

ia A: 1786 *Ihá* (NSz.); 1799 *hihá, iáh* (NSz.); 1824 *iah* (NSz.); 1833 *iát* (NSz.) **J:** '⟨a számár hangjának utánzására⟩ | ⟨Interj. zur Nachahmung des Eselgeschreis, gelegentlich als Subst gebraucht⟩'

■ Onomatopoetikus eredetű. | ☞ Hasonló hangutánzó-hangfestő szavak ném. *iah* '⟨a számár hangjának utánzására⟩', *iahen* 'böög (mint a számár)'; fr. *hi-han* '⟨a számár böögésének utánzására⟩'; cseh *ia, ija* 'ua.'; stb.

📖 TESz.; EWUng.

iafia × A: 1519 *ýyatok ffýatok, ýáyđ fýáyđ* (JordK. 210, 259); 1779 ? *ifia* (NSz.); 1784 *Ijas-fias* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 100) **J:** 1. 1519 'vkinek a gyermeke(i); vkinek az utóda(i) | Kind(er) jmds; Nachkomme(n)schaft) jmds' (↑); 2. 1702 'nagyobb egésznek csatlakozó kisebb része(i), elágazása(i) | Abzweigung(en)' (NySz.); 3. 1779 ? 'a rokonság, pereputty tagja | eine(r) von der Verwandtschaft, Versippte(r); Sippschaft' (↑), 1869 'ua.' (NSz.)

■ Ikerszó, keletkezési módja azonban vitatott. | 1. Származékszó. | ☞ Játszi szóalkotás a *fia* 'vkinek a fia' szóból, amely a *fī* (→*fiú*) E/3. személyű -a birtokos személyjeles alakja. A keletkezésmódjához vö. →*icipici*, →*irkál-firkál* stb. 2. Összetett szó. | ☞ Összetétel az önálló szóként nem adatolt birtokos személyjeles *i* + birtokos személyjeles *fī* (→*fiú*) tagokból keletkezett; mellérendelő összetétellel. Az előtag örökség az ugor korból; vö. vog. (T.) *āw*, (Szo.) *āyi*; osztj. (V.) *ōyi*, (DN.) *ewə*: 'leánygyermek, kislány' [ugor **āk₃*, **āy₃* vagy **āβ₃*: 'ua.']. A kikövetkeztethető, szabálytalan **i* alak, ill. a magyar szó veláris hangrendűsége a második tag hatásával magyarázható. A 'leánygyermek, kislány' + 'vkinek a fia, fiúgyermek' tagokból alkotott összefoglaló összetétel már az ugor korban létrejöhetett; vö. vog. (T.) *āpwū-w*, (Szo.) *āyipiγ* 'gyerek'; osztj. (R.) *evi-pox* 'utód, gyermek', (V.) *ōyilāmən pāyalamən* 'család' (a második taghoz vö. →*fiú*).

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☞ Mindkét tag tartalmazza az E/3. személyű -a birtokos személyjelet. A 2. jelentés metaforikusan keletkezett, a 3. jelentés az 1. jelentés bővülésével jött létre.

📖 NyK. 35: 442; MNy. 57: 77; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fiú*

ibolya A: 1340 *Iwola* [szn.] (MNy. 11: 366); 1578 *iuolya* (NySz.); 1604 *lvolyva* (Szenczi Molnár: Dict. *Vacínium* a.); 1621 *Ivolva* (Szenczi Molnár: Dict. *Vacínium* a.); 1647 *igolya* (MNy. 7: 322); 1659 *ibolya* (NySz.); 1791/ *iboját* (NSz.); 1806 *ibolynak* (NSz.); 1833 *Bibolya* (Kassai: Gyökerésző 1: 45); 1845 *ivolyák* (NSz.); NYJ. *ibolla, ibollya* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1340 ? 'különféle (illatos) virágok (pl. viola, árvácska, ibolya) neveként | ⟨als Benennung versch. (wohlriechender) Blumen (zB. Levkoje, Stiefmütterchen, Veilchen)⟩' (↑), 1578 'ua.' (↑); 2. 1868 'illatos, kékeslila virágú, erdei, évelő növény | Veilchen (*Viola odorata*)' # (Ballagi M.: MNyTSz.); 3. 1897 'ibolyakék szín | Violett' (PallasLex.)

■ Szóhasadás eredménye. | ☞ A →*viola* szóból keletkezett. Az eredeti *ivola* változat keletkezése vagy hangátvétellel vagy a szó eleji *v* kiesésével magyarázható. Ebben az esetben a szó belseji *v* hiátustöltő hang. A *v* > *b* hangváltozáshoz vö. →*bakter*, →*civil* stb. A 2. jelentés a növénytani szaknyelvben keletkezett és gyökeresedett meg. A 3. jelentés az *ibolyaszín* 'ibolyakék szín' (1800: NSz.) összetételből keletkezhetett önállósodással; a jelentésfejlődéshez vö. még ném. *Violett* 'ibolyakék szín'.

📖 TESz.; MNy. 68: 72; EWUng. • Vö. *viola*

ibrik × **A:** 1585 *Ibrik* (Cal. 467) **J:** 1. 1585 'szűk nyakú, korsószerű edény; bögre | krugförmiges Gefäß mit engem Hals; (kleines) Trinkgelaß' (↑); 2. 1838 'éjjeli edény | Nachttopf' (Tsz.)

■ Oszmán-török jövevényszó. | (≡) Oszm. *ibrīk*, (R.) *ibrik*: 'szűk nyakú, korsó formájú edény' [< újperzsa *ibrīq* 'ua.' < arab *ibrīq* 'ua.']. (≈) Megfelelői: rom. *ibric*; blg. *uōpuk*; stb.: 'ua.'. (△) A 2. jelentés az →*ibrikál* hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 190; EWUng. • Vö. *ibrikál*

ibrikál **A:** 1613 *iprikálék* [~ik □] (NySz.); 1621 *Iprikelni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1678 *ibrikáltál* (Nyr. 72: 267); 1763 *iprikélni* [sz.] (NSz.); NYJ. *ifrikál* (ÚMTsz.) **J:** 'természeti szükségét végzi | seine Notdurft verrichten'

■ Származékszó. | (△) Az →*ibrik* szóból keletkezett -l igeképzővel. A megnevezés alapja az a megfigyelés lehetett, hogy a muszlimok a szükségük végzése után, egy magukkal hozott *ibrik*-ből öntött vízzel tisztálkodtak papír használata helyett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ibrik*

icce △ **A:** 1395 k. *ječhye* (BesztSzj. 560.); 1405 k. *ice* (SchlSzj. 1119.); 1480 *Icczes* [sz.] [szn.] (OklSz.); 1795 *itza* (Ruzsiczky: KazTájsz. 261) **J:** 'egy fajta régi folyadék-, űrmérték | altes ungarisches Flüssigkeits-, Hohlmaß'

■ Bizonytalan eredetű, esetleg latin (k.) jövevényszó. | (≡) Vö. lat. (k.) *justitia*, **jutia*, **jotia* 'kisebb űrmérték; borospohár', *jocia* 'aprópénz, váltópénz' [< lat. *justus* 'helyes, pontos, szabályos']; vö. még lat. (k.), (h.) *justa mensura* 'hitelesített' folyadékmérték; borospohár'. (≈) Megfelelői: ang. (R.) *juste*; fr. (R.) *juste*: 'boroskancsó'. (△) A származtatásnak hangtani gyengéje van; mindamellett egy szó eleji *ju* > *i* hangváltozás lehetőségéhez vö. →*jonh*, →*juh*, →*juhar* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *juss*

icipici **A:** 1838 *Iczin piczin* (Tsz.); 1849 *icziri-vicziri* (NSz.); 1854 *iciny-piciny* (NSz.); 1856 *iczipiczik* (NSz.); 1874 *iczurka-piczurka* (Nyr. 3: 502); 1876 *icze-picze* (Nyr. 5: 319); NYJ. *iciri-piciri* (Csűry: SzamSz.) **J:** 'kicsi(ke), pirinyó, apró | (klein)winzig' **Sz:** **icike-picike** 1781 *icike-picike* (VasárnapiU. 18/30: 622); 1874 (Nyr. 3: 544)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (△) A →*piciny* szócsaládjának különböző tagjaiból; a kialakulásmódjához vö. →*hórihorgas*, →*ipiapacs* stb., ill. →*dínomdánom*, →*nyimnyám* stb. A változatok sokfélesége az utótag hangutánzó-hangfestő eredetével magyarázható. A kicsinység, jelentéktelenség és értéktelenség ikerszóval való kifejezéséhez vö. →*apró-cseprő*, →*encsembencsem* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *piciny*

ide **A:** 1372 u./ *yde*, *ydee* (JókK. 21, 148); 1416 u./¹ *idè* (BécsiK. 5); 1456 k. *ede* (SermDom. 2: 236); 1559 *ewde* (LevT. 1: 340); NYJ. *ēde*, *ēdē*, *idi* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ 'a beszélőhöz közelítő v. közelebbi irányba (tér-, idő-, állapotbeli stb. értelemben) | hierher' # (↑); 2. 1495 e. ? 'itt | hier' (GuaryK. 21), 1538 'ua.' (Pesti: Nomenclatura A4) **R:** ~**bb** 1495 e. *edeb* (GuaryK. 38) | **idáig** 1784 *idáig* (Baróti Szabó: KisdedSz. 38)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az →*ez*¹ szóból keletkezett *-e* (< *-é*) latívuszraggal. Az alapszó szó eleji magánhangzója eredetileg az *i* volt; az *i* > *ē* nyíltabbá válás valószínűleg már az ősmagyar korban végbemehetett. A hangzóközi *d*-hez vö. *eddig* (→*ez*¹); vö. még →*büdös*, →*édes* stb. Az *ide* eredetileg egy helyet jelölő határozószó volt, amelyből időt, ill. állapotot is jelölő határozószó vált. Később már igekötői funkciót is betöltött. A 2. jelentéshez vö. *felé* (→*felől*), →*messze* stb. Az *idáig* szó belseji *á*-ját feltehetőleg az →*oda* befolyásolta.

📖 EtSz. *ez* a.; NyK. 53: 20; TESz.; EWUng. • Vö. *ez*¹, *idéz*, *innét*

idea A: 1585 *Ideayt* (MNy. 75: 506); 1673 *idiáját* (NySz.); 1790 *idéákat* (NSz.); 1808/ *ideák* (Kazinczy: Lev. 5: 343) **J:** 'képzet; (filozófiai értelemben) eszme, eszmény | Vorstellung; Idee, Ideal (im philos Sinne)'

idealizmus A: 1791 *Idealismus* (Görög–Kerekes: HadiT. 4: 93); 1806/ *idealismussát* (NSz.); 1854/ *idealizmusa* (NSz.); 1898 *ideálizmus* (NSz.) **J:** 1. 1791 'a materializmussal ellentétes filozófiai irányzat | Idealismus (philos Richtung)' (↑); 2. 1845 'ideálokért való lelkesedés | Begeisterung für Ideale' (NSz.)

idealista A: 1792 *Idealista* (NSz.); 1802 *Idealisták* (Molnár J.: MKönyvHáz 18: 54) **J:** (FN) 1. 1792 'az idealizmus irányzatának követője | Anhänger des Idealismus' (↑); 2. 1835 'ideálokért lelkesedő személy | für Ideale begeisterte Person' (Kunoss: Gyal.) | (MN) 1. 1862/ 'eszményekért lelkesedő | für Ideale begeistert' (NSz.); 2. 1939 'az idealizmus alapján álló | idealistisch' (ÚiLex. *Idealizmus* a.)

ideális A: 1793 *ideális* (NSz.) **J:** 'eszményi | ideal'

ideál A: 1794 *Idealja* (NSz.); 1794 k./ *ideál* (NSz.); 1858 *ideáлом* (NSz.) **J:** 'eszmény, eszménykép | Wunschbild'

idealizál A: 1803/ *idealizálva* [sz.] (NSz.); 1840 *idealizálják* (NSz.) **J:** 'eszményít | idealisieren'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, az **idea** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *idea* 'minta(kép); eszme, elgondolás, fogalom, elképzelés' [< gör. *idéa* '(kül)alak, forma, megjelenési mód, jelleg; gondolat, elgondolás']. (≈) Megfelelői: ném. *Idee*; fr. *idée*; stb.: 'eszme, idea'.

■ A szócsalád más tagjai nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Idealist*; ang. *idealist*; fr. *idéaliste*; stb.: 'idealista' | ném. *ideal*, *Ideal*; ang. *ideal*; fr. *idéa*; stb.: 'eszmei, ideális, ideál, eszménykép'; – vö. még lat. *idealis* 'eszmei, ideális' [< lat. *idea* (↑)] | ném. *idealisieren*; ang. *idealize*; fr. *idéaliser*; stb.: 'idealizál, megszépít' | ném. *Idealismus*; ang. *idealism*; fr. *idéalisme*; stb.: 'idealizmus'. Elsősorban a franciából terjedt el.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⇒) A magyarba leginkább a németből került, részben latinosított végződéssel. (⊂) Az *idea* magyarítási kísérlete: *adia* 'eszme, idea' (1585: Cal. 500).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ideológia*, *idill*, *jód*, *trapéz*, *vizitáció*

ideál → *idea*

ideális → *idea*

idealista → *idea*

ideg A: 1138/ ? *Idegdi* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 132); 1395 k. *ȳdek* (BesztSzj. 133.); 1405 k. *ideg* (SchlSzj. 615.) **J:** 1. 1138/ ? 'új húrja; szíj, különösen a lándzsa hajítósíja | Bogensehne; Riemen' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1757 'élő szervezetben ingerközvetítő pálya; idegrendszer | Nerv' # (NSz.); 3. 1815 'hangszer húrja | Saite' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1450 *Ydegēs* [szN.] (MNY. 13: 254); 1621 *Idegēs* 'ideggel ellátott | mit einer Sehne ausgestattet' (Szenczi Molnár: Dict.); 1838 'nyugtalan | nervös' (Tzs.) | ~**zet** 1833 *idegzetének* (Jelenkor 2/1: 147) | ~**eskedik** 1859 *idegeskedő* [sz.] (NSz.) | ~**esít** 1862/ *idegesített* (NSz.)

■ Örökség, uráli kori tö, esetleg magyar képzéssel. | (≡) Vog. (AK.) *jantəŋ*; osztj. (V.) *jöntəŋ*; cser. (KH.) *jəðəŋ*; finn *jänne*; – jur. *jēn*; tavgi *jenti*; szelk. *ćjnte*; kam. *nēnə* stb.: 'húr, ín' [uráli **jānte* 'ua.']. (⊕) A szó belseji **nt* > > m. *d* hangváltozáshoz vö. →*fed*, →*köd*; a magyar szó eleji *i*-hez vö. →*szik*, →*ívik*¹ stb. A szóvég *-g* névszóképző; vö. *balog* (→*bal*), →*kér*² stb. Lehetséges, hogy a képző már az ugor vagy finnugor korban tőhöz tartozott; vö. →*felleg*, →*keszeg* stb. A 2., 3. jelentés metafora. A 2. jelentés a nyelvújítás korában terjedt el.

📖 MNY. 9: 393; TESz.; MSzFE.; EWUng.

idegen A: 1295 *Idegen* [szN.] (Wenzel: ÁÚO. 5: 122); 1372 u./ *ȳdegenektel* (JókK. 3); 1416 u./¹ *idègen*, *idègèn* (BécsiK. 106, 27); 1416 u./³ *Idegon* (AporK. 60); 1560 k. *Idegeny* (GyöngySzt. 4111.); 1575 *ȳdegen* (NySz.); 1838 *Hidegen* (Tsz.) **J:** <FN> 1. 1295 ? 'idegen ember; külföldi személy | Fremde(r); Ausländer' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1585 'más telkén, házában lakó személy, zsellér | Bewohner eines fremden Eigentums, Häusler' (Cal. 540); 3. 1636 'idegen föld, külföld | Fremde, Ausland' (NySz.) | <MN> 1. 1295 ? 'nem ismerős, máshonnan való; külföldi | fremd; ausländisch' # (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzj. 51.); 2. 1416 u./³ 'nem ismerős személyhez tartozó, másé | einem Fremden od. anderen gehörig' # (AporK. 149); 3. 1527 'távol álló, távol áll tőle | (es ist einem) fremd' (ÉrdyK. 87); 4. 1546 'visszataszító, meglepett | befremdet' (MNY. 67: 493) **R:** **el-ül** 1416 u./¹ *el idègenoltènèc* (BécsiK. 193) | **el-ít** 1456 k. *el ȳdegeneyth* (SermDom. 2: 567) | ~**ség** 1456 k. *ideghénfegh* (SermDom. 2: 549) | **el-eszik** 1557 *elys idegeneznek* (LevT. 1: 262) | **el-edik** 1585 *el idegenedes* [sz.] (NySz.) | ~**kedik** 1751 *idegenykedtek* volna (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó eleji *h*-s változatok másodlagosak. (⊕) A →*vendég*-gel és →*vidék*-kel való összefüggése, akárcsak a szerbhorvátból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NytudÉrt. 88: 44; GPann. 2: 113; EWUng. • Vö. *vad*-

idei A: 1474 *idei* (BirkK. 7); 1768 *űdeiekről* (NSz.); 1777 *ideji* (NSz.); 1858 *idéi* (NSz.) **J:** 1. 1474 'idő szerinti | jetzig' (↑); 2. 1549 'folyó évből való | diesjährig' # (OklSz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az *ide-* 'időpont; idő' (az →*idő* töváltozata) szóból keletkezett *-i* melléknévképzővel; vö. *holnap* (→*holnap*), *mai* (→*ma*) stb. A 2. jelentés az *ez idei* 'ez évi' (1585: Cal. 488) szószerkezet hatására alakulhatott ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *idő*

ideiglenes A: 1830 *Ideiglenes* (Szily: NyÚSz.); NYJ. *idéglenös* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'átmeneti, nem végleges | provisorisch' #

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) A (R.) *ideiglen* 'egy (kis) ideig' (→*idő*) szóból keletkezett *-s* melléknévképzővel, a →*nyilván* : *nyilvános* (→*nyilva*), →*önként* :

önkéntes stb. alakpárok analógiájára. – A végződéshez vö. még *esetleges* (→*esetleg*). ☞
Nyelvújítási szó.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *idő*

idén **A:** 1549 *iden* (NySz.); 1689 *űdén* (NySz.) **J:** 1. 1549 'az év folyamán | im Jahre; zur Zeit' (↑); 2. 1689 'ebben az évben | in diesem Jahre, heuer' # (↑)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ☞ Az *ide* ~ *idé* (az →*idő* töváltozata) alakból keletkezett -*n* időhatározóraggal. A 2. jelentés az *ez idén* 'ebben az évben' (1549: LevT. 1: 60) szószerkezet hatására keletkezett.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *idény, idő*

idény **A:** 1856 *idény* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'szezón | Saison'

■ Tudatos szóalkotás, szófajváltással. | ☞ Az →*idén* határozószóból főnevesült, *n* > *ny* palatalizációval. Példaként a *hiány* (→*hiányos*), *magány* (→*magán*) stb. szolgálhattak. ☞ *idény* '(zenei) tempó, ütem' (AkadÉrt. 12/4: 227). ☞ Nyelvújítási szóalkotás.

☞ Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *idén*

ideológia **A:** 1796 *Ideologia* (MKurir 1796. aug. 2.: 147); 1813 *ideológiájából* (NSz.); 1813 *Ideológiának* (Nyr. 91: 490) **J:** 'eszmetan | Ideologie'

ideológus **A:** 1813 *ideologus* (MKurir 1813. jan. 19.: 101); 1834 *ideologusok* (Nyr. 81: 322); 1841 *ideologok* (NSz.); 1932 *ideológus* (PHNyr. 139) **J:** 'vmely ideológiai irányzat kidolgozója, képviselője | Ideologe'

■ Nemzetközi szók. | ☞ Ném. *Ideologie*; ang. *ideology*; fr. *idéologie*; sp. *ideologia*; stb.: 'ideológia'; – a spanyolban keletkezett tudatos szóalkotással a gör. *idéa* 'eszme, idea' + *λογία* 'gyűjtemény; tan(tétel), tanítás' alapján | ném. *Ideologe*; ang. *ideologue*; fr. *idéologue*; stb.: 'ideológus'. Francia filozófiai szaknyelvből terjedtek el. ☞ A magyarba a németből, esetleg a francia tudományos-politikai irodalom közvetítésével is átkerülhettek, leginkább latinosított végződéssel.

☞ Nyr. 80: 425, 81: 321; TESz.; EWUng. • Vö. *idea, logika*

ideológus → *ideológia*

idétlen **A:** 1430 k. *jdethlen* (SchlGl. 2144.); 1560 *idöttlen* (NySz.); 1562 *űdettlen* (NySz.) **J:** 1. 1430 k. 'idő előtt született, koraszülött | frühgeboren' (↑); 2. 1552 'nem kellő időben történő | unzeitgemäß' (Heltai: Dial. D3b); 3. 1753 'ügyetlen, ostoba | unbeholfen; albern' # (NSz.) **Sz:** ~**kedik** 1777/ *idétlenkedni* [sz.] (NSz.)

■ Származékszók. | ☞ A (R.) *idé-* (az →*idő* töváltozata) alakból keletkezett -*tlen* melléknévképzővel; vö. *nevetlen* (→*név*), *vizetlen* (→*víz*) stb. A 3. jelentés alapja az a felismerés lehetett, hogy a koraszülöttek a kortársaikhoz képest gyakran elmaradtak a fejlődésben.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *idő*

idéz A: 1512–1526 *ýdeznek* (KL. 26.); 1787 *időzi* (NySz.); 1817 *üdüztessék* (NSz.) **J:** 1. 1512–1529 'törvény elé rendel; vhová rendel | vor Gericht zitieren; vorladen' # (↑); 2. [rendszerint *elő~* <IK>-vel] 1626 ? 'vminek keletkezését okozza; létrehoz | hervorrufen; zustande bringen' # (Kreszn.), 1696 'ua.' (NySz.); 3. 1770 'figyelmet stb.) irányít | (Aufmerksamkeit usw.) richten' (NSz.); 4. [főleg *fel~*] 1774 'emlékezetbe hoz, emlékezik | in Erinnerung bringen, (an etw od. jmds Worte) erinnern' (MNy. 3: 123); 5. 1779 'figyel; néz | beobachten; schauen' (NySz.); 6. 1803 'szöveget pontosan ismétél | anführen, zitieren' # (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Anführungszeichen* a.); 7. 1808 'megjelenésre hív, szólít <képzeletbeli lényt> | beschwören' (NSz.) **Sz:** ~**és** 1519 *jdezefe* (CornK. 336) | ~**et** 1564 *idézet* 'idézés | (Vor)ladung' (Kovács I.: LevAd.); 1835 'szó szerint (meg)ismételt szöveg | Zitat, wörtliche Anführung' (Tzs. *Schriftstelle* a.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →*ide* szóból keletkezett -z igeképzővel; vö. →*aláz*, *előz* (→*előtt*) stb. Az eredeti jelentése 'ide, közeli helyre hív stb.' lehetett; a későbbi jelentések ebből alakultak ki.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ide*

idill A: 1788 *Idylliumi* (MírlLex. 1: 605); 1795 *Idillák* (NSz.); 1809/ *Idiliába* (NSz.); 1809/ *Idylliába* (NSz.); 1820 *Idyllionokról* (ItK. 19: 84); 1824 *Eidülliai* (ItK. 19: 203); 1832 *idilli* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1788 'pásztorétemény; pásztorköltészet | Hirtengedicht; Hirtendichtung' (↑); 2. 1803 'pásztoréteményre emlékeztető módon derűs, bensőséges helyzet | idyllischer Zustand' (NSz.)

idillikus A: 1866 *idillikus* (VasárnapiU. 13/22: 263); 1869 *idyllikus* (NSz.) **J:** 'derűs, bensőséges | idyllisch'

■ Nemzetközi szók. | (⊕) Ném. *Idyll* 'egy szemlélődő, nyugalmas, egyszerű élet képe; a kép maga', *Idylle* 'pásztorétemény'; ang. *idyll* 'ua.; idill'; fr. *idylle* 'ua.'; stb.; – vö. még lat. *idyllium* 'pásztorétemény' [< gör. *εἰδύλλιον* 'ua.', tkp. 'képecske'] | ném. *idyllisch*; ang. *idyllic*; fr. *idyllique*; stb.: 'idilli(kus)'. A franciából terjedtek el. (⇒⊕) A magyarba leginkább a német, francia irodalmi nyelvből kerültek, az *idillikus* latinósított végződésel. A régi változatok latin, ill. görög alakokat tükröznek.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *idea*

idillikus → *idill*

idióta A: 1723 *idiota* (Farkas: GLEl.); 1805 e. *ideota* (I.OK. 30: 264); 1824/ *idióták* (NSz.) **J:** <FN> 1. 1723 'tapasztalatlan, vmiben járatlan ember | Nichtkenner' (↑); 2. 1882 k. 'gyengeelméjű ember | Idiot' (MagyLex. 9: 325) | <MN> 1792 'tapasztalatlan, együgyű; gyengeelméjű, hülye | unerfahren; idiotisch' (NSz.)

idiotizmus A: 1787 *idiotismust* (IrNyDolg. 51); 1806/ *idiotizmus* (NSz.) **J:** 1. 1787 'nyelvjárási sajátosság | Mundarteigentümlichkeit' (↑); 2. 1865 'gyengeelméjűség | Schwachsinn' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat. *idiotes* 'tudatlan ember', *idiota* 'ua.', (tud.) 'gyengeelméjű ember' [< gör. *ἰδιώτης* 'magánember <szemben a közhivatalt viselőkkal>; tájékozatlan, tapasztalatlan ember; közlegény, rendfokozat nélküli katona'] | lat. *idiotismos* 'egyéni, személyes beszédmód, nyelvjárási, népies megnyilatkozás', (h.) *Idiotismus* 'ua.' [< gör. *ἰδιωτισμός* 'ua.']. (⇒) Megfelelői: ném. *Idiot, Idiotismus*; fr. *idiot, idiotisme*; stb.: 'idióta ember',

'nyelvjárási sajátosság; gyengeelméjűség'. ☉ Az *idiotizmus* orvosi műszó keletkezéséhez nemzetközi példák is hozzájárulhattak.

📖 TESz.; EWUng.

idiotizmus → *idióta*

idom → *idomos*

idomos † **A:** 1780 k. *Idomosság* [sz.] (Nyr. 30: 456); 1792 *edomossan* (NSz.); 1793 *Idamos* (NSz.); 1840 *igyonos* (MNY. 12: 43) **J:** **1.** 1780 'alkalmas | geeignet' (↑); **2.** 1783 'erkölcsös; becsületes | moralisch; ehrlich' (NSz.); **3.** 1784 'rendes; csinos | ordentlich; hübsch' (Baróti Szabó: KisdedSz. 37); **4.** 1792 'arányos; formás | proportioniert; wohlgestaltet' (Baróti Szabó: KisdedSz. Rönketz a.); **5.** 1849 'formális; elvont | formell; abstrakt' (NSz.)

idomtalan **A:** 1784 *idomatlan* (Baróti Szabó: KisdedSz. 37); 1789/ *idomtalan* (Kazinczy: Lev. 1: 353); 1793 *Édomtalan* (NSz.); 1795 *edomtalan* (Nyr. 37: 405); 1800 *idontalanságot* [sz.] (NSz.); 1863 *Irbontalan* (Kriza [szerk.] Vadr. 503); NYJ. *igyomtalan* (ÚMTsz.); *irdomtalan* (MTsz.) **J:** **1.** 1784 'ostoba; faragatlan (ember) | dumm; ungehobelt (Mensch)' (↑); **2.** 1789 'otromba; széperzéket sértő | ungeschlacht; den Schönheitssinn verletzend' (↑); **3.** 1790 ? 'alakatlan; otrombán nagy | formlos; unförmiggroß' # (NSz.), 1794 'ua.' (NSz.); **4.** 1793 'aránytalan | unproportioniert' (↑); **5.** 1832 'ügyetlen; élheterlen | linkisch; unbeholfen' (NSz.)

idom **A:** 1787 *idom* (MNY. 1: 177); 1793 *Idam* (NSz.) **J:** **1.** 1787 'arány | Proportion' (↑); **2.** 1808 'rend | Ordnung' (Sándor I.: Toldalék); **3.** 1809 'szépség; csinosság | Schönheit; Nettheit' (NSz.); **4.** 1816 'szerkezet, elrendezés | Konstruktion' (NSz.); **5.** 1820 'személyiség; alak | Persönlichkeit; Gestalt' (NSz.); **6.** 1833 'forma | Form' (NSz.); **7.** 1833 ? 'mértani alak(zat) | geometrische Figur' (Nyr. 101: 43), 1838 'ua.' (Keresztesi: Mat. 99) **Sz:** ~**ít** 1822 *idomítva* [sz.] (Aurora 210); 1823 *idomítva* [sz.] 'alakít | formen' (NSz.); 1830 'gépies cselekvésre betanít | dressieren, drillen' (Szily: NyÚSz.) | ~**ul** 1830 *idomulás* [sz.] (Szily: NyÚSz.) | ~**ár** 1833 *idomár* (Jelenkor 1833. jún. 8.: 362); 1841 *idomár* '(állat)idomító, betanító, tréner | Dresseur' (NSz.)

■ A szócsalád alapjai, a melléknevek valószínűleg szóhasadással keletkeztek. | ☉ Az →*ildomos*, ill. *ildomtalan* szavakból jöttek létre, a szó belseji *-l* kiesésével. A szó eleji *i* eredetileg hosszú magánhangzó lehetett. Az *idomtalan* szó belseji *r*-es változata az *irgalmatlan* (→*jorgat*), *irtóztat* (→*irtózik*) hatására keletkezhetett. De avval is számolni lehet, hogy ezek a szó belseji *l > r* hangváltóztatások az *ildomtalan*-ból keletkeztek; vö. →*alsó*, →*felső* stb. ☹ Az *idom* a melléknevekből lett elvonva a nyelvújítás idején.

📖 MNY. 1: 177; TESz. *idomtalan* a.; EWUng. • Vö. *ildomos*

idomtalan → *idomos*

idő [6] **A:** 1372 u./ *ewdewt, ydew* (JókK. 32, 28); 1416 u./¹ *idèiglèn* [r.] (BécsiK. 149); 1416 u./² *vdobèn* (MünchK. 15va); 1433–1435 *ydeyn* (LaskS. fol. 92); 1456 k. *yde* (SermDom. 2: 293); 1525 *edejeben* (NyK. 28: 77); 1649 *ydüben* (MNY. 44: 98); 1794/ *Üldő* (NSz.); NYJ. *idé* (Nyatl.) **J:** **1.** 1372 u./ 'a térrel együtt az anyag létezésének alapformája; időtartam | Zeit; Zeitdauer' # (↑); **2.** 1372 u./ 'időpont | Zeitpunkt' (JókK. 84); **3.** 1405 k. ? 'időjárás | Wetter' #

(SchlSzm. 111.), 1519 'ua.' (JordK. 404); **4.** 1416 u./² 'óra | Stunde' (MünchK. 25va); **5.** 1495 e. ? 'év | Jahr' (GuaryK. 21), 1576 'ua.' (NySz.); **6.** 1527 'korszak, kor | Zeitalter' (ÉrdyK. 628); **7.** [többsz. szám] 1527 'a körülmények | Umstände' (ÉrdyK. 535); **8.** 1935 'vihar, zivatar, égiháború | Gewitter' (Csűry: SzamSz.) **Sz:** ~**s** 1416 u./² *idè/b* 'öreg; koros, éltet | älter; bejahrt' (MünchK. 74va) | **idei** 1474 *idei* 'egy bizonyos időből való | aus einer bestimmten Zeit' (BirkK. 4a) | ~**tlen** 1552 'korai; nem a megfelelő időben történő | frühzeitig; nicht zur rechten Zeit geschehend' (Heltai: Dial. D3b); 1827 'örök, nem múlt | zeitlos' (NSz.) | ~**södik** 1577 k. *megh idösödeoth* [sz.] (NyIrK. 25: 174) | ~**zik** 1683 *üdüzz* (Szily: NyÚSz.) | **idült** 1806 *üdültt* (NSz.) | ~**zít** 1892 *időzíteti* [sz.] (NMKatSz. *Tempiren* a.) **R:** **ideiglen** 1416 u./¹ *idèiglèn* 'rövid ideig tartó | eine Weile' (BécsiK. 149) | **idést** 1416 k./² *idèft* 'ua.' (MünchK. 19va)

■ Valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. kök-török *öd*; Kāšγ. *ōd*; KB. *ōd*: 'idő'; stb. Megfelelői a mongol nyelvekben is megtalálhatóak. (△) A magyarba átkerült alakja az **ödäk* > **ideγ* lehetett, amelyben a szó belseji *d*, ill. a szóvégi *k*, amely tulajdonképpen török kicsinyítő képző, a szó csuvasos mivoltát bizonyítják. A szóvéghöz vö. →*bölcső*, →*erő* stb. Az *ü* > *i* delabializálódás már a magyarban ment végbe. A 3–8. jelentések másodlagosak, bizonyosan a magyarban keletkeztek; egyes jelentések összefüggéseihez vö. lat. *tempestas* 'idő, időpont, időszak; időjárás; zivatar, vihar'. (△) Az *ēd* ~ *id* alakból (vö. →*ez*¹, →*ide*) megszilárdult ragos alakulatként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 3: 220, 57: 31, 61: 404, 62: 385; TESz.; Ligeti: TörK. 28; Benkő-Eml. 207; EWUng. • Vö. -*beli*, *esztendő*, *idei*, *ideiglenes*, *idén*, *idétlen*, *időjárás*, *korán*², *midőn*, -*szerű*

időbeli → -*beli*

időjárás **A:** 1787 *időjáráshoz* (NSz.) **J:** 'légmörnek az alsó levegőrétegekbeli jelenségek (hőmérséklet, csapadék stb.) összességéből adódó állapota, összessége | Wetter, Witterung' # – De vö. 1781 *idő járása* 'ua.' (NSz.)

■ Összetett szó. | (△) Az →*idő* 'év' + *járás* 'járás, folyamat, menet; mozgás, elmozdulás' (→*jár*) tagokból keletkezett, jelöletlen birtokosi alárendeléssel. A szókapcsolati elődje az *idő járása* tkp. 'az időjárás változása, folyamata' (↑) volt; vö. még pl. *száraz idő jár* 'szárazság van' (1597: OklSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *idő*, *jár*

időszerű → -*szerű*

idus △ **A:** 1708 *Idus* (Pápai Páriz: Dict. *Idus* a.) **J:** 'a hónap 13. v. 15. napja az ókori római naptárban | 13. od. 15. Monatstag des altrömischen Kalenders'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *idus* [többsz. szám] 'március, május, július, október 15., a fennmaradó hónapok 13. napja' [tisztázatlan eredetű]. (≈) Megfelelői: ném. *Iden* [többsz. szám]; fr. *ides* [többsz. szám]; stb.: 'a hónap közepe az ókori római naptárban'. (△) A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb. Leginkább a *március idusa* 'március 15. napja' (1839: Vörösmarty: MM. 9: 112) szószerkezetben él, amellyel eredetileg Julius Caesar meggyilkolásának napját jelölték; 1848 óta azonban a kifejezés a magyar (polgári) forradalom kitörésének napjára vonatkozik, amely megelőzte az 1848–1849-es szabadságharcot.

📖 TESz.; EWUng.

ifjú [5] **A:** 1320/ ? *Ifyumezeu* [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *yfyofagtol* [sz.] (JókK. 143); 1416 u./¹ *ifiakat* (BécsiK. 43); 1531 k. *Iffiu* (MKsz. 1984: 230); 1548 *Effyac* (SzZsolt. 155a); 1787 *ifileány* (NSz.); 1831 *iffi* (Kreszn.); 1838 *if-férfiu* (NSz.); 1863 *éfiasszony*, *Éfiu* (Krizsa [szerk.] Vadr. 48, 496) **J:** <MN> **1.** 1320/ ? 'fiatal | jung' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1765 'új | neu' (NyIrK. 26: 73) | <FN> **1.** 1320/ ? 'felserdült ifjú | Jüngling' # (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSj. 243.); **2.** 1524 'apród, inas | Page' (MNY. 13: 123); **3.** 1583 'diák, tanuló | Student' (NyIrK. 26: 73) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ (↑) | ~**dad** 1416 u./¹ *ifiudad* 'nagyon fiatal | sehr jung' (BécsiK. 171) | ~**dadság** 1416 u./² *ifiudadfagomtol* (MünchK. 25rb) | ~**cska** 1416 u./³ *ifiuczka* (AporK. 58) | **ifjodik** [ma főleg meg~] 1560 k. *megh iffywdny* [sz.] (GyöngySzt. 456.) | **ifjone** 1786 *ifjontzok* (NSz.) | **ifjonti** 1808/ *ifjonti* (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az önálló szóként nem adatolt *i ~ é* 'fiatal, kicsi' + →*fiú* tagokból keletkezett jelzői alárendeléssel. Az *i ~ é* valószínűleg örökség az ugor korból; vö. osztj. (V.) *áj* 'kicsi, alacsony, vékony', (DN.), (K.) *áj* 'kicsi, fiatal' [ugor **ājz* 'kicsi, fiatal']. ⊖ Ugyanezzel az előtaggal: (N.) *ilán* 'kislány' (*i + leány*) (MTsz.); (N.) *ileány* 'ua.' (Nyr. 32: 416). ⊕ Az *ifjú* eredeti jelentése 'kicsi, fiatal legény' lehetett. – Összetételként elhomályosult. ⊖ Idetartozik: *ifj* 'ifjabb, fiatalabb <a sportban>; ifjúmunkás <a szocializmusban>' (1922: Bánhidi: Sportny. 249); az *ifjú*-ból keletkezett szórövidüléssel és -i kicsinyítő képzővel.

📖 TESz., *ifi* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fiú*

iga **A:** 1395 k. *yga* (BesztSj. 765.); 1806 *igáját* (NSz.) **J:** **1.** 1395 k. 'járom | Joch (haupts. für Ochsen)' (↑); **2.** 1416 u./¹ 'alattvalói helyzet, kiszolgáltatottság jelképeként; elnyomott állapot, szolgaság | Unterdrückung, Knechtschaft' (BécsiK. 196); **3.** 1416 u./² 'egy pár (teherhúzó állat) | Gespann (Zugtiere)' (MünchK. 73rb); **4.** 1872 'párba fogott teherhúzó állat szekérrel v. ekével együtt | Gespann Zugtiere samt Wagen od. Pflug' (NSz.); **5.** 1901 'a járom felső vízszintes fája, járomfa | Nackenholz des Joches' (Nyr. 30: 100); **6.** 1916 'hámfa | Wagenschwengel' (ÜMTsz.) **Sz:** ~**s** 1508 *Igas* [HN.] (SzKözl. 1971: 171) | ~**z** [ma főleg le~] 1604 *igázom* (Szeneci Molnár: Dict. *Cónjugo* a.)

■ Jövevényszó egy szláv nyelvből, valószínűleg a szlovénből. | ⊕ Szln. *igo* 'járom, iga', (N.) 'felhérc'; – óe. szl. *igo* 'járom, iga'; szlk. (N.) *iho* 'ua.'; or. *uzo* 'elnyomás, szolgaság', (N.) 'járom, iga'; stb. [indoeurópai eredetű; vö. óind *yugám* 'ua.; egy pár; nem(zetség), nemzedék'; lat. *iugum* 'járom, iga'; stb.]. – E származtatás mellett szóföldrajzi okok szólnak. ⊕ A 2–6. jelentés metonímia, ill. metafora; vö. →*járom*.

📖 Kniezsa: SzJsz. 220; TESz.; CIFU7 3A: 246; EWUng. • Vö. *jóga, veternye*

igaz **A:** 13. sz. közepe/ *ygoz* (ÓMS.); 1348 *Igazmundo* [SZN.] (Oklsz.) **J:** <MN> **1.** 13. sz. közepe/ 'becsületes (ember) | rechtschaffen (Mensch)' # (↑); **2.** [határozószóként is] 1416 u./¹ 'a valóságnak megfelelő | wahr; wahrlich' # (BécsiK. 124); **3.** 1416 u./¹ 'igazságos; jogos | gerecht; rechtlich, berechtigt' (BécsiK. 90); **4.** 1450 k. 'igazi; valódi | wahrhaftig; echt' # (MNY. 9: 85) | <FN> **1.** 1348 ? 'igazság; valóság | Wahrheit; Wirklichkeit' (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 15); **2.** [ma rendszerint csak többes számban] 1416 u./¹ 'becsületes, jóra való ember | Gerechte(r), Rechtschaffene(r)' # (BécsiK. 133); **3.** 1416 u./¹ 'jó, igazságos tett | richtige, gerechte Tat' (BécsiK. 163); **4.** 1474 'jogosság, igazságosság; méltányosság, illendőség | Gerechtigkeit; Billigkeit' (BirkK. 4); **5.** 1524 'jogos igény; jog | gerechter Anspruch; Recht' # (MNY. 13: 122); **6.** [~*at tesz*] 1551 'ítélkezik | ein Urteil fällen' (RMNY. 2/2: 83) **Sz:** ~**ság** 1372 u./ *ygazfag* (JókK. 16) | ~**ít** 1372 u./ *ygazeyta* 'emel | heben' (JókK. 160); 1416 u./¹ 'rendbehöz, megjavít | verbessern' (BécsiK. 159); 1535 k. '(el)küld, (el)intéz, (el)rendez | schicken' (Zay: Lánd. 37) | ~**ul** 1416 u./¹ *igazoluā* [sz.] (BécsiK. 159) | ~**ulat** 1416 u./¹ *igazolatinac* 'igazság | Wahrheit'

(BécsiK. 106) | ~**gat** 1456 k. *Igazgassad* (SermDom. 1: 13) | ~**gató** 1456 k. *Igazgatoya* 'vezető(je vminek) | Lenker' (SermDom. 1: 328); 1787 [sz.] '⟨intézmény, vállalat stb.⟩ felelős vezetője | Direktor' (NSz.) | ~**gátás** 1493 k. *ygazgattassanak* (FestK. 162) | ~**ságos** 1495 e. *igaffagos* (GuaryK. 4) | ~**odik** 1506 feel *ygazodeek* (WinklK. 313) | ~**talán** 1522 *ygaztalan* (KeszthK. 264) | ~**ol** 1560 *Igazlottak* 'helyesnek tart | für richtig halten' (RMNy. 2/2: 162); 1639 '(be)bizonyít, tanúsít | beweisen' (NySz.) | ~**ságtalan** 1750 *igaffágtalan* (Wagner: Phras. *Injuftus* a.) | ~**i** 1763 *igazi* (Szily: NyÚSz.) | ~**ándi** 1791 *igazándi* 'valódi, eredeti | echt' (Pais-Eml. 590) | ~**olvány** 1843 *igazolványt* (Társalkodó 1843. dec. 31.: 410); 1845 *Igazolvány* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**án** 1372 u./ *ygazan* (JókK. 19) | ~**ában** 1788 *igazában* 'tulajdonképpen, valójában | eigentlich' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó feltehetőleg a →*jog* egy régi változata lehet. A végződése -z névszóképző; vö. →*ravas*z, →*száraz* stb. A szó eleji *jo* > *i* hangváltozáshoz vö. →*inkább*, *irgalom* (→*jorgat*) stb. Hasonló szemlélethez vö. ném. *rechter* 'a ballal ellentétes oldalon található' : *recht* 'helyes, megfelelő, alkalmas, kielégítő'; ang. *right* 'alkalmas, megfelelő; helyes, jó'; fr. *droit* 'ua.'; stb.

☞ UngJb. 15: 458; D. Bartha: Szóképz. 109; TESz.; EWUng. • Vö. *al*-², *isten*-, *jog*, *szent*-, *szín*-¹

ige **A:** 13. sz. második fele/ *igen*^e (GyS.); 1517 *jgyknek* (DomK. 2r); 1708 *Íge* (Pápai Páriz: Dict.); 1759 *égédet* (NSz.) **J:** 1. 13. sz. második fele/ 'szó; beszéd | Wort; Rede' (↑); 2. 1416 u./ ² 'isten szava | Wort Gottes' (MünchK. 10ra); 3. 1604 'cselekvést, történet stb. úgy kifejező szófaj, hogy személyre, időre, módra stb. vonatkoztatja | Verb' (Szenczi Molnár: Dict. *Geründium* a.); 4. 1774 'természetfeletti erejű mondat, szólás, szó | Zauberspruch, -wort' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, talán ótörök jövevényszó. | (⊖) A szó a török nyelvekből nem mutatható ki; de vö. mong. *üge* 'szó, beszéd' [mongol eredetű]. (⊕) A szóvéghez vö. →*serke*, →*ürge* stb. A magyarban az eredeti jelentése '(varázserejű) szó, varázsige' lehetett (vö. még →*igéz*), az 1. jelentés ebből, egy korábbi jelentésbővülés következtében alakult ki. A 2. jelentéshez vö. lat. (e.) *verbum* 'Isten szava'. A 3. jelentés tudatos jelentésalkotáson alapul. Az utolsó két jelentés ma a legismertebb. (⊖) Valószínűleg nem tartozik ide: *ige* 'három szál, fonal mint egység; keresztöltés' (1750: NSz.); ez ismeretlen eredetű.

☞ MNy. 3: 220; NyK. 49: 231; TESz. *ige*¹ a., *ige*² a.; UrAltJb. 43: 178; NyK. 87: 361; Ligeti: TörK. 50; EWUng. • Vö. *igény*, *igéz*, *jel*-, *lét*-, *szállóige*

igen **A:** 1266/ ? *Yguen*, *ygun* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 166); 1275 ? *Egun* [HN.] (MNy. 37: 286); 1298/ ? *Egenzaraz* [HN.] (MNy. 10: 81); [1313–1324/] ? *Igen* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 166); 1372 u./ *ygenhýufeges*, *ygent* (JókK. 2, 140); 1525 *iken* (VitkK. 95); 1535 k. *Igewn* (Zay: Lánd. 63); 1560 k. *Igeny* (GyöngySzt. 2561.); 1563 *Igyen* (RMNy. 2/2: 14); 1578 *igén* (Bornemisza: ÖrdKis. 176); 1767 *Egén*-is (NSz.); 1863 *Igénügy* (Kriza [szerk.] Vadr. 503); 1882 *ügön* (NSz.); NYJ. *ëgen*, *égën* (ÚMTsz.) **J:** <HSZ> 1. 1298/ 'nagyon, felettébb | sehr, überaus' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1760 'úgy van, valóban | ja' # (Nyr. 48: 22); 3. 1906 'körülbelül | etwa' (NSz.) | <FN> 1793 'igenlő szó | Ja' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1647 *igenlenék* 'megsokall, felettébb soknak talál vmit | etw satt bekommen, übermäßig finden' (Szily: NyÚSz.); 1788 'igent mond, ráhagy | bejahren' (Szily: NyÚSz.) | ~**lő** 1821 *Igenlő* (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) A fő esetleg az *i* mutató névmás, amely az →*e*¹ (→*ez*¹) eredeti változatával azonos. A végződése -*n* határozórag lehetett; vö. *hogyan* (→*hogy*¹), *ígyen* (→*így*) stb. A szó belseji *g* esetleg egy terminatívuszrag; vö. →*míg*, esetleg →*leg*- stb. A szó eredetileg nyomatékosító funkciójú lehetett. (⊕) Az értelmezés,

miszerint az *igyen* (→*így*) szóból szóhasadással keletkezett, ill. az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; MNy. 70: 50, 74: 184; NyK. 78: 289; EWUng. • Vö. *ez*¹, *igény*, *nem-*

igény **A:** 1816 *igény* (Berzsenyi: Versei VIII); 1867 *igényt* (NSz.) **J:** 'kíváncsi, kívánság, követelés | Anspruch' # **Sz:** ~**telen** 1823 *igénytelen* (Koszorú 3: 43); 1830 *legigénytelenebb* (NSz.) | ~**es** 1833 *igényes* (Fogarasi: Műsz. *Praetendere* a.) | ~**el** 1837 *igényli* (Jelenkor 1837. febr. 22.: 58); 1837–1843/ *igényelhetnének* [sz.] (NSz.)

■ Tudatos szóalkotás, a keletkezés módja azonban bizonytalan. | (⊕) Valószínűleg szóhasadással jött létre az →*igen*-ből, az →*idény*, *magány* (→*magán*) analógiájára. De avval is lehet számolni, hogy az →*ige* szóból jött létre *-ny* névszóképzővel, a ném. *Anspruch* 'igény, jog, követelés' mintájára. (⊕) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Tolnai: Nyelvújítás 153; TESz.; EWUng. • Vö. *ige*, *igen*

ígér **A:** 1138/ ? *Egírih* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 132); 13. sz. közepe/ *egyre* (ÓMS.); 1372 u./ *ygerÿ* (JókK. 11); 1535 k. *Igyerethewkkel* [sz.] (Zay: Lánd. 69); 1739 *égéré* (NSz.); 1796 *ígírem* (NSz.) **J:** 'kinyilvánítja, hogy vkit részesíteni fog vmiben, ill. hogy vmit megtesz, kecsegtet | versprechen' # **Sz:** ~**et** 1416 u.¹ *igerètnèc* (BécsiK. 179) | ~**kezik** 1527 *ygeerkőzeek* (ÉrdyK. 403)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (⊖) Osztj. (J.) *ihkər-* 'átkozódik, káromkodik, szitkozódik', (DN.) *ehkər-* 'el-/megátkoz, szidalmaz' [ugor **ehk3-r3-* 'varázsigét mormol, esküszik']. A *-*r3* igeképző már az uráli korban a tőhöz kapcsolódhatott. A szó belseji **hk* > m. g hangváltozáshoz vö. →*bog*, →*dug* stb.; a jelentésváltozáshoz vö. →*ige* : →*igéz*; vö. még osztj. (V.) *alil-* 'el-/megátkoz' : md. (E.) *alta-*, *alsta-* '(meg)ígér; (el)átkoz, el-/megbűvöl'. (⊕) A magyarban bizonyosan a szó eleji *é* volt az eredeti. (⊕) Az →*ige* szóból származékszóként való magyarázata nem meggyőző.

📖 TESz.; NyK. 73: 416; UEW. 847; EWUng.

igéz **A:** 1456 k. megh *ighezthe* (SermDom. 1: 329); 1595 *Egezni* [sz.] (Ver. 35.); 1598 *igíz* [z-j] (NySz.) **J:** 1. 1456 k. 'dorgál, szidalmaz | rügen, schelten' (↑); 2. 1456 k. 'varázsigével megbűvöl | bezaubern' (SermDom. 2: 539); 3. 1456 u. '(meg-/ki)javít, (ki)igazít | verbessern' (SermDom. 2: 535) **Sz:** ~**és** 1498 *vghezes* 'varázslat, mágia | Zauberei' (Gl.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →*ige* 'szó' kifejezésből, ill. a feltehetőleg eredeti 'varázsigé' jelentésében, -*z* igeképzővel; vö. *kínoz* (→*kín*), *nevez* (→*név*) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ige*

iglice × **A:** 1500 k. *yrglicze* (CasGl. 75.); 1577 k. *Iglycze* Tëwÿs (OrvK. 533); 1706 *Girlicze* túske (MNy. 2: 322); 1775 *Gelicze*-túske (MNy. 5: 186); 1790 k. *iglicz* (Nyr. 85: 211); 1794 *iglitzi* (Nyr. 21: 225); 1798 *Gerlitze* túske (Nyr. 63: 87); 1798 *Gilitze* tövisk (MNy. 56: 401); 1826 *igricze*-tövisnek (NSz.); NYJ. *iglicë*, *iklicà* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1500 k. 'liláspiros virágú tövises cserje | Hauhechel (Ononis)' (↑); 2. 1590 'szamárbogáncs | Eseldistel (Onopordum acanthium)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 16)

■ Jövevényszó egy déli szláv vagy nyugati szláv nyelvből. | (⊖) Szbhv. *iglica* 'kis tű, tücske gólyaorr', (N.) 'iglice'; szln. *iglica* 'ua.; kis tű; különféle rendeltetésű szeg; gólyaorr'; cseh

jehlice 'tű; fenyőtű; iglice'; szlk. *ihlica* 'ua.; járomszeg'; stb. [< szláv **igla* 'tű']. ☐ Egyes változatok a →*gerlice* analógiájára keletkeztek. ☐ Növénytani műszóként is használatos.

☐ Nyr. 63: 87; Kniezsa: SzlJsz. 220; TESz. *gilice* a.; EWUng.

igric **A:** 1244/ *Igrech* [HN.] (Oklsz.); 1251/ *Igrich* [HN.] (Oklsz.); 1279 *Igruchteluk* [HN.] (Oklsz.); 1405 *igrech* (SchlSjz. 2003.); 1416 k./² *igꝛěcěkět* (MünchK. 15va) **J:** <FN> 1244/ 'énekmondó, mulattató | Spielmann, Possenreißer' (↑) | <MN> 1513 'haszontalan, mihaszna | unnütz' (NagyszK. 362) **Sz:** ~i 1416 u./¹ *igreci* (BécsiK. 126)

■ Szláv jövevénytípus. | ☐ Szln. (N.) *igr̃c* 'játékos, színész, középkori énekmondó, zenész'; cseh *herec* 'színész', (R.) *jhřec*, *hřec* 'bohóc'; or. (R.) *uꝑéy* '(népi) zenész, muzsikusz'; stb. [< szláv **igr-* 'játszik']. ☐ A melléknévi jelentés azon alapul, hogy az igricek nem csak énekeket és dalokat adtak elő, hanem mindenféle tréfával és haszontalan bohósággal is szórakoztatták a közönségüket. ☐ Ma csak kultúrtörténeti műszóként él.

☐ MNy. 6: 444; Kniezsa: SzlJsz. 221; TESz.; EWUng.

igy † **A:** 1019/ ? *Nymygh* [SZN.] (MNL (OL) Dl. 229992); [1093–1095] ? *Vgmogos* [HN.] (PRT. 1: 592); 1193 *Faeregíaza* (ÓMOlv. 53); 1193 *ugufa* (MNL (OL) Dl. 27, 57); [1200 k.] *Igfon* [HN.] (An. 11.) **J:** 'szent, megszentelt | heilig'

■ Valószínűleg jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ☐ Vö. ujj. *ädgü* 'jó'; oszm. *iyi*, *eyi* 'jó, kellemes; jóindulatú'; tat. *izge* 'megszentelt; szent'; bask. *izge* 'ua.; jámbor, istenfélő'; stb. [? < török **īd* 'küld']. ☐ A magyarba átkerült alak feltehetőleg **edü* (< **edgü*) lehetett; a szó belseji *g* még az ótörökben eltűnhetett; vö. →*bér*. – A szó csak összetételekből (pl. tulajdonnevekből és az →*egyház* szóból), ill. származékszókból (→*ül*², →*ünnep*) adathozható.

☐ KCsA. 1: 242; EtSz. 2. *egy* a.; TESz. *egyház* a.; Ligeti: TörK. 33; MNy. 87: 77; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. *egyház* a. • Vö. *egyház*, *ül*², *ünnep*

igy **A:** 13. sz. közepe/ *yğ* (ÓMS.); 1531 *egy* (ÉrsK. 451) **J:** <HSZ> 13. sz. közepe/ 'ilyen módon; ennyire | auf diese Weise; so sehr' # (↑) | <KSZ> 1416 u./¹ '(te)hát, ekképpen, szóval | also' # (BécsiK. 16)

ígyen **Δ A:** 1416 u./¹ *Igèn* (BécsiK. 16); 1416 u./² *Igen* (MünchK. 24vb); 1622 *igyent* (LevT. 2: 196) **J:** 'ilyen módon, ekképpen | auf diese Weise'

■ A szócsalád alapja az **igy**, belső keletkezésű, de keletkezésmódja vitatott. | ☐ Az *i* mutató névmásból, amely az →*e*¹ (→*ez*¹) eredeti változata.

■ A kialakulásmódja vitatott. | 1. Ragszilárdulás. | ☐ Megszilárdult ragos alakulat -*l* ablatívuszraggal, palatalizációval és *l* > *ly* > *gy* affrikálódással keletkezett; esetleg vö. →*hogy*¹, →*ügy*. Hasonló szószerkezethez, ill. jelentéshez vö. még →*ily*. 2. Származékszó. | ☐ Egy -*gy* névmásképzős származékszó; vö. →*egy*; esetleg vö. még →*hogy*¹, →*ügy*; szintén vö. zürj. *tad'ž*, *tad'žen* 'ilyen módon' < zürj. *ta* 'ez'; zürj. *kud'ž* ~ votj. *kijí* ~ cser. *kuže*: '(a)hogy'. ☐ ☐ A szó eleji *i* emfatikus nyúlás eredménye. – Az *ígyen* megszilárdult ragos alakulat az *így*-ből -*n* határozóraggal; vö. *hogyan* (→*hogy*¹).

☐ NytudÉrt. 1: 20; MNy. 54: 52; TESz.; NyK. 78: 289; EWUng. • Vö. *egyem*, *em-*, *ez*¹, *ígyól*, *im-*, *ígyen*

igyekezik [2/3] **A:** 1372 u./ *ewgyekezefeert* [sz.]; *ygekezýkuala* [▽] (JókK. 59, 40); 1416 u./¹ *ygekèznèn^c*. (BécsiK. 69); 1495 e. *ígekøzet* [sz.] (GuaryK. 121); 1560 k. *Igekøszóm* (GyöngySzt. 2435.); 1604 *Egyekezhetnem* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict. *Nixúrio* a.); 1749 *egykezem* (NSz.); 1757 *ügyekezé* (NSz.); 1787 *igyekezet* [sz.] (NSz.); 1790 *igyekszó* [sz.] (NSz.); 1839/ *ügyekvendem* (NSz.); NYJ. *igyekedés* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'iparkodik, törekszik | streben, trachten' # (JókK. 40); **2.** 1372 u./ 'figyel, ügyel, rátekint | achten, (auf)nierken' (JókK. 4); **3.** 1372 u./ 'vmilyen irányba, vhowa tart, halad | eilen' # (JókK. 138) **Sz:** **~és** 1372 u./ (↑) | **~et** 1470 *ygekezetes* [sz.] (SermDom. 2: 374) | **~etes** 1470 (SermDom. 2: 374)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*ügy*¹ 'ügy, dolog; figyelem' szóból keletkezett *-kezik* igeképzővel; vö. *ellenkezik* (→*ellen*), *fegyverkezik* (→*fegyver*) stb. – A szó belseji *sz-es*, *v-s* és *d-s* töváltozatok a →*cselekedik*, →*törekedik* stb. analógiájára keletkezettek. Az eredeti jelentés 'saját ügyében fáradozik, saját ügyét intézi' lehetett; amelyből az 1. jelentés, majd jelentésszűküléssel a 3. jelentés kifejlődhetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; NytudÉrt. 30: 26; TESz.; EWUng. • Vö. *ügy*²

ígyen → *így*

ígyól × **A:** 1372 u./ *ygyol* (JókK. 16); 1536 *Egyld* (NySz.); 1542–1549 *együld* [✍] (RMKT. 2: 169); 1546/ *idgyol* (HoffgreffÉn. Vla); 1566 *egyült* (NySz.); 1571 *igod* (MonÍrók. 3: 214); 1585 *Iggyól* (Cal. 377); 1603 *égöld* (NySz.); 1645 *együd* (NySz.); 1792 *Ígyold* (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1817 *igyók* (NSz.); 1834 *Jód* (Kassai: Gyökerészó 3: 16); 1860/ *igyót* (NSz.); 1865 *igyóg* (CzF.); NYJ. *igyótt* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'valóban; bizony | wirklich; ja' (↑); **2.** 1536 'nehogy talán | daß nicht etwa' (↑); **3.** 1542–1549 'hátha; talán | wenn aber; vielleicht' (↑); **4.** 1546/ 'jól | gut' (↑); **5.** 1616 ? 'később; hamarosan | später; bald' (ErdTörtAd. 3: 163), 1645 'ua.' (↑)

■ Belső keletkezésű, kialakulásmódja azonban vitatott. | **1.** Ragszilárdulás. | ⊕ Megszilárdult ragos alakulat az →*így* szóból *-öl* ~ *-ül* esszívuszi határozóraggal; vö. *örökköl* 'örökké tartó' (→*örök*) stb. A veláris magánhangzót tartalmazó változatok a *jól* (→*jó*) hatására keletkezettek. **2.** Összetett szó. | ⊕ Szervetlen összetétel az →*így* + *jól* (→*jó*¹) tagokból. A szóalak keletkezése a hangsúly eltolódásával mehetett végbe. ▣ ⊕ Az *együld* változat talán az →*együtt* hatására utal. Egyes változatok szóvégi *t*-je feltehetőleg nyomatékosító szerepű helyrag; a szóvégi *d*-hez vö. →*azonnal*, →*azután* stb. A jelentések egy eredeti 'ekképpen, ilyen módon' jelentésből alakulhattak ki.

📖 MNy. 49: 61; TESz.; MNy. 64: 203; TNyt. 1: 504, 509; EWUng. • Vö. *így*, *jó*¹

ihaj **A:** 1791/ *Ihj haj* (NSz.); 1805 e./ *ihu* (I.OK. 30: 264); 1831 *Ih ha* (Kreszn.); 1844 *Ihajja* (NSz.); 1846 *Ihala* (NSz.); 1860 *Ihah* (NSz.); 1870 *ihaj* (NSz.) **J:** 'örömet kifejező indulatszóként:) hurrá, éljen | juchhe(i)'

■ Összetett szó. | ⊕ Az *ih* 'örömet kifejező indulatszó' (1792: NSz.) + →*haj*² tagokból keletkezett mellérendelő összetétel. Ez az összetétel a nagyfokú jókedv kifejezője, leginkább lakodalmi kurjantásokból adatolható. Az *ihaj-csuhaj* 'juhé, hurrá' (1860: NSz.) és *ihaj-tyuhaj* 'ua.' (1894/: NSz.) ikerszók előtagjaként visztonlyag gyakran előfordul, amelyeknek az utótagja az önálló szóként is adatolt: *csuhaj* 'ua.' (1865: NSz.); *tyuhaj* 'ua.' (1846/: Kelemen J.: Mondszt. 169). ⊕ Az *ihaj* egyetlen morfémből álló hangutánzó-hangfestő szóként való értelmezése nem meggyőző.

📖 TESz., *csuhaj* a. is, *tyuhaj* a. is; EWUng. • Vö. *haj*²

ihel × [1] **A:** 1372 u./ *yhel*, *yhlette* (JókK. 106, 22); 1508 *yh'* [□] (DöbrK. 395); 1510 *hýle* (PéldK. 81); 1562 *éhlés* [?] [sz.] (NySz.); 1669 *illés* [sz.] (NySz.); 1804 *Inlés* [sz.] (NSz.); 1865 *ihl* (CzF.) **J:** 1. 1372 u./ 'sugalmaz; inspirál | einflüstern; inspirieren' (↑); 2. 1508 'fűj, lehel; lélegzik | blasen, hauchen; atmen' (↑) **Sz:** **ihlés** 1372 u./ *yhle'* 'inspiráció | Inspiration' (JókK. 3)

ihlet <FN> **A:** 1474 *ihlet* (BirkK. 6) **J:** 'inspiráció | Inspiration'

ihlet <IGE> **A:** 1585 *ihletet* [sz.] (Cal. 408); 1784 *ihletést* [sz.] (NSz.); 1817 *inhleti* [sz.] (NSz.) **J:** 'inspirál | inspirieren'

ihlik **A:** 1838 *ihlik* (HasznMul. 1838. jún. 30.: [401]); 1934 *ihleni* [sz.] (NSz.); 1960 *ihlik* [▽] (ÉrtSz.) **J:** 'ihletett állapotban van; nagyon elmélyülten ír, alkot vmit | inspiriert, begeistert sein; vertieft, versunken etw verfassen, schaffen'

■ A szócsalád alapja, az **ihel** valószínűleg onomatopoetikus eredetű. | ⊕ A lehelést, lihegést, lélegzetvételt jeleníthette meg; vö. →*leh*, →*pih*¹. A szóvég gyakorító képző. Az 1. jelentés a 2. jelentés alapján keletkezett, valószínűleg a lat. *inspirare* 'be(le)fűj, vmibe, vmire (rá)lehel; inspirál, megihlet' hatására.

■ Az **ihlet** névszó és ige is származékszó. | ⊕ Az *ihel* főnév névszóképzővel, ill. az *ihel* ige feltehetőleg műveltető képzővel keletkezett.

■ Az **ihlik** nyelvújítási szó. | ⊕ Az *ihlik* tréfás szóalkotás lehetett mindkét származékszó alapján.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az értelmezés, miszerint a kiinduló elem a →*jonh* szó *inh* változatából való származékszó lenne, a magánhangzó-harmóniabeli eltérések miatt kevésbé valószínű, de a szó belseji *n*-es változat keletkezéséhez a →*jonh* járulhatott hozzá. ⊕ Némethből (kfn.) való származtatása szintén nem meggyőző.

📖 TESz.; ÉFOu. 15: 404; EWUng.

ihlet → *ihel*

ihlik → *ihel*

ihog-vihog **A:** 1541 *Ihagtok-vihagtok* (RMKT. 2: 154); 1578 *ihogo*, *vihogo* [sz.] (Bornemisza: ÖrdKís. 125) **J:** 'nevetgél, kuncog | kichern' #

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ A →*vihog*-ból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. *illeg-billeg* (→*illeget*), *irul-pirul* (→*pirít*) stb. Egy másik, hasonló jelentésű ikerszóhoz, valamint a hangutánzó-hangfestő eredethez vö. *igyorog-vigyorog* 'folyton, állandóan vigyorog' (1675: NySz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *vihog*

ihol × **A:** 13. sz. eleje/ *Ihul* (KTSz.); 1566 *Ihól* (Heltai: Fab. 39) **J:** 'itt; íme | hier; sieh da'

ihon × **A:** 1512 k. *Ihon* (WeszprK. 47r); 1644 *Ehon* (MHH. 24: 254); NYJ. *ēhën* (ÚMTsz.) **J:** 'itt; íme | hier; sieh da'

■ Összetett szó. | ⊕ Az *i* ~ *ē* mutató névmásból keletkezett, amely az →*e*¹ (→*ez*¹) változata + →*hol*, ill. *hon* tagokból, szervesen összetétellel jött létre. Összetett mondatokban keletkezett a

mondathatár eltolódásával; hasonló fejlődéshez vö. →*azaz*, →*íme* stb.

📖 TESz.; MNy. 70: 48; EWUng. • Vö. *ez*¹, *hol*

ihon → *ihol*

új A: 1372 u./ *jüet* (JókK. 147); 1395 k. *jew* (BesztSzj. 132.); 1416 u./¹ *y* (BécsiK. 191); 1416 u./³ *yyet* (AporK. 76); 1418–1422 *samsereit* (Gl.); 1538 *iwij* (Pesti: Nomenclatura 1.); 1548 *Kez yh* (OklSz.); 1560 k. *yü* (GyöngySzt. 1908.); 1585 *Iyas* [sz.] (Cal. 938); 1585 k. kééz *Iww* (Gl.); 1781 *Ijjatska* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1372 u./ 'nyilat kilövő kézifegyver | (Hand)bogen (als Schußwaffe)' (↑); **2.** 1585 'boltozat, boltozat hajlata | Bogen (in der Baukunst)' (Cal. 90) **Sz:** ~**as** 1449 *Iwes* [szn.] (OklSz.) | ~**ász** 1788 *Ijászoknak* (Szily: NyÚSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a uráli korból. | (≡) Vö. vog. (T.) *jäwt*; osztj. (V.) *joyəl*; cser. (KH.) *janjež*; md. *jonks*, *jonjs*; finn *jousi*, *joutsu*; lp. (L.) *juoksa*; – jur. *jin*, *in*; szelk. *îndə*, *ênddə*; kam. *inə*; stb.: 'új <fegyver>' [uráli **jonjs* vagy **jonks*: 'ua.']. (△) A rokon nyelvek közös vadászati terminológiája emellett a magyarázattal mellett szól. Ezt nehezíti azonban, hogy a rokon nyelvi adatok alapján a szónak eredetileg veláris hangrendűnek kellett volna lennie, mialatt a korai magyar adatok a palatális toldalékukkal ennek alapjaiban ellentmondanak. A szó elejének feltételezett kialakulásához vö. →*inkább*. A magyar szó legkorábbi alakja az *i* lehetett; a szóvégi *v*, *j*, *h*-s változatok mássalhangzói hiátustöltős alakokból jöhettek és csak másodlagosan vonódtak a tőhöz. A 2. jelentéshez vö. →*ív*. (⌘) Az *íjász* származékszó nyelvújítás kori.

📖 FUFÁ. 12: 95; TESz.; MSzFE.; NytudÉrt. 89: 190; EWUng. • Vö. *ív*

ijed → *ijeszt*

ijeget → *ijeszt*

ijen → *ijeszt*

ijeszt A: 1362 *Yeztheu* [sz.] [szn.] (KállayOkl. 2: 97); 1416 u./¹ *megyèzte* (BécsiK. 135); 1527 *megh yyeztew* [sz.] (ÉrdyK. 110); 1560 k. *Jesztény* [sz.] (GyöngySzt. 129.); 1765 *ejesztegttek* [o: *ejesztegettek*] [sz.] (NSz.); 1766 *éjeszteni* [sz.] (NSz.); 1767 *észtő* [sz.] (NSz.); 1780 *ijesztik* (NSz.); 1784 *ijesztősek* [sz.] (NSz.); 1808 *ijesztegettünk* [sz.] (NSz.); NYJ. *éjeszt* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1362 'ijedelembe ejt, riaszt | schrecken (trans.)' # (↑); **2.** 1832 '(tésztát) nyújt | ausrollen, walzen (Teig)' (Tsz.) **Sz:** ~**ő** 1362 [szn.] (↑) | ~**et** 1416 u./² *yèztettel* 'megrémülés, megijedés | Erschrecken (trans.)' (MünchK. 40vb) | ~**és** 1456 k. *yèztesfth* (SermDom. 2: 135)

ijed A: 1372 *meg yeduen* [sz.] (JókK. 68); 1493 k. *lyede* (FestK. 235); 1519 *meg yh"edenek* (JordK. 513); 1660 *el eijede*, *meg-jédet* (NySz.); 1748 *ijedejelmek* [sz.] (NSz.); 1757 *éjjetében* [d-t] [r.] (NSz.); 1774 *ijjededez* [sz.] (NSz.); 1831 *ied* (Kreszn.); NYJ. *még-édék*, *éjed* (MTsz.); *ihégygy*, *űjett* [d-t] (ÚMTsz.) **J:** '(meg)rémül, (meg)ijed | erschrecken (intrans.)' # **Sz:** ~**t** 1372 u./ *yedett* (JókK. 94) | ~**etes** 1416 u./³ *yedeteföl* 'félelmes, rettenetes | furchtbar' (AporK. 151) | ~**ez** 1577 *iedezni* [sz.] (KolGl.) **R: ijedtében** [teljes paradigmásort képez: ~t- + birt. szem.jel + -ben] 1536 *yiettebe* (Pesti: Fab. 9a)

ijen × **A:** 1456 k. *ijen* [sz.] (SermDom. 1: 180); NYJ. *mëg-ijen* (MTsz.) **J:** 1. 1456 k. 'ijeszt | schrecken (trans.)' (↑); **2.** 1456 k. 'ijed | erschrecken (intrans.)' (SermDom. 2: 399) **Sz:** ~**ő** 1456 k. *ijen* 'borzasztó, rettenetes | schrecklich' (SermDom. 1: 180) | ~**őség** 1470 *yenefegeth* 'félénkség, félelem | Schrecken' (SermDom. 2: 541)

ijegyet × **A:** 1493 k. *yjegethnek* (FestK. 373); 1585 *iőgető* [sz.] (Cal. 1059); 1831 *ieget* (Kreszn.); 1837 *ijjegetnek* (NSz.); 1865 *ijéget* (CzF.); NYJ. *jéget* (MTsz.) **J:** 'ijesztget | öfters, wiederholt erschrecken (trans.)' **Sz:** ~**és** 1493 k. *Ijegeteesekwel* (FestK. 390)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (△) A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég *-sz*t műveltető képző, *-d* gyakorító képző, *-n* mozzanatos képző, *-get* gyakorító-műveltető képző; vö. *áraszt* : *árad* (→*ár*¹), *rekken* (→*rekken*), *tereket* (→*terít*) stb. A szó eleji *j-s*, ill. *e-s* változatok kieséssel, ill. a szó eleji *i* nyíltabbá válásával keletkeztek. (⊖) Idetartozik: *ijeszke* 'ijedős, rémüldöző, félénk, bátoratlan' (1834: NSz.), az *ijeszt*-ből keletkezett szórövidüléssel és *-ke* kicsinyítő képzővel. (△) Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 103; Benkő: FiktI. 84, 156; EWUng. • Vö. *madár-*

iker [4] **A:** 1086 *ikirbucur* [HN.] (MNL (OL) DL 208421); 1093/ *ikurtov* [HN.] (MNL (OL) DL 207056); 1095 *ikirbucur* (OkISz.); 1214 *Ykvtou* [HN.] (OkISz.); 1243/ *ykrusegerfa* [sz.] (OkISz.); 1286 *Ikerweyz* (Györffy: ÁMTF. 2: 574); 1405 k. *jkeres* [sz.] (SchlSzj. 229.); 1455 k. *kethwkruwelg* [sz.] (OkISz.); 1795 *ikereim* (NSz.); 1834 *Ükör* (Kassai: Gyökerésző 3: 20); NYJ. *ikër* (MNY. 63: 108) **J:** <MN> 1095 'kettős | zweifach, Zwillings-' # (↑) | <FN> 1395 k. 'ugyanazon anyától, ugyanazon szüléskor világra hozott két v. több gyermek (vmelyike) | Zwilling, Drilling usw.' (BesztSzj. 45.) **Sz:** **ikres** 1243/ (↑)

■ Jövevénytípus egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Csu. *yəgar* 'kétszer; ikrek'; – Kāšy. *ikkiz* vagy *ekkiz* 'ikrek'; oszm. *ikiz* 'ua.'; stb. [< török *iki*, *eki* 'kettő']. (△) A magyarba átkerült alak **ikir*. A 18. századra elavult szót a nyelvújítás élesztette újjá.

📖 MNY. 3: 221; TESz.; Ligeti: TörK. 311; EWUng.

ikes → *iktelen*

ikon **A:** 1808/ *Iconjaiban* (NSz.); 1882 k. *Ikon* (MagyLex. 9: 343); 1890 *ikonás* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1808/ 'képmás, arckép (fa- v. rézmetszeten, könyomatú rajzon) | Abbild, Porträt' (↑); **2.** 1890 'a bizánci egyházban) Krisztust, Máriát v. a szenteket ábrázoló táblakép | Ikone' (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Ikone*; ang. *icon*; fr. *icône*; or. *икона*; stb.: 'ikon, szentkép'. Vö. még lat. (kés.) *icon* 'képmás, hasonmás', (k.), (ú.) *icona*, *iconia* 'kép' [< gör. *εἰκών*, (biz.) *εἰκόνα*: 'ua.']. Valószínűleg az oroszból terjedt el. (⇒△) A magyarba 1. jelentésében a latinból, 2. jelentésében leginkább a németből került. (△) Az *ikana* 'ikon, szentkép' a kelet-magyarországi nyelvjárásokban a rom. *icoană*, [végartikulussal] *icoana* 'ua.; kép, látvány (elvont jelentésben)' szóból ered.

📖 TESz.; EWUng.

ikra¹ **A:** 1405 k. *ikra* (SchlSzj. 826.) **J:** 'halpete | Laich, Rogen' **Sz:** ~**s** 1585 *ikrás* 'csomós, szemcsés (pl. méz, dinnye) | griebig (zB. Honig, Wassermelone)' (Cal. 457)

■ Szlav jövevénytípus. | (≡) Szbhv. *ikra*; szlk. *ikra*, *ikry* [többes szám]; or. *ukpa*; stb.: 'ikra, (hal)ikra' [indoeurópai eredetű; vö. újperzsa *jigar* 'máj; szív'; lat. *iecur* 'máj'; stb.]. (≈)

Megfelelői: albán *ikra*; rom. *icre* [többes szám]: '(hal)ikra'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 222; TESz.; EWUng. • Vö. *ikra*², *zsiger*

ikra² A: 1565 *ykraya* (MNy. 6: 232) **J:** 'a lábszár vastag húsa, lábikra | Wade'

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Blg. (N.) *úkra*; szlk. (N.) *ikra*, *ikro*; or. *ukpa*, *ukpy* [többes szám]; stb.: 'lábikra' [indoeurópai eredetű; vö. ír *orca*; lett *ikri* [többes szám]; stb.: 'ua.']. (△) A szó, amelyre az →*ikra*¹ és az *ikra*² visszamegy, az indoeurópai nyelvben arra az ismert hasonlóságra utal, amely a hal hasában levő, csomósan összeálló, kidudorodó halpeték, ill. az ehhez hasonlító emberi lábszárizom-csomó közt látható; ehhez vö. holl. *kuit* 'ikra, (hal)pete', ill. 'lábikra'.

📖 Kniezsa: SzJsz. 222; TESz.; EWUng. • Vö. *ikra*¹

iksz A: 1610 *ix* (Mollay: NMÉR. 323); 1858 *iksz*-szarufa (NMTudMűsz.); 1884 *iks*-lábu (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1610 'az ábécé x betűje | Buchstabe x' # (↑); **2.** 1845 'évtized <az életkorral való összefüggésben> | Jahrzehnt <im Zusammenhang mit dem Lebensalter>' (NSz.); **3.** 1847 '(egy személy, hely(ség) stb. nevének helyettesítésére) | <als Ersatz für den Namen einer Person, Ortschaft usw.>' (PetSz.) | <MN> **1.** 1858 'x-alakú | x-förmig' (↑); **2.** 1932 'ismeretlen v. meghatározatlan mennyiség; számtalan | unbekannter Größe; zahllos' (PHNyr. 140) **Sz:** ~**edik** 1895 *ikszedik* '(nagyon) sokadik | x-t, tausendst' (PNapló 1895. dec. 29.: 18)

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Lat. *Ix* 'a latin ábécé 21. betűje, amely a [k + sz] és a [g + z] hangkapcsolatot jelöli'; – vö. még ném. *x* [ejtsd: *iksz*] 'x betű; ismeretlen v. meghatározatlan mennyiség', *X* 'ismeretlen személy', (kor. úfn.) *ix* 'x betű'. (≈) Megfelelői: ang. *eks*; fr. *iks*; stb.: 'ua.; ismeretlen v. meghatározatlan mennyiség'. (△) A *ks*, ill. *ksz* ejtismódhoz vö. →*bukszus*, →*voks* stb. Az *x* betű a magyar írásbeliségben 1208 óta adathozható. A főnévi 2. jelentés azáltal keletkezett, hogy az *x* római számként a tízet jelöli. A melléknévi 2. jelentés azzal magyarázható, hogy R. Descartes (1596–1650) az 1637-ben megjelent *Discours de la méthode* (Értekezés a módszerről) c. művéhez csatolt, a *La Géométrie* címet viselő függelékben az ismeretlen vagy meghatározatlan mennyiség megjelölésére az *x*, *y* és *z* betűket alkalmazta.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

iktat A: 12. sz. vége/ *iochtotnia* (HB.); 1473 *iptatam* (Oklsz.); 15. sz. *yhtatasa* [sz.] (MNy. 10: 371); 15. sz. *jktatasa* [sz.] (MNy. 9: 443); 1504–1507 *itatas* [sz.] (MNy. 9: 443); 1546 *yttattak* (LevT. 1: 34); 1575 belé *iktetne* (Heltai: Krón. 190 v.) **J:** **1.** 12. sz. vége/ '(hasonló jellegű egyedek közé tagként, részként) behelyez, beilleszt, besorol | einreihen' (↑); **2.** 1473 '(jövedelmet, anyagi értéket) megszerez | erwerben' (↑); **3.** 15. sz. '(birtokot) vkinek juttat, vki tulajdonának nyilvánít | zukommen lassen' (↑); **4.** 1508 'vki elé állít, vezet | vorführen' (DöbrK. 392); **5.** 1527 'vhová juttat, küld | bringen, senden' (ÉrdyK. 578); **6.** [ma főleg *be~* <IK>-vel] 1527 'vhová juttat, küld | einsetzen' # (ÉrdyK. 578); **7.** [*el~*, *ki~*] 1553 u. 'elszöktet | zur Flucht verhelfen' (MonÍrók. 3: 92), 1583 'ua.' (Nyr. 10: 470); **8.** 1832 '(hivatalos iratot) sorszámmal ellátva jegyzékbe vesz | registrieren' # (NSz.) **Sz:** ~**ás** 15. sz. (↑)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | (≡) A szótőhöz vö. md. (E.), (M.) *jaka-* 'megy, jár, ide-oda járkál, jár-kel, bolyong, vándorol' [fgr. **jakka-* 'megy, jár; jut, eljut, kerül vhová']. (△) A szó belseji **kk* > m. *k* hangváltozáshoz vö. →*fakad*, →*rokon*; a szó eleji *i* kialakulásmódjához vö. →*inas*, →*inkább*, →*juh* stb. A szóvég *-tat* műveltető képző. A magyarban az eredeti jelentése 'vhová juttat' lehetett. A szó ma csak a 6. és 8. jelentésében él, a

további jelentéseket a *juttat* (→*jut*) hasonló jelentései kiszorították. (A) A →*jut*-tal való összefüggése kevésbé valószínű.

TESz.; NyK. 88: 209; UEW. 88; EWUng.

iktelen A: 1817 *iketlen* (NSz.); 1856 *iktelennek* (NSz.) **J:** 'a kijelentő mód, jelen idejének E/3. személyében *-ik* rag nélküli <ige> | in Sg/3 Präs. ohne *-ik* (ungarisches Verb)'

ikes A: 1829/ *ik-es* (NSz.) **J:** 'a kijelentő mód, jelen idejének E/3. személyében *-ik* raggal végződő <ige> | in Sg/3 Präs. auf *-ik* endend (ungarisches Verb)'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (A) Az alkalmilag főnévként használt E/3. személyű személyragok *-ik* végződéséből *-telen*, ill. *-s* melléknévképzővel. Az *-ik* személyrag másik főnévi használatához vö. *ikjeit* 'az ikes igéit' (1812: NSz.), *ikeskedés* 'az ikes igék használata' (1812: NSz.). (F) Nyelvújítási szóalkotás.

TESz. *ikes* a.; EWUng.

ildomos A: 1416 u.¹ *ildomos* (BécsiK. 222); 1782 *idomossága* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1416 u.¹ 'okos, ésszerű | (gut) angebracht, klug' (↑); 2. 1853 'illedelmes, illendő | anständig' (NSz.) **Sz:** ~**ság** 1416 u.¹ *ildomoffag* (BécsiK. 103)

ildomtalan Δ A: 1416 u.² *ildomotlanoc* (MünchK. 42vb); 1843 *legildomtalanabb* (MNY. 1: 176); 1865 *ildomatlan* (CzF.) **J:** 1. 1416 u.² 'ésszerűtlen, buta | unangebracht, unklug' (↑); 2. 1859 'illetlen | unanständig' (NSz.)

■ Valószínűleg török jövevényszó, magyar képzéssel. | (E) Vö. kirg. *ildam*; türkm. *yildam*; alt. *iltam*; stb.: 'gyors, fürge, hirtelen' [< török **yil-* 'siklik, csúszik']. (A) A magyarba átkerült alakja a **ildam* 'gyors, fürge, hirtelen' vagy 'fürgeség, gyorsaság' lehetett. Az átvétel ideje közelebbről nem határozható meg. A szóvég *-s*, ill. *-talan* melléknévképző. A származtatás az alaktani gyenge pontokon kívül (de vö. →*bűvös*, →*orvos*) jelentéstani nehézségekkel is bír. (F) Az 1. jelentést a 19. században a nyelvújítás keltette újra életre. – Az *ildom* 'helyes, jó módon, illendőség, illem; okosság' (1843: MNY. 1: 176) nyelvújítás kori másodlagos elvonás az *ildomos*-ból. (A) A szócsalád tagjai 2. jelentésüket az *illedelmes*, *illetlen* stb. (→*illik*¹) szavakkal való hasonlóságnak köszönhetően kapták.

MNY. 3: 221, 13: 100; NyK. 49: 217; TESz.; Ligeti: TörK. 266, 542; EWUng. • Vö. *idomos*

ildomtalan → *ildomos*

illa Δ A: 1558 *ilára* [] (MNY. 64: 91); 1566 *illára* (Heltai: Fab. 154); 1659 *illóra* [?] (ErdTörtAd. 4: 292); 1790 *Illy'a* berek (NSz.) **J:** <FN> 1. 1558 'futás; elszökés | Laufen; Flucht' (↑); 2. 1750 'menedékhely | Zuflucht' (Wagner: Phras. *Refugium* a.) | <HSZ> [~*berek*] 1668 '(hirtelen futás, szökés kifejezésére) | (zum Ausdruck schnellen Laufens, schneller Flucht)' (NySz.)

■ Származékszó szófajváltása. | (A) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-a* képzővel az →*illik*² 'eltűnik, nyoma vész; elfut, elszalad' szóból; vö. →*hinta*, →*hulla* stb. Ma mind főnévként, mind határozószóként csak a következő szófordulatokban fordul elő: *illára veszi a dolgot* 'elszalad' (1558: MNY. 64: 91); *illa berek* 'menjünk hát; gyerünk már!; nosza, induljunk', tkp. 'gyerünk, futás, szökés a berek felé, a berkeken át!' (↑).

illan → *illik*²

illant → *illik*²

illat **A:** 1372 u./ *yllattyara* [t-j] (JókK. 24); 1380 k. *illototh* [ɔ: *illotloth*] [sz.] (KönSzej. 22.) **J:** **1.** 1372 u./ 'kellemes szag | Duft' # (↑); **2.** 1380 k. ? 'szag | Geruch' (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 134); **3.** 1577 'illatszer; illatos kenőcs | Parfüm; wohlriechende Salbe' (KolGl.) **Sz:** ~**ol** 1380 k. [sz.] 'illatot áraszt, illat(a) van | duften' (TESz.) | ~**lat** 1380 k. *illototh* [ɔ: *illotloth*] 'kellemes szag | Duft' (KönSzej. 22.) | ~**lás** 1405 k. *illatlas* 'ua.' (SchlSzej. 331.) | ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ io *illato* (BécsiK. 292) | ~**ozik** 1474 *illatozok* [sz.] (BirkK. 4) | ~**os** 1493 k. *megh yllatofthatthakat* [sz.] (FestK. 167)

■ Származékszó. | ☞ Az →*illik*² 'eltűnik, elszalag' igéből keletkezett -*t* névszóképzővel; vö. *áradat* (→*ár*¹), *fogadat* (→*fogad*) stb. A megnevezés alapja az illat, szag gyors terjedése, elpárolgás, elillanás lehetett. Az eredeti jelentése 'szag, illat' lehetett, az 1. jelentés ebből jelentésszűküléssel keletkezett. Hasonló, de pejoratív jelentésfejlődéshez vö. →*bűz*. – A (R.) *illatlat* (↑), ill. *illatlás* (↑) az *illat*-ból -*l* igeképzővel + -*at*, -*ás* névszóképzővel keletkezett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *illik*²

illeg → *illeget*

illeget **A:** 1600 *illegetic* (NySz.); NYJ. *illēnet* (MTsz.); *illögette* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1600 'illesztget, megpróbál hozzáigazítani | anzupassen versuchen, herumprobieren, bis etw paßt' (↑); **2.** [~*i magát*] 1787 'tetszeni vágyóan, kacérkodva hajladozik, mozog | sich schmiegen und biegen' # (NSz.)

illeg × **A:** 1792 *illeg-billeg* (Baróti Szabó: KisdedSz. *Tengeni* a.); 1801 *illeg* (NSz.); 1865 *illég* (CzF.); NYJ. *illög* (Bálint: SzegSz.) **J:** 'kecsesen ide-oda hajlik, mozog | sich anmutig hin und her bewegen, tänzeln'

■ Származékszó. | ☞ Az →*illik*¹ 'illik, illeszkedik, megfelelő, alkalmas' igéből keletkezett -*get*, ill. -*g* gyakorító képzővel. – Az *illeg* leginkább az *illeg-billeg* (↑) ikerszóban használatos. A jelentésekhez a →*billeg* is hozzájárulhatott.

📖 MNy. 55: 461; TESz. *illeg-billeg* a.; EWUng. • Vö. *illik*¹

illet **A:** 13. sz. eleje/ *illethet* [sz.] (KT.); 1372 u./ *illetuala* (JókK. 8); 1587 *illóthy* (Úriszék 91); 1595 *Iletni* [sz.] (Ver. 23.); 1587 *illóthy* (Úriszék 91); 1595 *Iletni* [sz.] (Ver. 23.); 1767 *éillet* (NSz.) **J:** **1.** 13. sz. eleje/ 'érint | berühren' (↑); **2.** 1474 'vkire tartozik, vonatkozik | betreffen' # (BirkK. 3); **3.** 1520 'okoz vkinek vmit | jmdm etw antun' (GyöngyGl. 84.); **4.** 1560 k. 'hozzáigazít, hozzáigazít vkinek vmit | jmdm etw anpassen, angleichen' (GyöngySzt. 389.); **5.** 1587 'megillet, (ki)jár | jmdm zukommen' (↑) **Sz:** ~**hető** 1456 k. *illetthetee* 'érinthető | berührbar' (SermDom. 2: 195) | ~**len** 1474 *illetlen* 'érintetlen, szüzi(es) | unberührt, jungfräulich' (BirkK. 4) | ~**ő** 1529 e. *illető* <FOLY MN-I IGENÉV> (VirgK. 66v); 1845 *illetők* 'valaki | jemand' (NSz.) | ~**vén** 1529 e. *illetuen* '(meg)érint | berührend' (VirgK. 52v) | ~**ék** 1645 *Illeték*

(Szily: NyÚSz.) | ~**ve** 1783 *illetvén* [sz.] (Medicei–Rosthy: Zsidók. 171); 1826–1827/ *ill.* 'érintett | betroffen' (NSz.); 1883/ 'illetően, illetőleg | beziehungsweise' (NSz.) | ~**mény** 1791 *illetmény* (Szily: NyÚSz.) | ~**őség** 1807 (NSz.) | ~**ékes** 1845 *illetékes* (MNY. 4: 254) | ~**éktelen** 1842 *illetéktelen* (ProtestEIL. 1842. ápr. 21.: 26); 1848 *illetéktelen* (Szily: NyÚSz.) **R:** ~**őleg** 1808 *Illetőleg* (Sándor I.: Toldalék)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*illik*¹ (valószínűleg az eredeti 'illik, illeszkedik, hozzátapad, hozzáér' jelentésben) szóból -et műveltető képzővel; vö. *emlet* (→*emik*), *kéret* (→*kér*¹) stb. A 2., 5. jelentés elvont; a 3., 4. jelentés jelentésbővülés az 1. jelentés alapján. ⊖ Ugyanebből az alapszóból -et névszóképzővel: a (R.) *illet* 'érintés, tapintás' (1508: DöbrK. 478).

📖 MNY. 35: 257; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 132; EWUng. • Vö. *illik*¹

illik¹ **A:** 1372 u./ *illyk* [▽] (JókK. 85); 1456 k. *Ilet* vona (SermDom. 1: 164); 1531 *thwdny ellewel* [sz.] (KL. 104.); 1566 *illenéc* (Heltai: Fab. 55); 1865 *illyik* (NSz.) **J:** 1. 1372 u./ 'vmely magatartás, cselekvés stb.) megfelel egyéniségének, állapotának | es gehört od. ziemt sich' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'vkihez, vmihez tartozik | zugehören' (↑); 3. 1416 u./¹ 'szabad, lehet | dürfen' (BécsiK. 84); 4. 1456 k. 'vmi vmihez jól hozzá v. rá lehet illeszteni, jól illeszkedik | passen zu etw' # (SermDom. 2: 440); 5. 1519 'kell | müssen' (JordK. 428) **Sz:** **illendő** 1495 e. *illendőkne* (GuaryK. 100) | **illetlen** 1528 *illemen* (SzékK. 250) | **illeszt** 1792 *Illefszem* (Baróti Szabó: KisdedSz.) | **illedelmes** 1831 *illedelmes* (Szily: NyÚSz. *Illedelmes* a.) | **illeszkedik** 1833 *illeszkedve* [sz.] (Jelenkor 1833. febr. 20.: 114); 1836 *illeszkedik* (Szily: NyÚSz.) | **illem** 1836–1838 *illemet* (MTTÉvk. 4: 53); 1840 *Illem* (NSz.)

■ Valószínűleg jövevényszó egy ótörök nyelvből. | ⊕ Kāşy. *il-* 'csatlakozik vmihez'; CC. *il-* 'függ <tárgyatlan>'; oszm. *il-* 'köt v. csomóz vmihez; megérint, hozzáér; (rá)tapad (vmire)'; stb. [török eredetű]. ⊕ A magyarba átkerült alak feltehetőleg az **il-* 'hozzáakad, hozzátapad' volt. Ebből alakulhatott ki a magyarban a 'hozzáillik' jelentés, a jelentésváltozás azonban nem mutatható ki egyértelműen. A származékok mindenekelőtt az alapszó másodlagos, elvont jelentéséhez kötődnek, ezek közül az *illeszt*, *illedelmes*, *illeszkedik* és az *illem* nyelvújítási szavak. ⊕ Az →*ül*¹ szóból szóhasadással való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNY. 31: 285, 35: 256; TESz.; MNY. 70: 345; StUASuppl. 1: 105; EWUng. • Vö. *illegyet*, *illet*, *ölt*, *tudniillik*

illik² **Δ A:** 1522 ? *Ello* [sz.] [SZN.]; *Illo* [sz.] [SZN.] (MNYTK. 86: 41), de vö. →*illat*; 1724 *el-illanak* (MNY. 8: 438); 1824 *ilni* [sz.] (NSz.); 1838 *Ill* (Tzs.); 1872 *szétínlik* [▽] (Nyr. 1: 199) **J:** 1. 1522 ? 'eltűnik | verschwinden' (↑), 1724 'ua.' (↑); 2. 1777 '(el)szalad | (weg)laufen' (NSz.); 3. 1808 'illatozik | duften' (Sándor I.: Toldalék); 4. 1872 'elmállik; elporlad | zerfallen; verstauben' (↑)

illant † **A:** 1619 *Illanta* ... kj (MNY. 61: 473) **J:** 'elfut; elszökik | weglaufen; entweichen'

illan **A:** 1748 *el ... illanni* [sz.] (NySz.); 1872 *elillanik* [□] (NSz.) **J:** 1. [főleg *el-*] 1748 'gyorsan, könnyedén elfut; elszökik | leicht weglaufen; entweichen' (↑); 2. 1878 'a levegőben eloszlik, eltűnik | luftartig werden, sich verflüchtigen' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **illik**² belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a (R.) *ir* 'rohan, szalad, fut' lehetett. A szóvég -l gyakorító képző; vö. →*omlik*, *rejlik* (→*rejt*) stb. Az *r > l* hangváltozáshoz vö. →*iringál*, →*abál* stb. – Az *illan* és *illant* az →*illik*² szóból keletkezett -n, -nt mozzanatos képzővel; vö. →*osont*, →*pillant* stb.

📖 TESz. *illan* a.; EWUng. • Vö. *illa*, *illat*, *iramik*

illír A: 1692 *Illyriusok* (MNY. 69: 364); 1816 *Illyrusok* (Hübner: Lex. *Illyricum* a.); 1836 *Illyrek* (NSz.); 1932 *illír* (Sauvageot: FrMSz. *illyrien* a.) **J:** <FN> **1.** 1692 'a 18. sz. második és a 19. sz. első felében, főleg horvátok szóhasználatában' déli szláv ember (főleg horvát és dalmát) | Südslawe (haupts. Kroaten und Dalmatiner)' (↑); **2.** 1836 'indoeurópai nyelven beszélő ókori nép tagja, illír ember | Illyrer' (↑) | <MN> **1.** 1840 'a 18. sz. második és a 19. sz. első felében főleg a horvátok szóhasználatában' déli szláv | südslawisch (haupts. kroatisch und dalmatinisch)' (FilKözl. 9: 212); **2.** 1882 k. 'az ókori illírekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | illyrisch' (MagyLex. *Illyria* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *Illyrii* [többes szám] 'illír ember', *Illyrius*, *Illyricus* 'illír' [< gör. *Ιλλυριοί* 'illír ember', *Ιλλυρικός* 'illír']. (≈) Megfelelői: ném. *Illyrer*; fr. *Illyrien*; stb.: 'illír ember'. (⊕) Az *illír* alak esetleg az *Illíria* [HN.] (1604: Szenczi Molnár: Dict.) [< lat. *Illyria* [HN.] 'ua.'] szóból való elvonás vagy a nemzetközi megfelelők tőalakja befolyásolhatta a keletkezését. Az *illirus* változat a magyarban lett latinositva. A főnévi és melléknévi 1. jelentés azon nyugszik, hogy a déli szlávok egy része az ókori Illíria területén él; vö. még lat. (h.) *Illyrii* [többes szám] 'horvát, szlavón(iai) ember', *Illyricus* 'horvát, szlavón'.

📖 TESz.; EWUng.

illuminál Δ A: 1788 *illuminál* (NSz.) **J:** **1.** 1788 'megvilágít, kivilágít | er-, beleuchten' (↑); **2.** 1789/ 'fénylik, ragyog, kiviláglik | glänzen, eine Leuchte sein' (NSz.); **3.** 1795 'kézzel fest, kiszínez | illuminieren (mit Hand malerei)' (NSz.)

illuminált A: 1792 *illuminált* (MKurir 1792. jan. 31.: 146); 1807/ *illuminált* (NSz.) **J:** **1.** 1807/ 'kézi festéssel készített (kép, kézirat) | mit Handmalerei verziert (Bild, Handschrift)' (↑); **2.** 1818 'felvilágosult | aufgeklärt' (NSz.); **3.** 1833 '(ünnepélyesen) kivilágított | (festlich) erleuchtet' (NSz.); **4.** 1846 'részeg | betrunken' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **illuminál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *illuminare* 'ki-/megvilágít, tisztáz, kiderít', (k.) 'kifest, magyaráz, szemléltet' [vö. lat. *lumen* 'fény, világosság'].

■ Az **illuminált** származékszó. | (⊕) Az *illuminál*-ból keletkezett -t befejezett melléknévi igenévképzővel, a keletkezéséhez a ném. *illuminert* 'ünnepiesen kivilágít, tarkára, színesre kifest', (au.) 'becsípett, pityókás, spicces' is közrejátszhatott. (≈) Megfelelői: ang. *illuminated* 'kézzel (ki)festett, (ki)díszített'; fr. *illuminé* 'kivilágított, felvilágosult (átvitt értelemben is)'; ol. *illuminato* 'megvilágított, kivilágított, felvilágosult'; stb.

📖 TESz. *illuminált* a.; EWUng. • Vö. *lunátikus*

illuminált → *illuminál*

illusztráció → *illusztrál*

illusztrál A: 1683 *illuſtráltak* (MNY. 66: 232); 1866/ *illusztrálni* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1683 'megvilágít; megmagyaráz | erläutern, erklären' (↑); **2.** 1865 'képekkel díszít | bebildern' (Babos: KözhSzt.)

illusztráció A: 1831 *illustratiói* (NSz.) **J:** **1.** 1831 'magyarázat; szemléltetés | Erläuterung, Veranschaulichung' (↑); **2.** 1858 'szöveggép | Textbild' (NSz.)

illusztrátor A: 1841 *illustratora* (NSz.); 1884 *illusztrátor* (NSz.) **J:** **1.** 1841 'az, aki megvilágít, megmagyaráz vmit | Erläuterer' (↑); **2.** 1884 'illusztráló művész | Illustrator' (↑)

illusztris **A:** 1865 *illustris* (Babos: KözhSzt. *illusztrálni* a.); 1897 *illusztris* (NSz.) **J:** 'előkelő, kiváló, híres | illuster'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *illustrare* 'megvilágít, kivilágít; kitüntet' [< lat. *in* [igekötő] + *lustrare* 'engesztelő áldozatot felajánl, bemutat; megvizsgál'; stb.] | lat. *illustratio* 'szemléltetés; élénk, harsány előadás' | lat. *illustrator* 'az, aki megvilágít vmit; dicsőséget, hírnevet adó, adományozó' | lat. *illustris* 'fényes, ragyogó; illusztris', (h.) 'illusztris <cím, megnevezés>'. (≈) Megfelelői: ném. *illustrieren*, *Illustration*, *Illustrator*, *illuster*; fr. *illustrer*, *illustration*, *illustrateur*, *illustre*; stb.: 'illusztrál, illusztrációkkal, képekkel ellát' (a franciában 'híressé tesz'), 'illusztráció, ábra, kép' (a franciában 'híresség, kitüntetés; illusztris személyiség'), 'illusztrátor', 'illusztris'. (⊕) Az *sz*-es alakokhoz vö. →*amnesia* stb. A művészettörténeti jelentések a német, esetleg francia hatásra is keletkezettek.

📖 TESz., *illusztris* a. is; EWUng. • Vö. *luster*

illusztrátor → *illusztrál*

illusztris → *illusztrál*

illúzió **A:** 1657–1658 *illusiót* (MNY. 66: 232); 1809/ *illúzió* (NSz.) **J:** 1. 1657–1658 'játszva odavetett megjegyzés, megállapítás; ironia, gúny | spielerisch hingeworfene Bemerkung; Ironie' (↑); 2. 1809/ 'valóságnak tetsző látszat; ábránd, képzelgés | Schein; Einbildung' (↑)

illuzórius **Δ A:** 1842 *illusorius* (Világ 1842. jan. 15.: 39); 1848 *illusorius* (NSz.); 1875 *illuzoriussá* (NSz.); 1878/ *illuzóriussá* (NSz.) **J:** 'nem valós, alaptalan, hamis | illusorisch'

illuzórikus **A:** 1870 *illusoricus* (Naegele: SzülészetiTk. 380); 1912 *Illuzórikus* (MNY. 8: 137) **J:** 'nem valós, alaptalan, hamis | illusorisch'

■ A szócsalád **illúzió**, **illuzórius** tagjai latin jövevényszók. | (≡) Lat. *illusio* 'gúny, csúfolódás, ironia; megtévesztés, félrevezetés' | lat. *illusorius* 'nem valós, alaptalan, hamis, illuzórikus'. Ezek a lat. *illudere* 'játszva odavet, gúnyolódik, megtéveszt' [vö. lat. *ludere* 'játsszik'] igére mennek vissza. (≈) Megfelelői: ang. *illusion* 'illúzió, önáltatás, önámítás, érzéki csalódás; finom selyemtüll'; fr. *illusion* 'illúzió, önámítás, érzéki csalódás; bűvészműtárgy'; – ang. *illusory*; fr. *illusoire*; stb.: 'nem valós, alaptalan, hamis, illuzórikus'.

■ Az **illuzórikus** származékszó. | (⊕) Az *illuzórikus* az *ikus* végződésű szavak analógiájára keletkezett; vö. *notórikus* (→*notórius*) stb.

📖 MNY. 8: 137; TESz.; EWUng.

illuzórikus → *illúzió*

illuzórius → *illúzió*

ily **A:** 1372 u./ *yl*, *yly* (JókK. 57, 21); 1527 *Ylly* (Heyden: Puerilium 35); 1527 *eel* (ÉrdyK. 591); 1800 *ijj* (NytudÉrt. 1: 69) **J:** <HSZ> 1372 u./ 'ennyire | so sehr' (JókK. 21) | <MUT NÉVM>

1372 u./ 'ehhez az ismerthez hasonló, efféle | solcher' (JókK. 4) **Sz:** ~**es** 1527 *ylless* 'ehhez az ismerthez hasonló, efféle | solcher' (OkISz.)

ilyen **A:** 1372 u./ *jlyen* (JókK. 90); 1416 u./² *il'lèn* (MünchK. 15ra); 1495 e. *el'en* (GuaryK. 1); 1524 *Ilen* (MNY. 25: 70); 1770 *illen* (Kalmár: Prodr. 30); 1800 *ijjen* (NytudÉrt. 1: 69); 1863 *innyen* (Kriza [szerk.] Vadr. *Unnyan* a.); NYJ. *ejen, ellen, inyen* (MTsz.) **J:** 'ehhez az ismerthez hasonló, efféle | solcher' #

ilyetén **Δ A:** 1372 u./ *ylyeteneket* (JókK. 102); 1416 u./¹ *illètè nec* (BécsiK. 111); 1495 e. *el'eten* (GuaryK. 1) **J:** 'ehhez az ismerthez hasonló, efféle | solcher'

■ A szócsalád alapja, az **ily** megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az *i* mutató névmásból, amely az →*e*¹ (→*ez*¹) eredeti változata, *-l* ablatívuszraggal, amely itt határozórag funkciójában áll; vö. →*mely*, →*oly*. A rag palatalizációjához vö. →*mely*, →*tavaly* stb. Eredetileg melléknévi jelző mellett álló fok-mértékhatározó lehetett; jelzős szószerkezetben vált melléknévi névmássá.

■ Az **ilyen** származékszó. | ⊕ Az *ily*-ből keletkezett névmásképzővel; vö. *azon* (→*az*¹), *ezen* (→*ez*¹) stb.

■ Az **ilyetén** származékszó. | ⊕ Az *ilyetén* szóvége elhomályosult *-t* lokatívuszrag és névmásképző; vö. *olyatén* (→*oly*).

📖 MNY. 35: 159; NytudÉrt. 1: 20, 78; TESz.; EWUng. • Vö. *ez*¹, *-fajta*, *-féle*, *-szerű*

ilyen → *ily*

ilyenfajta → *-fajta*

ilyenféle → *-féle*

ilyenszerű → *-szerű*

ilyetén → *ily*

ilyféle → *-féle*

ilyszerű → *-szerű*

im-

~**már** **Δ A:** 1372 u./ *jmaran, jmmar* (JókK. 17, 29) **J:** 'már | schon' | ~**ez** † **A:** 1493 k. *ymez* (FestK. 313) **J:** 'ez itt | dieser hier' | ~**hol** **Δ A:** 1510 *jme hol* (MargL. 13); 1559 *imhol* (Sztárai: ComLep. 6) **J:** 'íme | siehe da!' | ~**így** **Δ A:** 1512 k. *imigy* (WeszprK. 35) **J:** 'így, ezen a módon | auf diese Weise' | ILYENEK MÉG: ~**ilyen** 'ilyen | solcher' (1518 k.: SándK. 1); ~**itt** 'itt, ezen a helyen | hier' (1553: LevT. 1: 124); ~**ide** 'ide, erre a helyre | hierher' (1566: MNY. 56: 116); ~**innen** 'innen, erről a helyről | von hinnen' (1575: NySz.)

■ Összetélt előtag, azonos a **ím** (→*íme*) szóval. | ☐ Az összetételek összetett mondatokban keletkeztek a mondathatár eltolódásával. Az előtag ebben az összetételben nyomatékosító funkciót tölt be. Ma az ilyen összetételeknek egy része ikerszavakban él: pl. *imitt-amott* 'itt-ott', *imígy-amúgy* 'úgy-ahogy' (1868: Balassa J.: MNySzót.) stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ez¹, hol, így, íme, már*

ím → *íme*

ima → *imád*

imád **A:** 12. sz. vége/ *Wimagguc* [d-j] (HB.); 1372 u./ *ymadny* [sz.] (JókK. 53); 1514 *Jmalcagra* [d-s] [sz.] (LobkK. 187); 1804 *Immádói* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'kér, kikönyörög vmit | um etw flehen' (↑); 2. 12. sz. vége/ 'imádkozik | beten' (HB.); 3. 1416 u./¹ 'istenként tisztel; mély tiszleletben részesít | anbeten, vergöttern; verehren' # (BécsiK. 178); 4. 1604 'kínál; felajánl | anbieten, antragen' (Szenczi Molnár: Dict.); 5. 1770/ 'nagyon szeret vkit v. vmit | sehr gern haben' # (NSz.) **Sz:** ~**ság** 12. sz. vége/ (HB.) | ~**ás** 1372 u./ *ymadafod* (JókK. 154) | ~**kozik** 1372 u./ *vymadgozzonk* (JókK. 6) | ~**kozás** 1372 u./ *ymadkozafról* (JókK. 153) | ~**kozatta** 1416 u./¹ *imadkozatta* <HAT-I IGENÉV> (BécsiK. 145) | ~**ságos** 1495 e. *imadfagos* (GuaryK. 124) | ~**at** 1813 *imádat* (NSz.)

ima **A:** 1787 *ima* (Nyr. 1: 48) **J:** 1. 1787 'vallás | Religion' (↑); 2. 1806 ? 'imádság | Gebet' # (NSz.), 1833 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **imád** fiktív töből keletkezett származékszó. | ☐ A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég valószínűleg -d gyakorító képző. A szó eleji v kieséséhez vö. →*ibolya*, →*iszák¹* stb. Az *imáld* változathoz vö. →*ács*.

■ Az **ima** elvonás. | ☒ Az *imád*-ból lett elvonva a nyelvújítás idején.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ☐ Az *imád* feltehetőleg a pogányság szellemi öröksége, habár az eddigi finnugor magyarázatok, ill. az ótörök származtatás kevésbé valószínű.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 107; Benkő: FiktI. 164; EWUng.

imám **A:** 1692 *imánja* (MonÍrók. 34: 211); 1864 *imámok* (NSz.) **J:** 'mohamedán imavezető | Imam'

■ Oszmán-török jövevényszó. | ☐ Oszm. *imām* 'mohamedán imavezető' [< újperzsa *imām* 'ua.' < arab *imām* 'ua.'>]. ☐ A magyar szóvégi n egy nem adatolt oszmán változatot tükrözhet, amelyet más nyelvek is bizonyítanak; vö. rom. *imam*, *iman* 'ua.'; szbvhv. *imam* 'ua.', *iman* 'hit'. Vö. még fr. *imam*, *iman* 'imám'.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 195; EWUng.

imbolyog [1] **A:** 1794 *im'bolyog* (NSz.); 1795 *imbolygás* [sz.] (NSz.); NYJ. *bimbajgott* (ÚMTsz.); *himbolog* (MTsz.) **J:** 1. 1794 'bizonytalanul, támolýogva halad | wankend fortschreiten' # (↑); 2. 1795 'hullámoz; ide-oda hajlázozik | wogen; schwanken' (↑); 3. 1804 'véleményében, állásfoglalásában ingázozik | unschlüssig sein' (Pais-Eml. 590); 4. 1886–1890 '(fény, árny) el-eltűnve, helyét, irányát változtatva, homályosan látszik | irrlichtelieren' # (NSz.)

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő az →*indít* és →*inog* szócsaládjával függ össze. A szóvég *-log* ~ *-lyog* gyakorító képző; vö. →*ámolyog*, →*támolyog* stb. A szó belseji *b* szervetlen járulékhang, amely esetleg a →*bolyong*, →*tébolyog* stb. analógiájára lett beillesztve. A szó eleji *h*-s változat esetleg a →*himbál* hatására keletkezett. A nyelvjárásokból kerülhetett az irodalmi nyelvbe. (⊖) Idetartozik: *imbolyodik* 'tántorogva, támolyogva, dülöngélve elesik, megbotlik' (1805: Pais-Eml. 590). (⊕) A magyarázat, miszerint az →*inog* és a →*bolyong* szavak vegyüléséből jött volna létre, téves.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 162; EWUng. • Vö. *indít*, *inog*

íme A: 1372 u./ *Eme*, *Emee*, *yme* (JókK. 53, 54, 6); 1525 *Emi* (VitkK. 72); 1585 *Imé* (Cal. 362); NYJ. *ēmē* (MTsz.) **J:** 'ez az, itt van, lám | siehe da!'

ím A: 1416 u.² *ym* (MünchK. 19a); 1535 *em* (Ozorai: Vit. Bb5b) **J:** 'ez az, itt van, lám | siehe da!'

■ A szócsalád alapja, az **ím** valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó az *i* mutató névmás lehetett, amely az →*e*¹ (→*ez*¹) eredeti változata. A szóvég feltehetőleg nyomatékösítő *-m* névmásképző; vö. →*ám*. Az eredeti jelentése 'ez, emez' lehetett.

■ Az **íme** összetétel. | (⊕) Az *íme* összetett szó az *ím* + →*e*¹ (→*ez*¹) tagokból.

☐ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) Az értelmezés, miszerint az *ím* ugyancsak egy összetétel lenne, téves.

📖 MNy. 59: 143; NytudÉrt. 38: 51; TESz.; MNy. 65: 157; EWUng. • Vö. *egyem*, *em-*, *ez*¹, *hímez-hámoz*, *im-*, *imént*, *ímmel-ámmal*

imént A: 1585 *Imént* (Cal. 343); 1630 *imment-is* (NySz.); 1769 *emént* (NSz.); 1789/ *emint* (NSz.) **J:** 'az előbb, nemrég | vorhin, vor kurzem' – De vö. 1531 *ymenthen* 'ua.' (ÉrsK. 466); 1834 *iménte* 'ua.' (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | (⊕) Az *ím* (→*íme*) szóból keletkezett (R.) *-ént* ~ *-int* módhatározóraggal; vö. *alkalmasint* (→*alkalom*), →*szerint* stb. A jelentésfejlődéséhez vö. →*ezennel*, →*hol*, →*itt* stb. – A (R.) *iménten*, *iménte* (↑) az *imént*-ből keletkeztek nyomatékösítő lokatívuszraggal, ill. latívuszraggal.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *íme*

imitáció → *imitál*

imitál A: 1577–1598/ *imitáltván* [sz.] (MNy. 74: 509); 1716 *immitálnj* [sz.] (MNy. 75: 379) **J:** 'utánoz, másol; színlel, tettet | nachahmen; vortäuschen'

imitáció A: 1620 *imitatioiára* (MNy. 74: 509); 1789/ *Imitationnak* (NSz.); 1882 üveg-*imitációk* (NSz.) **J:** 'utánzás, utánzat | Nachahmung'

imitátor A: 1790/ *imitatora* (NSz.); 1809/ *imitátor* (NSz.) **J:** 'utánzó | Nachahmer'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *imitari* 'utánoz' [vö. lat. *imago* 'kép; (arc)kép; álomkép, árnykép; hasonmás; visszacsendülés'] | lat. *imitatio* 'utánzás, másolás, imitáció' | lat. *imitator* 'utánzó'. (⊕) Megfelelői: ném. *imitieren*, *Imitation*, *Imitator*; fr. *imiter*, *imitation*, *imitateur*; stb.: 'utánoz', 'utánzás', 'utánzó'.

📖 TESz.; EWUng.

imitátor → *imitál*

immel-ámmal A: 1620 *Immel-ámmal* (NySz.); 1640 *Imvel ámvál* (NySz.); 1763 *Immel-ammal* (NSz.); 1853 *himmel hámmal* (NSz.) **J:** 'kedvetlen, örömtelen, rosszkedvű | lustlos, mißmutig, mit halbem Herzen' #

■ Összetett szó, ikerszó. | ☞ Az *ím* (→*íme*) szóból -vel eszközhatározó raggal + →*ám* + -val eszközhatározó raggal jött létre. Oly módon keletkezhetett, hogy a munkavégzés alól kibúvót kereső, köntörfalazó ember, bizonyosan gyakran hallatta az *ím* és *ám* szót. Vö. *im s ámot beszél* 'össze-vissza beszél, kertel, köntörfalaz' (1589: Nyr. 73: 109); vö. még 1833 *imámmal* 'kedvetlen' (NSz.). A *h*-s változat a →*hímez-hámoz* hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; Kelemen J.: Mondszt. 383; EWUng. • Vö. *ám, íme*

imola A: 1583 ? *Imola* [HN.] (SzT.); 1783 *Imola* (NSz.); 1792 *imla* (NSz.); 1798 *Imolya* (NSz.); 1838 *Imoja* (Tsz.) **J: 1.** 1583 ? 'a fészkesek családjába tartozó növényfajta, amelynek a búzavirág is tagja | Flockenblume' (↑), 1783 'ua.' (↑); **2.** 1792 'egy fajta pázsitfű; tippan | Art Süßgras; Straußgras (Centaurea)' (↑)

■ Ismeretlen eredetű. | ☞ Az 1. jelentésében növénytan műszó. ☞ Az elavult szó tisztázatlan idetartozású: ? *imola* [HN.] 'egy fajta hínár v. vízinövény' (1193: MNL (OL) DI. 27); *imolya* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: Kisdedsz. *Hínár* a.), 'mocsár, láp, ingovány' (1831: NSz.); *inula* 'komló' (1500 k.: TemGl.).

📖 TESz. *imola*¹ a., *imola*² a.; EWUng.

imperátor → *impérium*

imperialista A: 1706 *Imperialisták* (EWUng.); 1908 *imperialista* (NSz.) **J: <FN> 1.** 1706 'a császárság híve | Anhänger des Kaisertums' (↑); **2.** 1926 'az imperializmus híve, követője | Anhänger, Träger des Imperialismus' (Horovitz: IdSzMagy.) | <MN> **1.** 1863 'császárpárti | kaisertreu' (NSz.); **2.** 1909 'erőszakosan terjeszkedő; gyarmatosító | gewaltsam expansiv; kolonialistisch' (NSz.); **3.** 1925 'az imperializmus alapján álló | imperialistisch' (Sztálin: Leninizmus 57)

imperializmus A: 1842 *imperialismussá* (Hirnök 1842. jan. 6.: [3]); 1865 *imperialismus* (Babos: KözhSzt. *imperialis* a.); 1872 *imperialismust* (NSz.); 1906 *imperializmus* (Simonyi: KMűsz. 121) **J: 1.** 1865 'császárság | Kaisertum' (↑); **2.** 1904 'erőszakos terjeszkedés mint politikai cél, irányzat | gewaltsame Expansion als Politik' (Radó: IdSz.)

■ Nemzetközi szók. | ☞ Ném. *Imperialist*; ang. *imperialist*; fr. *impérialiste*; stb.: 'császárpárti; a terjeszkedő, expanzív politikai törekvések képviselője'; – a franciából terjedt el < fr. *impérial* 'császári' [< lat. *imperialis* 'ua.'] | német. *Imperialismus*; ang. *imperialism*; fr. *impérialisme*; stb.: 'császárság (különösen I. Napoleoné); erőszakos terjeszkedés mint politikai elv'; – az angolból terjedtek el. ☞ A magyarba leginkább a németből kerültek, az *imperialista* latinósított végződéssel keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *impérium*

imperializmus → *imperialista*

impérium Δ A: 1539 *Imperiomba* (KL. 188.); 1550/ *Imperium* (Tinódi: Cronica a2b); 1783 *Impériom* (NSz.); 1873 *impérium* (NSz.); 1882 *Impírumbá* (NSz.); NYJ. *ípiliom* (Bálint: SzegSz.) J: 1. 1539 'birodalom; császárság | Kaiserreich; Reich' (↑); 2. 1882 'meseország; túlvilág | Fabelreich; Überwelt' (↑)

imperátor Δ A: 1559 *imperator* (Székely I.: Krón. 57b); 1792 *Imperátorságában* [sz.] (NSz.) J: '(ókori római) császár; legfelsőbb parancsnok | (römischer) Kaiser; oberster Machthaber'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *imperium* 'fennhatóság; hatalmi kör, hatáskör; parancsnokság, parancsnoki hatalom; birodalom, ország' | lat. *imperator* 'hatalmon levő, hatalom birtokosa; legfőbb parancsnok; császár'. Mindkettő a lat. *imperare* 'parancsol, megparancsol, követel; uralkodik, ural vmit' szóból ered. (≈) Megfelelői: ném. *Imperium* '(császári-, világ)birodalom'; fr. *empire* 'ua.; hatalom, hatalmi kör, hatáskör'; stb.; – ném. *Imperator*; fr. *empereur*; stb.: 'császár; uralkodó'. (⊂) Idetartozik: *imperiális* 'birodalmi, császári' (1630: MNy. 69: 107); ez a lat. *imperialis* 'ua.' szóból ered. – Az *empire* 'empire stílus' (1894: PallasLex.) a fr. *empire* (↑) szóra megy vissza.

📖 TESz. *imperátor* a.; EWUng. • Vö. *imperialista, reparál*

impertinens A: 1744 *impertinensek* (SzT.); 1844 *inpertinens* (NSz.) J: 'szemtelen, pimasz | impertinent'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *impertinent*; ang. *impertinent*; fr. *impertinent*; stb.: 'szemtelen, pimasz, arcátlan; nem illetékes, nem hozzáértő'. Vö. még lat. (k.) *impertinens* 'nem oda tartozó, nem oda illő, helytelen', (h.) 'szemtelen, pimasz' [< lat. *in* [igekötő] + *pertinere* 'elnyúlik, kiterjed <térben, időben>; vkit v. vmit illető, rá vonatkozó']. A tudományos latinból és a franciából vált elterjedtté. (⇒) A magyarba főleg a német nyelvből került, latin végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tenor*

imponál A: 1605 *imponalni* [sz.] (SzT.); 1620/ *imponálták* (MNy. 79: 126) J: 1. 1605/ 'meghagy, elrendel; parancsol | verordnen; befehlen' (↑); 2. 1790/ 'tiszteletet, elismerést, bámulatot kelt; tetszik | imponieren; gefallen' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *imponere* 'vhová állít, helyez; kötelességet, kötelezettséget kiszab, kiró; stb.', (h.) '(meg)parancsol, utasít, elrendel' [vö. lat. *ponere* 'fektet, állít, helyez']. (⊃) Az *ál* végződéshez vö. →*ágál* stb. A 2. jelentéshez vö. ném. *imponieren*; fr. *imposer*: 'tiszteletet, elismerést, bámulatot kelt'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *imposztor, impozáns, pozíció*

import → *importál*

importál A: 1577 *importálhatna* [✍] [sz.] (MNy. 75: 507) J: 1. 1577 'okoz; eredményez | verursachen; ergeben' (↑); 2. 1594 'behoz; bevisz, szállít | importieren; herein-, hineinbringen, liefern' (Nyr. 94: 231); 3. 1698 'hasznot hajt, hoz | Nutzen bringen' (Nyr. 94: 230)

import A: 1854 *Import* (Heckenast: IdSzT.) J: 'árubehozatal | Wareneinfuhr'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, az **importál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *importare* 'behoz, bevisz, bevezet; magával hoz; előidéz, okoz' [< lat. *in* [igekötő] + *portare* 'visz, hord, szállít, továbbít']. (≈) Megfelelői: ném. *importieren*; fr. *importer*; stb.: 'behoz'.

■ Az **import** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Import*; ang. *import*; or. *uimport*; stb.: 'behozatal'. Kereskedelmi műszóként az angolból terjedt el. (⇒△) A magyarba valószínűleg a németből került.

📖 MNy. 58: 411; TESz.; Nyr. 94: 229; EWUng. • Vö. *porta*

imposztor Δ **A:** 1659 *impostorok* (NSz.); 1793 *Impofztor* (NSz.) **J:** 1. 1659 'csaló; szélhámos | Betrüger; Erzschem' (↑); 2. 1872 'csirkefogó, kópé; (kis) gazfickó | Schelm; (kleiner) Bösewicht' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (kés.), (k.), (h.) *impostor* 'csaló, szélhámos' [< lat. *imponere* 'belehelyez, belefektet, beletesz; kiszab, kiró vkire vmit, sújt; stb.', (k.) 'félrevezet, rászed, becsap, lóvá tesz'; eredetéhez vö. →*imponál*]. (≈) Megfelelői: fr. *imposteur*; ol. *impostore*; stb.: 'csaló, szélhámos'. (△) Az első változat *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*árestál* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*amnesztia* stb. A 2. tréfás, továbbá 'vmit ártalmatlannak, jelentéktelennek feltüntető' szóhasználatban alakulhatott ki.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *imponál*

impozáns **A:** 1791/ *leg-imposantabb* (NSz.); 1809/ *leg impozántabb* (NSz.); 1858/ *impozáns* (NSz.) **J:** 'bámulatot, tiszteletet keltő | imposant'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *imposant*; fr. *imposant*; or. *импозантный*; stb.: 'tiszteletet keltő, tekintélyes'. A franciából terjedt el [< fr. *imposer* 'tiszteletet, elismerést, bámulatot kelt, benyomást kelt']. (⇒△) A magyarba a francia és a német nyelvből került. (△) A szóvégi *s* latinosítás eredménye; vö. →*adjutáns*, →*frappáns* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *imponál*

impregnál **A:** 1804 *impregnált* [sz.] (MKurir 1804. aug. 24.: 239); 1815 *impregnálva* [sz.] (NSz.) **J:** 'anyagot vízhatlanít v. vegyszerekkel átítatva tartósabbá, ellenállóbbá tesz | imprägnieren'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *imprägnieren*; ang. *impregnate*; fr. *imprégner*; stb.: 'átítat, telít'. Vö. még lat. (kés.) *impraegnare* '(meg)termékenyít, teherbe ejt' [< lat. *praegnans*, *praegnas* 'terhes, állapotos, vemhes']. (⇒△) A magyarba a németből, esetleg a francia nyelvből került. – A (R.) *impregnál* '(meg)termékenyít, teherbe ejt' (1787: NSz.) közvetlenül a latinból ered (↑).

📖 TESz.; EWUng.

impresszió **A:** 1621/ *impressioját* (MNy. 79: 126); 1900 *impressziót* (NSz.) **J:** 1. 1621/ 'megfogás, tapintás | Angriff' (↑); 2. 1764 'hatás, benyomás | Wirkung, Impression' (MNy. 66: 232)

impresszionista **A:** 1877 *impressionisták* (FövL. 1877. jún. 26.: 703); 1895 *Impresszionista* (PallasLex.) **J:** <MN> 1895 'az impresszionizmus elveit követő | impressionistisch' (↑) | <FN> 1895 'az impresszionizmus követője | Impressionist' (NSz.)

impresszionizmus **A:** 1878 *impressionismusé* (Hon 1878. okt. 11.: [1]); 1904 *impressionismus* (Radó: IdSz. *impressio* a.); 1913/ *impresszionizmusával* (NSz.) **J:** 'a 19. sz. végi eredetű művészeti irányat, amely a pillanatnyi benyomások, hangulatok közvetlen ábrázolására törekedett | Impressionismus'

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, az **impresszió** latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | (≡) Lat. *impressio* 'benyomás, hatás; bekényszerítés; hatás; stb.' [< lat. *imprimere* 'rányom, megnyom, be(le)nyom stb.']; – ném. *Impression*; fr. *impression*; ang. *impression*; stb.: 'impresszió, benyomás, hatás'. (⇒△) A magyarba nemzetközi szóként a németből és francia nyelvből került.

■ Az **impresszionista**, **impresszionizmus** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *Impressionist*; ang. *impressionist*; fr. *impressioniste*; stb.: 'impresszionista' | ném. *Impressionismus*; ang. *impressionism*; fr. *impressionisme*; stb.: 'impresszionizmus'. Művészettörténeti műszóként a franciából terjedt el. (⇒△) A magyarba a német és francia nyelvből került. (△) Az *impresszionista* végződése latinositás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *prés*

impresszionista → *impresszió*

impresszionizmus → *impresszió*

ín¹ † **A:** [1077–1083/] *ewnek* (CorpJur. 1000–1526.: 76); 1138/ ? *Inque* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 130); 1493 k. *yndre*, *wneeth* (FestK. 64, 370) **J:** 'rabszolga, szolgarendű személy | Sklave'

■ Ismeretlen eredetű. | (△) Tőszóként bizonyosan már az ómagyar korban kihalt, ma csak az →*ínség* származékszava él. (△) Az ótörökből való származtatása valamint belső keletkezésüként való magyarázata téves.

📖 MNY. 23: 150; TESz.; IstvK. 480; Balázs: Deáks. 328; EWUng. • Vö. *ínség*

ín² **A:** 1211 ? *Inos* [sz.] [szN.] (PRT. 10: 506); 1350 k. *yn* (OkI Sz.) **J:** 1. 1350 k. 'lábszárín, lábszár | Bein, Wade' (†); 2. 1405 k. 'ideg | Nerv' (SchlSzj. 387.); 3. 1506 'kötél | Seil' (OkI Sz. *háló-ín* a.); 4. 1506 ? 'az izmot a csonthoz erősítő, kötőszöveti rostból álló szalagszerű képződmény | Sehne, Flechse' # (WinklK. 206), 1518 k. 'ua.' (SándK. 38); 5. 1533 'izom | Muskel' (Murm. 748.); 6. 1550 k. 'szájpadlás, íny; torok | Gaumen; Rachen' (KolGl.); 7. 1584 'inda | Ranke' (NySz.); 8. 1608 ? 'vérér | Ader' (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 250), 1842 'ua.' (NSz.); 9. 1689 'íjideg | Bogensehne' (NySz.) **Sz:** **inas** 1211 ? [szN.] (†); 1519 *ynaff* 'erős | stark' (JordK. 343); 1519 ? 'inakkal átnőtt, inas, mócsingos | flechsig' (JordK.); 1527 'ua.' (ÉrdyK. 131)

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Vog. (T.) *tēn* '(vér)ér; ín, húr, ínrostokból készült cérna'; osztj. (V.), (O.) *lan* '(vér)ér; húr, ín'; zürj. (Sz.) *sen* 'ua.'; votj. (Sz.) *sen* 'ín, húr, állati ín'; cser. (KH.), (U.), (B.) *šün* 'húr, ín'; md. (E.), (M.) *san* 'ua.; (vér)ér'; finn *suoni* 'ua.'; lp. (norv.) *suodnâ* 'ín, infonal, húr, hegedűhúr; ütőér, verőér; vízer'; – jur. *te?* 'ínból készült zsinór'; szelk. *čên* 'húr, ín'; kam. *ten* 'ua.'; stb. [uráli **sēne* vagy **sōne*: '(vér)ér; húr, ín']. (≡) Megfelelői: óind *snāvan-* 'húr, ín, szalag'; lat. *nervus* 'húr, ín'; tokhár *šnōr* 'ua.'; stb. (△) A szó eleji uráli **s* > m. Ø hangváltozáshoz vö. →*ev*, →*ujj*¹, →*ujj*² stb. A másodlagos jelentések leginkább metaforák az eredeti 4. és 8. jelentés alapján. A 3. és 9. jelentés azzal is magyarázható, hogy a kötelet, zsinórt, madzagot ill. íjhúrt az ősidőkben állati inakból készítették. A 4. és 5. jelentésből,

jelentésszűküléssel, ill. metonímiával keletkezett 1. jelentés ma inkább csak szófordulatokban él (mint pl. *inába száll a bátorsága* 'a szíve a lábszárába csúszott le'). A 6. jelentés az $\rightarrow iny$ hatására keletkezhetett.

JSFOu. 30/5: 58; TESz.; MSzFE.; MSFOu. 151: 316; IUSprK. 41; EWUng. • Vö. *enervál, inal, inas, inpók*

inal A: 1693/ *inal* (NySz.); 1786 *inall* (NSz.) **J:** 1. 1693/ 'követ; kerget | folgen; verfolgen' (↑); 2. 1774 'öszönöz, sarkall | antreiben' (NSz.); 3. 1780 'gyors iramban szalad | rennen' (NSz.); 4. [el~] 1780 'elszökik, megugrik | entlaufen, sich davonmachen' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ Az $\rightarrow in^2$ 'láb, lábikra, vádli' szóból keletkezett -l igeképzővel; vö. *kaszál* ($\rightarrow kasza$), *kezel* ($\rightarrow kéz$) stb. Az eredeti jelentése valószínűleg 'szedi az inát, nyakába szedi a lábát, felkötí a nyúl cipőt' lehetett. Az $\rightarrow in^2$ alapszó önállóan is előfordul különböző szószerkezetekben, amelyek a menekülésre, szökésre, elszaladásra, futásra utalnak, vö. pl. *elhordja az inát, viszi az inát* 'nyakába szedi a lábát, felkerekedik, útnak indul' stb. A szó ma leginkább a 4. jelentésében ismert.

TESz.; EWUng. • Vö. *in^2*

inas A: 1524 *jnafo* (MNY. 13: 123); 1565 *innas* (NySz.) **J:** 1. 1524 'serdülőkorú fiú | heranwachsender Junge' (↑); 2. 1525/ 'tanonc, ipari tanuló | Lehrling' (TörtTár 1908: 82); 3. 1561 'fegyverhordozó; apród | Waffenträger, Knappe; Page' (MNY. 61: 487); 4. 1570 'szolga, cseléd | Diener, Knecht, Bedienter' (SzT.); 5. 1604 'bojtár, kisbéres | Hirtenjunge, Jungknecht' (SzT.); 6. 1838 'enyvező padszolga v. szorító mint egy fajta asztalos eszköz | Leimknecht (Tischlerwerkzeug)' (Tsz.); 7. 1916 'szénavontató alá dugott feltámasztó rúd | Stützstange der Heuschleppe' (Nyr. 45: 137)

■ Szláv jövevényszó. | ≡ Óe. szl. *junoša*; blg. *юноша*; szbhv. (R.) *junoš*; szlk. *junoš*; or. *юноша*, (N.) *вьюнош*; stb.: 'ifjú, fiatalember' [< szláv **junъ* 'fiatal']. ⊕ A szó elejéhez a magyarban vö. $\rightarrow juh \sim ih$, $\rightarrow juhar \sim ihar$ stb. A szláv szóvégi *a* elmaradásához a magyarban vö. $\rightarrow beszéd$, $\rightarrow kolbász$ stb. A szó a köznyelvben ma már csak leginkább 2. jelentésében fordul elő, néhány évtizeddel ezelőtt azonban szélesebb elterjedtségű volt. A 6. jelentés a ném. (R.) *leimknecht* 'ragasztásnál, enyvezésnél használt eszköz', tkp. 'enyvezőszolga' hatását tükrözi. ⊕ Az *inas* 'inakkal átnőtt, mócsingos' ($\rightarrow in^2$) főnevesüléseként való magyarázat téves. ⊕⇒ A magyarból (esetleg visszakölcsönzésként): szbhv. (N.), (R.) *inaš* 'apród, inas; szolgáló, szolga'.

Munkácsi: ÁKE. 369; Nytud. 5: 160; Kniezsa: SzJlsz. 223; TESz.; MNY. 69: 479, 87: 345; EWUng.; MNY. 103: 214 • Vö. *in^2*

incifinci A: 1667 *czincze-fincze* (EtSz. *cincifinci* a.); 1772 *Intzi, Fintzi* (NSz.); 1786 *intzen pintz* (NSz.); 1788 *tzintzifintzi* (NSz.); 1797 *intz-fintz'* (NSz.); 1838 *Inczenbincz* (Tzs.); 1854 *Inczempincz* (NSz.); 1888 *inczomfanczomja* (NSz.); 1890 *inczem-pinczen* (NSz.); NYJ. *incēnpinc* (MTsz.) **J:** 1. 1667 'jelentéktelen, hiábavaló; igen kicsi, gyenge | schäbig, unnütz; klitzeklein, schwach' (↑); 2. 1788 'kényeskedő, finomkodó; sértődékeny | zimperlich; übelnehmerisch' (NSz.)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ A *cince* ~ *cinci* szóból keletkezhetett. A kialakulásmódjához vö. $\rightarrow csecsebecse$. Az önálló szóként nem adatolt *cince* ~ *cinci* valószínűleg egy hangutánzó-hangfestő eredetű többszörös szószármazékszó, amely a $\rightarrow cincog$ tövével azonos. Egyes változatok az $\rightarrow encsembencsem$, ill. $\rightarrow icipici$ analógiájára utalnak.

TESz.; EWUng. • Vö. *cincog*

incseleg → *incselkedik*

incselget → *incselkedik*

incselkedik **A:** 1372 u./ *enczelkedtenek* (JókK. 124); 1416 u.¹ *énzelkedetes* [sz.] (BécsiK. 84); 1463 u. *Inchelkedic* [▽] (MNY. 23: 36); 1513 *inkelkedesenec* [sz.] (NagyszK. 323); 1519 *eenczelkőggýetek* [d-j] (JordK. 862); 1770 *incselkēdni* [sz.] (Kalmár: Prodr. 275); 1822 *incselkedés* [sz.] (Wagner: Phras. *Persecutio* a.); 1865 *incselkēdik* (CzF.); NYJ. *incserked-ik* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'igyekszik, törekszik | streben, trachten' (↑); **2.** 1604 'kukucskál, leselkedik, résen áll, az alkalomra vár | lauern, Hinterhalt legen' (Szenczi Molnár: Dict.); **3.** 1664 'ácsingózik, sóvárog | gierig wünschen' (Lippay: PosoniK. 2: 42); **4.** 1757 'ingerel, bosszant; ingerkedik | reizen; necken, schäkern' # (NSz.) **Sz:** ~és 1372 u./ *enczelkedeseket* (JókK. 113) | ~etes 1416 u.¹ 'csalárd, csaló | betrügerisch' (↑)

incselget † **A:** 1791 *intselgetvén* [sz.] (NSz.) **J:** 'öszönöz, biztat, felbátorít; hajt, ösztökél | anregen; anreizen'

incseleg Δ [1] **A:** 1823 *incselgéseivel* [sz.] (Aurora : 179); 1824 *incselgő* [sz.] (NSz.); 1865 *incselég, incselg* (CzF.) **J:** **1.** 1824 'leselkedik, cselt vet | lauern, Hinterhalt legen' (↑); **2.** 1838 'ingerel, bosszant; ingerkedik | reizen, necken, schäkern' # (Tzs.)

■ A szócsalád alapja, az **incselkedik** fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótó bizonytalan eredetű és esetleg az →*inger* és az →*int*¹ szócsaládjával tövével azonos. A szóvég gyakorító képző, amelyben a szó belseji *cs* (< *s*) egy ősi képző lehetett. A jelentés a kikövetkeztetett tö 'mozgat, megmozgat, megmozdít' jelentésére utal.

■ Az **incselget** és **incseleg** nyelvújítási szóalkotások. | ⊕ A *mozgat* (→*mozog*), *hízeleg* (→*hízkelkedik*) stb. analógiájára keletkeztek. A szóvég *-get* gyakorító-műveltető képző, ill. *-g* gyakorító képző.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Az →*int*¹ szóból származékszóként való magyarázata téves.

📖 MNY. 3: 222, 57: 217; TESz.; EWUng. • Vö. *inger*, *int*¹

ind **A:** 1573 *Indufoc, Induffoknac* (Nyr. 94: 482); 1799 *Hindus-Indus* (NSz.); 1807 *Ind* Országi (NSz.); 1854/ *indu* (NSz.) **J:** <FN> **1.** 1573 'az Indiában lakó népek közé tartozó személy | Inder' # (↑); **2.** 1638 'pulykakakas | Truthahn' (MNY. 80: 246); **3.** 1786 'indian ember | Indianer' (NSz.) | <MN> **1.** 1638 'az indiánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | indianisch' (Oklsz. *indus-kappan* a.); **2.** 1799 'az indiaiakkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | indisch' # (↑); **3.** 1882 k. 'az indoeurópai nyelvek legkeletibb ágához tartozó <nyelv> | arisch-indisch <Sprache>' (MagyLex. 9: 394)

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó. | ⊕ Lat. *Indi* [többes szám] 'indiai ember', *Indus* 'ua.; etiópai, ill. abesszin ember; arab ember' [< gör. *Ivðoi* [többes szám], *Ivðός* 'indiai ember, különösen mint elefánthajcsár' < úpperzsa *hindu* 'ua.' < úpperzsa *Hind* [HN.] 'India']; – ném. *Inder*; ang. *Indian*; fr. *Indien*; stb.: 'indiai ember'. ⊕ A korábbi változatok szóvégi *s*-éhez vö. →*ámbitus*. Az *ind* alakhoz vö. →*alán*. A *hindus, indu* változatok a →*hindu* hatására utalnak. A főnévi 3. jelentéshez és a melléknévi 1. jelentéshez vö. →*indián*. A főnévi 2. jelentés keletkezése azon a körülményen alapul, hogy a pulykakakas-tenyésztés Közép-Amerikából (Nyugat-India) terjedt el; vö. még (R.) *india* 'pulykakakas' (1601: MNY. 80: 246); (R.) *indiai kakas* 'ua.', tkp. 'indiai kakas' (1606: MNY. 80: 246). ⊖ Idetartozik: *Indiatolfogván* [HN.] 'India' (1416 u.¹: BécsiK. 75); ez a lat. *India* [HN.] 'ua.' szóból ered.

inda A: 1585 *ida* [ʔ ɔ: *inda*] (Cal. 421); 1774 *Indás* [sz.] (NSz.); 1833 *Hinda* (Kassai: Gyökerésző 2: 431) J: 'rendszerint a növények szárának tövéből eredő hosszú, kapaszkodásra használt hajtás, kacs | Ranke' #

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A *h*-s változat keletkezéséhez a →*hinta* is, továbbá ennek *hinda* változata is hozzájárulhatott. A szó eleji *h* előtét hanghoz vö. még →*idegen*, →*inzsellér* stb.

TESz.; EWUng.

index A: 1592 *Indexet* (SzT.) J: 1. 1592 'jegyzék; tárgymutató | Verzeichnis; Register (von Stichwörtern, Namen, Büchern usw.)' (↑); 2. 1690 'óramutató | Uhrzeiger' (EWUng.); 3. 1878 'leckekönyv | Kollegbuch' (NSz.); 4. 1887 'számérték, mutatószám | Wertziffer, Kennzahl' (Keresztesi: Mat. 115); 5. 1953 'menetirányjelző | Fahrtrichtungszeiger' (Ország: MAngSz.)

■ Latin jövevényszó, később nemzetközi szó. | (≡) Lat. *index* 'feljelentő személy; mutatóujj; jegyzék, lista, regiszter', (k.), (h.) '(óra)mutató' [< lat. *indicare* '(meg)mutat, rámutat vmire, jelez, mutat']; – ném. *Index*; ang. *index*; fr. *index*; stb.: '(betűrendes) mutató, jegyzék, mutatószám'. (⇒△) A magyarba nemzetközi szóként főleg német közvetítéssel kerülhetett. (△) A 3. jelentés a diáknyelvben a 2. jelentés, ill. az akadémiai hivatali nyelv alapján keletkezett. Az 5. jelentés a köznyelvben is ismert.

TESz.; EWUng. • Vö. *diktál*

indián A: 1793 *Indianusok* (NSz.); 1802 *Indiánus* (NSz.); 1843 *indián* (NSz.) J: <FN> 1. 1793 'indiai v. ind ember | Inder' (↑); 2. 1802 'Amerika őslakó népei közé tartozó személy | Indianer' # (↑) | <MN> 1. 1843 'az indiánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | indianisch' # (↑); 2. 1865 'indiai | indisch' (CzF.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Indianer*; ang. *Indian*; fr. *Indien*; stb.: 'indián ember', az angol és francia nyelvben 'indiai ember' is. Vö. még lat. (k.) *Indianus* 'indián ember; indián' [< lat. *India* [HN.] 'India' < gör. *Ἰνδία* [HN.] 'ua.']. (⇒△) A magyarba főleg a latinból került át; az *indián* alakhoz vö. →*baskír*. (△) A jelentések Kolumbusz Indiába tartó, nyugati hajóútján alapulnak, mivel Amerika felfedezésekor azt hitte, hogy a nyugatról megközelített Indiában ért partot. Az *India* [HN.]-ből (vö. →*ind*) képzett *indiai* 'indiai' (1577: KolGl.) és 'indián' (1606: MNy. 80: 246) származékszók ezt a jelentéskettőséget mutatják, akárcsak az *indián* melléknévi jelentései.

TESz.; EWUng. • Vö. *ind*

indigó A: 1708 *Indego* (Pápai Páriz: Dict. *Indicum* a.); 1784 *Indigókék* (NSz.); 1791 *indik* festéké (NSz.); 1816 *Indig* (Gyarmathi: Voc.) J: 1. 1708 'indigócserjéből (újabbán szintetikus úton is) előállított kék festőanyag | Indigofarbstoff' (↑); 2. 1792/ 'egy fajta forró égővi cserje, indigócserje | Indigopflanze (Indigofera tinctoria)' (NSz.); 3. 1957 'másolópapír | Durchschlagpapier, Kohlepapier' # (Bakos F.: IdSz. 305)

■ Olasz (É.) jövevényszó, esetleg a németből is jöhetett. | (≡) Ol. (R.) *indigo*, (vel.) *indego*, (gen.) *éndege*, ol. *indaco*: 'indigócserje; indigó <festékanyag>; indigókék'; – vö. még ném. *Indigo*, (R.) *indig* 'indigócserjéből előállított kék festőanyag'. Az olaszban a lat. *indicum* 'ua.' él tovább [< gör. *ἰνδικόν* (*φάρμακον*) 'indigócserje <festékanyag>']. (≈) Megfelelői: ang. *indigo*; fr. *indigo*; stb.: 'indigó <cserje; festékanyag>'. (△) A 3. jelentés az *indigópapiros* 'kék indigópapír'

(1914: RévaiLex. 10: 556) vagy *indigópapír* 'ua.' (1937: PHLex. 503) összetételből való önállósodás útján alakult ki. (⊖) Korábbi megnevezése: (R.) *indi* 'indigófesték' (1690: NySz. *indëgo* a.), amely valószínűleg a fr. *inde* 'indigó <csérje; festékanyag>' szóra megy vissza.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ind*

indít A: 1372 u./ *indohad* (JókK. 44); 1416 u./¹ *indeitom* èl (BécsiK. 102); 1470 meg *indetÿa* [*t-j*] (SermDom. 2: 660); 1519 k. *inditia* (DebrK. 323) J: 1. 1372 u./ 'mozdít | bewegen, rücken' (↑); 2. 1372 u./ 'ingerel, izgat; késztet, ösztönöz | anreizen; antreiben, anregen' (JókK. 112); 3. 1416 u./¹ 'útnak ereszt, menni késztet | abgehen lassen' # (↑); 4. [*fel~*] 1506 'fellázít | empören' (WinklK. 183); 5. [*meg~*] 1510 'érzékenységre, jólelkűségére hat | rühren' # (MargL. 162); 6. 1532 ? 'elkezd | anfangen' (TihK. 300), 1583 'ua.' (NySz.); 7. 1538 'működésbe hoz | in Bewegung setzen' # (Pesti: Nomenclatura a3); 8. 1583 'okoz | verursachen' (NySz.) Sz: ~**vány** 1827 *Indítványul* (TudGyűjt. 11/9: 84); 1829/ *indítványozá* [sz.] (NSz.) | ~**ványoz** 1829/ (NSz.) | ~**ék** 1840 *indítókaira* (Századunk 1840. júl. 16.: 455); 1886 (AkÉrt. 20: 33)

indul A: 1372 u./ *yndoltatykuala* [sz.] (JókK. 139); 1490 *indulatlan* [sz.] (SzalkGl. 107.) J: 1. 1372 u./ 'elmozdul helyéről | sich vom Platze bewegen' (↑); 2. [ma főleg *fel~*, *meg~*] 1372 u./ 'heves érzelmre gerjed | veranlaßt werden; angeregt werden' # (JókK. 66); 3. 1416 u./¹ 'hirtelen mozdul | sich plötzlich regen, rühren' (BécsiK. 206); 4. 1495 e. 'útnak ered | sich auf den Weg machen' # (GuaryK. 121); 5. 1517 'keletkezik; kezdődik | entstehen; beginnen' # (DomK. 38); 6. 1541 'növekedni, fejlődni kezd | zu wachsen, sich zu entwickeln anfangen' (NySz.); 7. [főleg *meg~*] 1727 'meghatódik | gerührt werden' (NySz.); 8. 1860 'versenyen, választáson stb. részt vesz, helyezésre pályázik | starten' # (NSz.) Sz: ~**atlan** 1372 u./ *yndolatlan* 'mozdulatlan | unbeweglich' (JókK. 27) | ~**ás** 1416 u./¹ *indolafnac* (BécsiK. 216) | ~**at** 1416 u./¹ *indolatot* (BécsiK. 113)

■ Valószínűleg örökség, uráli kori tövel, magyar képzéssel. | (⊕) A tőhöz vö. vog. (T.) *jām-*, *jam-*, (AK.), (P.) *jōm-* 'megy, jár'; – jur. *jām-* 'útra kel, elindul' [uráli **jom3-* 'megy, jár, útra kel, elindul']. (⊕) A magyarázat feltételezi, hogy a magyar szó belseji *n* egy eredeti *m*-ből keletkezett, ez esetleg a *d* előtti részleges hasonulásként értelmezhető; vö. →*bont*, →*omlik* stb. A szó elejéhez vö. →*inkább*, *irgalom* (→*jorgat*) stb. A szóvég *-dít* műveltető képző, ill. *-dul* visszaható képző; vö. →*fordít*, *mozdul* (→*mozog*) stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE. *indul* a.; EWUng. • Vö. *imbolyog*, *indok*, *inog*, *int*¹, *ön*²

indok A: 1830 *indokokkal* (Fejér: Henrik 12); 1831 *indok* (PhilMűsz.) J: 1. 1830 'indító ok | Beweggrund' (↑); 2. 1834 'megoldás, magyarázat | Beweisgrund' # (Kunoss: Szóf.) Sz: ~**ol** 1847 *indokolta* volna (NSz.) – De vö. 1750 *indító Okok* 'ind(ító)ok, indíték | Beweggrund' (NSz.); 1794 *Indít'okait* 'bizonyíték, érv | Beweisgrund' (Szily: NyÚSz.)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás. | (⊕) Az *indító ok* (↑) szószerkezetből keletkezett; ez az *indító* 'indító, rábíró, ösztönző, mozgásba hozó' kifejezésből ered, amely az →*indít* folyamatos melléknévi igeneve, és az →*ok* szóból áll. A szószerkezet német mintára alkotott tükörfordítás lehetett, vö. ném. *Beweggrund* 'ok, indok, indíték'. – Hasonló kialakulásmódhoz vö. (R.) *indóház* 'vasútállomás', tkp. 'indítóház' (1844: Szily: NyÚSz.); az *indító* és a →*ház* tagokból. (⊕) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 MNy. 23: 175; TESz., *indóház* a. is; EWUng. • Vö. *indít*, *ok*

indonéz A: 1887 *indonéziai* [sz.] (FöldrKözl. 15: 528); 1953 *indonéz* (Ország: MAngSz. 593) J: <FN> 1953 'indonéziai ember | Indonesier' (↑) | <MN> 1953 'az indonéziaikkal

kapcsolatos, rájuk vonatkozó | indonesisch' (↑)

■ Elvonással keletkezett. | ⊕ Elvonás a *Indonézia* 'Indonézia' [HN.]-ből (1897: PallasLex. *Maláji szigetcsoport* a.). A helynév az ang. *Indonesia* 'ua.' helynévre megy vissza. Ez tudatos szóalkotással keletkezett az ang. *Melanesia* 'Melanézia' [HN.], *Polynesia* 'Polinézia' [HN.] stb. szavak analógiájára. Ennek az összetételnek a második tagja a gör. *νῆσος* 'sziget' szóra megy vissza. ⊕ Az *indonéz* alakot a nemzetközi megfelelők tőalakja befolyásolhatta; vö. ném. *indonesisch*; fr. *indonésien*; stb.: 'indonéz(iai)'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ind*

indul → *indít*

infámis Δ A: 1597 *infamis* (SzT.); 1790 *infámisnak* (NSz.) J: 'becstelen; gyalázatos | ehrlos; infam'

■ Latin jövevényszó. | ≡ Lat. *infamis* 'rossz hírű, hírhedt, botrányos, gyalázatos' [eredetéhez vö. lat. *fama* 'beszéd; híresztelés, szóbeszéd' (→*fama*)]. ≈ Megfelelői: ném. *infam*; fr. *infâme*; stb.: 'becstelen, tisztességtelen; aljas'. ⊕ Részben jogi műszóként terjedt el.

⊕ A szóvégi *s*-hez vö. →*április* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fama*

infláció A: 1893 *infláció* (PestiH. 1893. szept. 14.: 10); 1895 *Inflacionisták* [sz.] (PallasLex.); 1924 *infláció* (NSz.) J: 'pénzromlás, értékvesztés, pénzhígulás | Inflation'

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Inflation*; ang. *inflation (of the currency)*; fr. *inflation*; stb.: 'infláció, pénzromlás, értékvesztés', az angolban 'felfújás, felfúvódás' is. Az amerikai angol nyelvi hatás által vált elterjedté [< lat., (orv.) *inflatio, inflationis* [birtokos eset] 'felfúvódás' < lat. *inflare* 'be(le)fúj']. ⊕ A megnevezés a körforgásban lévő pénz felduzzadt összegének képzetén nyugszik. ⇒⊕ A magyarba főleg a németből kerülhetett, részben latin végződéssel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *szufla*

influenza A: 1791 *influenza* [ES. NEM M.] (NSz.); 1799 *Influenzának* (MKurir 1799. nov. 15.: 636); 1806/ *influenzát* (NSz.); 1890 *influenza* (Nyr. 19: 79); 1895 *influenza* (PallasLex.); NYJ. *influzia* (ÚMTsz.); *infulënza* (NNyv. 3: 73); *infulenzia* (MNYTK. 69: 37) J: 'vírus okozta lázas, hurutos, járványos betegség | Grippe' #

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. (R.) *influenza*; ang. *influenza*; fr. *influenza*; ol. *influenza*; stb.: 'nátha(láz), influenza, grippe'; az olaszban 'hatás, ráhatás; a csillagok, égitestek hatása' is. Az olaszból terjedt el [< lat. (k.) *influentia* 'a befolyás, áradás, árvíz']. A jelentésfejlődés az olaszban a 'ragályos betegség' > 'mindenféle járványos, járványszerű betegség' lehetett. ⇒⊕ A magyarba főleg a német nyelvből került; a *z*-s kiejtés az írásmódot tükrözi.

📖 TESz.; EWUng.

információ A: 1556 *informaciomra* (MNY. 67: 65); 1705 *informatiókból* (RákFLev. 1: 415); 1855–1856/ *információnak* (NSz.) J: 'tájékoztatás, felvilágosítás | Information' #

informál A: 1577 *informallyak* [l-j] (LevT. 1: 4); 1600 *informáljatok* (Nyr. 89: 388) J: 'tájékoztat, felvilágosít | informieren' #

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *informatio* 'formálás, alakítás; oktatás, tájékoztatás' | lat. *informare* 'formál, alakít; tanít, oktat, tájékoztat'; [eredetéhez vö. lat. *forma* 'alak, alakzat, forma; minta, modell; megnyilatkozás, kifejezési forma' (→*forma*)]. (≈) Megfelelői: ném. *Information, informieren*; fr. *information, informer*; stb.: 'tájékoztatás, felvilágosítás', 'tájékoztat, felvilágosít'.

📖 TESz. *informál* a.; EWUng. • Vö. *forma*

informál → *információ*

ing **A:** 1372 u./ *engalya* (JókK. 46); 1395 k. *enk* (BesztSzj. 707.); 1405 k. *imeg* (SchlSzj. 1265.); 1481 e. *jngenet* [ɔ: *ingemet*] (MNY. 85: 6); 1519 k. *vngeínket* (DebrK. 47); 1533 *Ewmeg* (Murm. 2039.); 1549 *ewmeoghnek* (MNY. 63: 158); 1763 *immeg* (NSz.); 1809 *Ümög* (NSz.); 1831 *ümg* (Kreszn. *ümög* a.); NYJ. *imégbe* (ÜMTsz.); *ímök* (Nyatl.) **J:** 'a felsőtesten viselt, (galléros) férfi fehérenmű | Hemd' #

■ Bizonytalan eredetű, esetleg egy iráni jövevénytyszó. | (≡) Vö. középiráni *yāmag, yamak* 'ruha'; kurd *yūma* 'durva szövet' [tisztázatlan eredetű]. (△) A származtatás nehézsége a vokalizmus; hasonló hangfejlődéshez közvetlenül az iráni jövevénytyszavakban azonban vö. →*bűz*, →*vért* stb. A szó elejének kialakulásához vö. →*iromba*, →*juhar* stb. A kétszótagos változatok az eredetiek. Az *ing* alak toldalékolt alakokban keletkezett; az *m > n* hangváltozáshoz vö. →*hint*, →*romlik* stb.

📖 TESz.; MSFOu. 151: 264; ÉFOu. 13: 241; EWUng. • Vö. *fersing, jéger*

inga **A:** 1836 *Inga* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'ingaóra működését lengésével szabályozó, (korongban végződő), rúd alakú alkatrész | Pendel' # **Sz:** *~zik* 1858 *ingázni* [sz.] (Vadász-Vers. 1858. febr. 30.: 92); 1964 *ingázó* [sz.] 'két helység között rendszeresen ide-oda utazik | pendeln' (NSz.)

■ Egy származékszó szófajváltása tudatos szóalkotással. | (△) Főnevesült folyamatos melléknévi igenév *a* képzővel az →*ing*-ből (az →*inog* változata); vö. →*csusza*, →*hint* stb. (◊) Más, korábbi megnevezések: *lóga* (→*lóg*) 'ua.' (1846: MNY. 46: 349). (⌘) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *inog*

inger <IGE> **A:** 1372 u./ *yngeruen* [sz.] (JókK. 154) **J:** '(fel)izgat, (fel)böszít | (an)reizen'

ingerel [1] **A:** 1456 k. *ingherly* (SermDom. 2: 74); 1495 e. *ingorlo* [sz.] (GuaryK. 61); 1560 k. *Ingelles* [sz.] (GyöngySzt. 1723.); 1585 *ingórolue* [sz.] (Cal. 542); 1766 *éngerelni* [sz.] (NSz.); 1772/ *ingerelnék* (NSz.); 1777 *ingyerelvén* [sz.] (NSz.); 1805 *ingéről* (NSz.); 1806/ *ingereljem* (NSz.) **J:** 1. 1456 k. '(fel)izgat, (fel)böszít | (an)reizen' # (↑); 2. 1535 k. 'kér, követel | fordern' (Zay: Lánd. 18) **Sz:** **ingerlés** 1456 k. *Ingerlefe* (SermDom. 2: 552) | **ingerlő** 1495 e. (↑) | **ingerlékeny** 1826 *ingerlékeny* (MNY. 4: 254)

ingerkedik **A:** 1508 *Ingerkedeket* [sz.] (DöbrK. 17); 1750 *ingerkedem* [▽] (NSz.); 1785–1790/ *ingyerkedtek* (NSz.); 1805 *indérkedik* (NSz.); NYJ. *inderköd-ik* (MTsz.) **J:** '(fel)izgat, (fel)böszít, évődik | reizen, necken' #

inger <FN> **A:** 1790 *inger* (Nyr. 10: 308); 1805 *ingér* (NSz.); 1833 *ingér* (Nyr. 109: 444) **J:** 1. 1790 'az élő szervezetre gyakorolt hatás, amelyre az bizonyos tevékenységgel válaszol,

impulzus | (An)reiz, Impuls' (↑); **2.** 1792 'vminek a mozgatója, ösztönzője | Antrieb' (Baróti Szabó: KisdedSz.)

ingerül **A:** 1825 *felingert* [sz.] (Szily: NyÚSz.) **J:** 'felindult állapotba kerül; haragossá, dühössé válik | gereizt werden; in Zorn geraten' **Sz:** ~t 1825 (↑) | ~et 1844 *ingerületlen* [sz.] (HazKülfTud. 1844. okt. 8.: 241); 1887 *ingerület* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **inger** ige fiktív töből keletkezett származékszó. | ⊕ A szótő bizonytalan eredetű és esetleg az →*int*¹, →*incselkedik* tövével azonos. A szóvég gyakorító képző; a szó belseji *g* ugyancsak gyakorító képzőnek tűnik. A jelentés a feltételezett tő eredeti 'mozgat, indít' jelentésére mutat.

■ Az **ingerel**, **ingerkedik**, **ingerül** származékszók. | ⊕ Az *inger*-ből keletkeztek különböző igeképzőkkel. Az *ingerül*-nek ma leginkább a származékai használatosak.

■ Az **inger** elvonás. | ⊕ Az *inger* névszó ez utóbbi igékből lett elvonva a nyelvújítás idején.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊖ Idetartozik: *ingeri* 'hirtelen haragú, indulatos' (1861: MNyszet. 6: 332); az igékből szórövidüléssel és játszi képzővel keletkezett.

📖 TESz. *ingerel* a.; Benkő: FiktI. 84; Kylstra-Eml. 18; EWUng. • Vö. *incselkedik*, *int*¹

ingerel → *inger*

ingerkedik → *inger*

ingerül → *inger*

ingó-bingó **A:** 1506 *ingo bingo* (OkI Sz.); 1750 *Ingóbingó* (NSz.) **J:** **1.** 1506 'ingó <vagyontárgy> | beweglich, mobil <Habe>' (↑); **2.** 1568 'hajladozó | wogend, sich hin und her biegend' # (NySz.)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | ⊕ Az *ingó* 'ingadozó' (→*inog*) szóból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*csigabiga*, →*takrabarka* stb. – Az *inog-binog* 'nem stabil, nem biztosan álló, ingadozó, bizonytalan' (1784: Baróti Szabó: KisdedSz. 38) ige később a korábbi ikerszóból lett kikövetkeztetve.

📖 MNy. 29: 261; TESz.; EWUng. • Vö. *inog*

ingovány **A:** 1372 *Inguan* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 308); 1405 k. *ingouan* (SchlSzj. 750.); 1416 u./¹ *ingouan* (BécsiK. 151); 1494–1495 *Inghwanwlcza* [HN.]; *Ingwan* [HN.] (Neumann: Registrum 184., 2217.); 1784 *inogvány* (Baróti Szabó: KisdedSz. 38); 1790 *ingaványos* [sz.] (NSz.); NYJ. *lingoványos* (ÚMTsz.) **J:** 'posványos rét | Sumpfwiese' #

■ Származékszó. | ⊕ Az *ing* (az →*inog* eredeti változata) + -*vány* névszóképzővel keletkezett; vö. *állvány* (→*áll*¹), *gyujtovány* (→*gyujtoványfű*) stb. A megnevezés a lápos vagy mocsaras talaj instabil, süppedős jellegén nyugszik. Hasonló szemlélethez vö. or. *xodum* 'megy, jár, inog, gázol' : or. (N.) *ходень* 'posványos rét'; vö. még *Rengővár* [HN.] (→*reng*).

📖 TESz.; NytudÉrt. 92: 98; EWUng. • Vö. *inog*

ingyen A: 1372 u./ *j̄gyen* maytan (JókK. 143); 1416 u./¹ *ingèn* ... nèm (BécsiK. 18); 1569 *ingien* ... fem (ComBal. A3a); 1805 *ingyën* (NSz.); 1863 *ingyön* (Kriza [szerk.] Vadr. 15); NYJ. *ingen* (MTsz.) J: <HSz> 1. [*~ majd*] 1372 u./ 'rögtön, azonnal | sofort' (↑); 2. [*~ nem, ~ sem*] 1416 u./¹ 'egyáltalán <nem>; éppen <nem> | durchaus <nicht>; gar <nicht>' (↑); 3. 1416 u./² 'ellenszolgáltatás nélkül | unentgeltlich' # (MünchK. 16ra); 4. 1416 u./² 'hiába; ok nélkül | umsonst; ohne Ursache' (MünchK. 97ra); 5. 1416 u./² 'csupán; csak | bloß; nur' (MünchK. 41va) | <MN> 1752 'ingyenes; ellenszolgáltatás nélküli | kostenlos; frei' # (NSz.) Sz: ~es 1636 *ingyenes* (Szily: NyÚSz.)

ingyért × A: 1841 *ingyért* (Honművész 1841. márc. 21.: 184); 1872 *ingyért* (NSz.); 1876 *ingyér'* (NSz.); NYJ. *inygyír* (ÚMTsz.) J: 'költség nélkül | kostenlos'

■ A szócsalád kiinduló alapszava, az **ingyen** szóhasadás eredménye. | (△) Az *ígyen* (→*így*) szóból keletkezett szeretlen szó belseji *n*-nel. Eredetileg nyomatékosító funkciója volt, különösen különböző szószerkezetekben, mint pl. *ingyen majd(an)* (↑), *ingyen nem, sem* (↑). A határozói jelentések az eredeti határozói 1. jelentésből fejlődtek ki, a melléknévi jelentések a jelzői használat következtében.

■ Az **ingyért** származékszó. | (△) Az *ingyért* raghelyettesítéssel keletkezett az *ingyen*-ből -ért célhatározóraggal.

📖 FUF. 13: 304; TESz.; EWUng. • Vö. *így*

ingyért → *ingyen*

injekció A: 1865 *injectio* [ES. NEM M.] (Babos: KözhSzt.); 1866 *Injection* (PNapló 1866. dec. 1.: [4]); 1907/ *Éterinjekciót* (NSz.); NYJ. *inekcio* (Bálint: SzegSz.) J: 'gyógyszernek a szervezetbe való befecskendezése, ill. maga a fecskendő | Einspritzung' #

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *injectio* 'bedobás; befecskendezés; <orvosi> beöntés', (tud.) 'befecskendezés, belövellés, injekció' [< lat. *injicere* 'bedob, belevet']. (≈) Megfelelői: ném. *Injektion*; fr. *injection*; stb.: 'befecskendezés'. (⊙) Az orvosi szaknyelvből terjedt el. (⊖) Idetartozik: (R.) *injiciáltat* 'befecskendeztet, egy injekciót beadat' (1874: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *objektum*

inkább A: 1372 u./ *ynkab*, *ynkkab* (JókK. 64, 3); 1456 k. *Imkab* (SermDom. 2: 545); 1510 *yonkab* (PéldK. 74); 1527 *ynkaabb* (Heyden: Puerilium 9); 1531 *enkaab* (TelK. 301); 1559 *inkap* (Székely I.: Krón. 35b); 1753 *inkább* (NSz.) J: 1. 1372 u./ 'fokozottabban | mehr' # (↑); 2. 1416 u./² 'jobb lenne, ha | eher' (MünchK. 16ra); 3. 1416 u./³ 'szívesebben | lieber' # (AporK. 81); 4. 1526 e. 'hanem; sőt | sondern: vielmehr' # (MNY. 43: 158); 5. 1526 'helyesebben szólva | richtiger gesagt' # (Nyr. 93: 484); 6. 1577 k. 'többnyire | meistens' (OrvK. 11)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg megszilárdult közép fokú alak. | (△) Az alapszó a →*jó*¹ lehetett. A szóvég -b (> -bb) közép fokjel. A szó belseji elemek jellege és funkciója tisztázatlan. Az *inkább* eredetileg egy melléknév lehetett, amely határozói funkcióban határozószóvá alakult 'inkább' jelentésben. A határozói funkciót később további határozórag erősítette; vö. *inkábban* 'inkább' (1560 k.: GyöngySzt. 481.); *inkábbad* 'többnyire, legtöbbször, általában, leginkább' (1781: NSz.); stb.

📖 MNY. 63: 131; TESz.; EWUng. • Vö. *jó*¹, *mind-*

inkognitó **A:** 1699/ *incognito* (NSz.); 1843 *inkognitóban* (NSz.) **J:** <HSZ> 1699/ 'rangrejtve | inkognito' (↑) | <FN> 1799 'rang(jának) eltitkolása, ismeretlenség | Inkognito' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *inkognito*, *Inkognito*; ang. *incognito*; fr. *incognito*; stb.: 'rangrejtve', 'rang(jának) eltitkolása, ismeretlenség'; ol. *incognito* 'ismeretlen; ismeretlenség', *in incognito* 'rangrejtve, nem felismerve, nem elismerve'. Az olaszból terjedt el [< lat. *incognitus* 'ismeretlen, nem felismert, nem elismert']. (⇒) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nóta*

inkvizíció **A:** 1570 *Inquistionac* (MNY. 74: 509); 1816 *Inkvizitzio* (Gyarmathi: Voc.); 1881 *inkvizíciót* (NSz.); 1909–1910 *inkvizíció* (Kursinszky: LatJsz.) **J:** 1. 1570 'az eretnesség visszaszorítására alakult katolikus egyházi intézmény a középkorban és az újkor elején | Inquisition' (↑); 2. 1704 'vizsgálat | Untersuchung' (RákFLev. 1: 131)

inkvizítor **A:** 1570 *Inquisitoroc* (MNY. 74: 509); 1914 *inkvizítor* (Kelemen B.: MNMSz.) **J:** 'eretnesség ügyében vizsgálatot folytató egyházi bíró | Inquisitor'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *inquisitio* 'megvizsgálás, ellenőrzés, próba, kutatás', (e.) *Inquisitio* 'hitbeli kérdésekben döntő egyházi törvényszék', (h.) *inquisitio* 'kihallgatás, vizsgálati jegyzőkönyv' | lat. *inquisitor* 'vizsgáló; kérdező', (e.) 'inkvizítor', (h.) 'kérdező; vizsgálóbíró, kihallgató'. Ezek a lat. *inquirere* 'kivizsgál, kutat vmi után, kihallgat, kikérdez' igére mennek vissza. (≈) Megfelelői: ném. *Inquisition*, *Inquisitor*; fr. *l'Inquisition*, *inquisiteur*; stb.: 'inkvizíció', 'inkvizítor'. (⇒) A korábbi változatok hangzóközi *zs*-jének kiejtéséhez vö. →*bazsalikom* stb.; a *z*-s alakhoz vö. →*bazilika* stb.

📖 TESz. *inkvizítor* a.; Nyr. 96: 88; EWUng. • Vö. *ankét*, *rekvirál*

inkvizítor → *inkvizíció*

innen → *innét*

innét × **A:** 1372 u./ *ynnetlen*, *ynnett* (JókK. 86, 30); 1416 u.¹ *innèt* (BécsiK. 18); 1493 k. *ýnneg* (FestK. 367); 1495 e. *ennet* (GuaryK. 6); 1515 *ýnethowa* (LevT. 2: 1); 1526 *ýnnéeth* (SzékK. 80); 1562 *innéd* (NySz.); 1693 *inne* (MonÍrók. 15: 4); NYJ. *innót* (MTsz.) **J:** <HSZ> 1. 1372 u./ 'erről a helyről | von hier' (↑); 2. 1416 u.¹ 'ebből az irányból | aus dieser Richtung' (↑); 3. 1493 k. 'ebből a dologból, körülményből | daraus, hieraus' (FestK. 367); 4. 1508 'ettől az időtől fogva | von da an' (NádK. 37); 5. 1528 'eddig, mostanáig | bis jetzt' (SzékK. 340) | <NÉVUTÓ> 1590 'valamin innen | diesseits' (NySz.)

innen **A:** 1416 u.² *innèn* (MünchK. 10va); 1456 k. *ennen* (SermDom. 1: 289); 1470 *innen* (SermDom. 2: 711); 1519 *eeñnen* (JordK. 37); 1524 *ynenssewfel* [sz.] (OkI Sz.); 1566 *innend* (RMNY. 3/2: 57); 1669 *innénd* (MNY. 69: 422); 1842 *inne* (NSz.); NYJ. *enen* (MTsz.) **J:** <HSZ> 1. 1416 u.² 'erről a helyről | von hier' # (↑); 2. 1416 u.² 'ebből az irányból | aus dieser Richtung' (MünchK. 105vb); 3. 1456 k. 'ebből a dologból, körülményből | daraus, hieraus' (SermDom. 1: 289); 4. 1523 'ettől az időtől fogva | von da an' (Zolnai Gy.: Nyelveml. 227) | <NÉVUTÓ> 1760 'valamin innen | diesseits' (NSz.) **Sz:** ~**ső** 1524 (↑)

■ Ragszilárdulások. | (⇒) Az *i* ~ *ē* mutató névmásból, amely az →*e*¹(→*ez*¹) változata, *-n* + *-t* (*innét*) helyhatározóraggal, ill. *-n* + *-n* (*innen*) helyhatározóraggal. A szó belseji *nn* a helyhatározórag kettőződésével keletkezett; vö. →*honnét*. De nem zárható ki, hogy az *innét*, *innen* alapszava esetleg az →*ez*¹ *ed* változata is lehetett (vö. →*ide*, →*oda*); ebben az esetben

egy szó belseji *dn > nn* hasonulás ment végbe; vö. esetleg →*onnét*. A szóvégi *d* egyes változatokban *t > d* zöngéssel vagy szervetlen járulékhangként keletkezett. A szóvégi *k*, *g*-hez vö. →*azután*, →*itt*, →*most* stb. A lokatívusz > latívusz funkcióváltozáshoz vö. →*honnét*, →*onnét* stb. (⊖) Idetartozik még néhány szó, amelyek ugyanebből az alapszóból más határozóraggal, raghalmozással, ill. különböző hangfejlődésekkel keletkeztek: *inneten*: *innèten* 'innen' (1416 u.²: MünchK. 43a); *innejd* 'ua.' (1508: DöbrK. 430); *innént* 'ua.' (1630: NySz.) 1630 stb.; ezek nyelvjárási szavak.

EtSz. ez a.; MNy. 50: 319; TESz. *innen* a.; EWUng. • Vö. *ez*¹, *ide*

inog [1] **A**: 1193 ? *hýnog* [HN.] (MNL (OL) Dl. 27); 1327 *Ingow* [sz.] [HN.] (MNy. 4: 321); 1416 u.¹ *ingandoioknac* [sz.] (BécsiK. 44); 1577 k. *Inognak* (OrvK. 110) **J**: **1.** 1327 'nem áll szilárdan; mozog | wanken; sich bewegen' # (↑); **2.** 1416 u.² 'hajladozik | schwanken' # (MünchK. 17rb); **3.** [főleg *meg~*] 1772/ 'fennmaradása, helyzete bizonytalanná válik | ins Schwanken geraten, erschüttert werden' (NSz.); **4.** 1839 'tántorog | taumeln' (NSz.) **Sz**: **ingó** 1327 [HN.] 'ingovány | Sumpf' (↑); 1506 'nem szilárdan álló | wankend' (OkISz.) | **ingandó** 1416 u.¹ 'elmozdítható, elvihető jószág, vagyon | Mobilien' (↑) | **ingatlan** 1612 *ingatlan* 'mozdulatlan | unbeweglich' (MNy. 61: 487); 1841 'elmozdíthatatlan vagyontárgy | Immobilien' (NSz.) | **ingatag** 1717 e./ *ingatagságával* [sz.] (NySz.)

■ Származékszó egy uráli eredetű töből. | (⊕) A tőhöz vö. →*indít*. A végződés -g gyakorító képző. Az *inog* alak az eredeti *ing* változathoz jött létre a mássalhangzótörődés feloldásával; vö. →*három*, →*titok* stb. Az *inog* alak elterjedése után a szó az [1]-es tőtípushoz igazodott.

Bárczi: SzófSz.; TESz.; Benkő: FiktI. 162; EWUng. • Vö. *imbolyog*, *indít*, *inga*, *ingóbingó*, *ingovány*

inpók × **A**: 1585 *In pokos* [sz.] (Cal. 1027); 1592 *impok* (MNy. 10: 325); 1664–1701 *Himpok* (Nyr. 34: 510) **J**: 'állatok, főleg lovak lábán) az inhüvely kitágulása következtében támadó daganat | Flehsengalle'

■ Összetett szó. | (⊕) Az →*ín*² 'láb, lábikra, vádli' + →*pók* szavakból; (jelöletlen, birtokosjelzős) alárendelés. A keletkezésének az alapja bizonyosan valamiféle régi néphit, ill. ennek a rendellenességnek a pókhoz való hasonlósága lehetett. Állatnévi alapú betegségmegnevezéshez vö. →*béka*, →*egér* stb. Összetett szóként elhomályosult. A szó eleji *h*-s változat népetimológián alapul. A második tag önállóan is előfordul 'íncsomó' jelentésben; vö. →*pók*.

TESz.; EWUng. • Vö. *ín*², *pók*

ínség **A**: 1456 k. *Infeghbel* (SermDom. 1: 345); 1470 *enfegebe* (SermDom. 2: 734); 1508 *onsegnek* (DöbrK. 360); 1519 *eenfeghben* (JordK. 381); 1582 *únseget* (NySz.) **J**: **1.** 1456 k. 'szolgaság | Knechtschaft, Sklaventum (Gesellschaftsschicht bzw. Zustand)' (↑); **2.** 1519 'baj, gyötrelm | Pein, Bedrängnis' (↑); **3.** 1531 'nyomorúság, a legelemibb dolgok nélkülözése | Elend, Not' # (ÉrsK.) **Sz**: ~**es** 1618 *ínséges* (NySz.)

■ Származékszó. | (⊕) Az →*ín*¹-ből -ség névszóképzővel. A 2., 3. jelentés metonimikusan keletkezett az 1. jelentés alapján.

TESz.; EWUng. • Vö. *ín*¹

inspekció → *inspektor*

inspektor Δ **A:** 1620 *Inspector* (MNY. 69: 365); 1697 *inspektorának* (Magyary-Kossa: OrvEml. 3: 455) **J:** 'felügyelő | Inspektor'

inspekció **A:** 1626/ *inspectióját* (MNY. 69: 365); 1876 *inspekciót* (NSz.) **J:** **1.** 1626/ 'felügyelet | Beaufsichtigung' (↑); **2.** 1704 ? 'ügyelet | Dienst, Inspektion' # (Pusztai), 1848/ 'ua.' (NSz.); **3.** 1857 'vizsgálat | Prüfung' (NSz.) **Sz:** ~s 1848/ *inspectiós* (NSz.)

■ Latin jövevényszók. | (≡) Lat. *inspector* 'felügyelő, szemlélő, vizsgáló' | lat. *inspectio* 'ránézés, szemlélés, vizsgálat'. Ezek a latin *inspicere* 'szemügyre vesz, ránéz, megszemlél' igére mennek vissza. (≈) Megfelelők: ném. *Inspektor, Inspektion*; fr. *inspecteur, inspection*; stb.: 'felügyelő, felügyelet, szemle'. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. → *instrukció* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *speciális*

inspiráció → *inspirál*

inspirál **A:** 1796 k./ *inspirál* (NSz.) **J:** 'sugall; lelkesít | anregen; begeistern'

inspiráció **A:** 1835 *inspiratiótól* (Fillértár 1835. okt. 24.: 302); 1839/ *inspiratio* (NSz.); 1873/ *inspiráció* (NSz.) **J:** **1.** 1839/ 'sugallat; lelkesítés | Eingebung; Begeisterung' (↑); **2.** 1854 'belélegzés | Einatmung' (Heckenast: IdSzT.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *inspirare* 'belehel, belélegez; lelkesít' [lat. *spirare* '(meg)fúj, lehel, lélegzik stb.']. | lat. *inspiratio* 'belehelés, belélegzés; sugalmazás, sugallat, ösztönzés, inspiráció', (k.), (e.) 'lélekkel való eltöltés, lelkesítés; vallásos, lelki megvilágosodás', (tud.) 'belélegzés'. (≈) Megfelelői: ném. *inspirieren, Inspiration*; fr. *inspirer, inspiration*; stb. 'inspirál, megihlet; ihlet, sugallat, inspiráció'. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. → *instrukció* stb. A jelentésszöveghöz vö. → *lélegzik*: → *lélek*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *spiritusz*

instál → *instancia*

instancia Δ **A:** 1582 *instantiára* (EWUng.); 1615 *instanciara* (MNY. 79: 126); 1658 *énstancziát* (EWUng.); 1662–1664 *instanciákkal* (MNY. 73: 170); 1808 *estántzia* (NSz.) **J:** **1.** 1582 'folyamodvány; kérelem | Bittschrift; Bitte' (↑); **2.** 1808/ 'illetékes hatóság | zuständige Amtsstelle, Behörde' (NSz.) **Sz:** ~zik 1805/ *instantiázni* (NSz.)

instál Δ **A:** 1620/ *instáljanak* (MNY. 66: 232); 1808 *estálom* (NSz.); 1840 *ístál* (NSz.); NYJ. *éstáll* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1620/ 'sürgetően kér, esedezik | inständig bitten' (↑); **2.** 1788 'kérelmez | ansuchen, fordern' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *instantia* 'jelen, jelenlét, közvetlen közelség; buzgóság, buzgalom, szorgalom; sürgető kérés', (k.) 'bírósi eljárás; kereset', (h.) 'kérelem, folyamodvány; törvényszék' | lat. *instare* '(mozdulatlanul) áll; közvetlen közelében van; kitaróan üldöz; nyomatékosan kér' [vö. lat. *stare* 'áll']. (≈) Megfelelői: ném. *Instanz* 'fellebbviteli fórum, hatóság', (R.) 'kérelem'; fr. *instance* 'fellebbviteli hatóság, fórum <a jogi területen>; nyomatékos kérés, kérelem' stb. A főnév jogi műszóként terjedt el. (⊕) A szó belseji *s*-hez vö. → *instrukció* stb. Az *estancia, istál* stb. változatok a szó eleji mássalhangzótörődés egyszerűsödésével keletkeztek.

📖 TESz. *instál* a.; EWUng. • Vö. *státus*

instruál → *instrukció*

instrukció **A:** 1549 *instructiót* (EWUng.); 1556 u. *Instruccioiaba* (MNY. 66: 232); 1708 *Instrukziók* (Pápai Páriz: Dict. *Mandātus* a.) **J:** 1. 1549 'útmutatás; betanítás | Anweisung; Unterweisung' (↑); 2. 1861 'fölszerelés | Ausstattung' (NSz.)

instruál **Δ A:** 1591/ *instruáltatva* [sz.] (MNY. 69: 365) **J:** 1. 1591/ 'fölszerel | ausstatten' (↑); 2. 1631/ 'irányítást ad; tájékoztat | anleiten; informieren' (MNY. 69: 365); 3. 1865 'tanít, oktat | lehren, unterrichten' (Babos: KözhSzt.)

instruktor **A:** 1789 *Instructorok* (NSz.); 1845 *instruktor* (NSz.) **J:** 1. 1789 'házitanító | Hauslehrer' (↑); 2. 1915 'utasításokat közlő, feladatokról tájékoztató személy | Unterweiser, Instruktor' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *instructio* 'beépítés, beillesztés; elrendezés; oktatás, betanítás, kiképzés' | lat. *instruere* 'beépít, be(le)illeszt; elrendez; oktat, betanít, kiképez' [vö. lat. *struere* 'összerak, rétegekbe rak, összeilleszt; elrendez'] | lat. *instructor* 'építő, építető, felszerelő, felkészítő', (k.), (h.) 'házitanító'. ⊗ Megfelelői: ném. *Instruktion, instruieren, Instruktor*; fr. *instruction, instruire, instructeur*; stb.: 'instrukció, utasítás; instruál, utasít, tájékoztat; instruktor'. ⊕ A szó belseji *s* ejtése a hazai latinságra vezethető vissza; vö. → *instancia*, → *konstrukció* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *destruál, konstrukció, strájf*

instruktor → *instrukció*

int¹ **A:** 1193 ? *jntov* [sz.] [HN.] (ÓMOLv. 59); 12. sz. vége/ *intetvinec* [sz.] (HB.); 1372 u./ *ymtene* (JókK. 79); 1595 *Enteni* [sz.] (Ver. 3.); 1755 *ént* (NSz.); 1767 *inteni* [sz.] (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Commōneo* a.); 1873 *Hintett* (Nyr. 2: 472) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'buzdít, serkent; csábít, cselt vet | aneifern; verführen, Hinterhalt legen' (↑); 2. 1372 u./ 'figyelmeztet | mahnen, warnen' # (↑); 3. 1416 u./² 'vhogyan jelt ad, kézmozdulattal, bólintással kifejez vmit | winken' # (MünchK. 54va); 4. 1456 k. 'meghív | einladen' (SermDom. 2: 514) **Sz:** ~**ő** 1193 ? [HN.] (↑); 1416 u./² *imtp* <MN-I IGENÉV> (MünchK. 54va); 1754 'intés, figyelmeztetés | Warnung' (NSz.); 1910 'iskolai beírás, megrovás | Mahnung (in der Schule)' (NSz.) | ~**egyet** 1577 *Integetni* [sz.] (KolGl.) | ~**elem** 1816 *intelem* (MNY. 5: 123)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg egy uráli eredetű töből való származékszó. | ⊕ A tőhöz vö. → *indít*. A végződés *-t* műveltető képző. A szó belseji mássalhangzó a töben eredetileg *m* lehetett: az *mt* > *nt* hasonuláshoz vö. → *hint*, → *romlik* stb. A szó eleji *h*-s változat feltehetőleg a → *hint* hatására keletkezett. ⊕ Az → *íme* szóval való összefüggése, ill. az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; NyK. 74: 431; Bárczi: HBEI. 110; EWUng. • Vö. *incselkedik, indít, inger*

int² × **A:** 1527 *yntók* (ÉrdeyK. 50) **J:** 1. 1527 'vkinek a kedve, ízlése | Lust, Geschmack' (↑); 2. 1902 'irány | (gerade) Richtung' (Nyr. 31: 577)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A jelentéséhez vö. → *intéz; intes, intest* 'abba az irányba, egyenesen stb.' (1828: TudGyűjt. 10: 69); vö. még finn *suunta* 'irány'. ⊗ Idetartoznak: (N.) *intébb* 'olcsóbb' (1804: NSz.); *intén* 'olcsón' (1879: Nyr. 8: 378)

intelligencia **A:** 1615 *intelligentiaiok* (MNY. 79: 126); 1843/ *intelligencia* (NSz.); 1960 *intelligencia* (ÉrtSz.) **J:** 1. 1615 'felismerés, belátás; értelem, felfogóképesség | Einsicht; Verstandeskraft' (↑); 2. 1843/ 'az értelmiség | Gesamtheit der geistig Schaffenden' (↑)

intelligens **A:** 1815/ *intelligens* (NSz.); 1960 *intelligens* (ÉrtSz.); NYJ. *intaligás* (ÚMTsz.) **J:** 'értelmes | intelligent'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, az **intelligencia** latin jövevényszó, később nemzetközi szó is. | ≡ Lat. *intelligentia* 'megismerőképesség, intellektus, értelem, ész, felfogóképesség' [< lat. *intelligere* 'felfog, megért']; – ném. *Intelligenz*; ang. *intelligence*; fr. *intelligence*; stb.: 'felismerés, megértés; egyetértés, beleegyezés; értelem, ész stb.' (a németben 'a szellemi foglalkozásuk közössége, az értelmiség' is; az angolban 'üzenet, értesülés, hír' is); vö. még ang. *intelligentsia*; fr. *intelligentsia*; or. *интеллигенция*; stb.: 'a szellemi foglalkozásuk közössége, az értelmiség', az oroszban eredetileg 'a politikai és szociális reformokért harcoló értelmiségi réteg a 19. századi cári uralom idején'. ⇒△ A magyarba nemzetközi szóként főleg német közvetítéssel kerülhetett, latin végződésel.

■ Az **intelligens** nemzetközi szó. | ≡ Vö. ném. *intelligent*; ang. *intelligent*; fr. *intelligent*; stb.: 'intelligens, értelmes'; – vö. még lat. *intelligens* 'okos, eszes, értelmes'. ⇒△ A magyarba főleg a latinból került át.

TESz. *intelligens* a.; Nyr. 95: 246; EWUng. • Vö. *legenda*

intelligens → *intelligencia*

intendáns **A:** 1807 *intendáns* (D. Éltés: FrSz. 63); 1857/ *intendansaihoz* (NSz.) **J:** 1. 1807 'felügyelő; hadbiztos | Inspektor; Militärintendant' (↑); 2. 1864 'színházi főfelügyelő | Leiter eines Theaters' (NSz.)

■ Nemzetközi szó. | ≡ Ném. *Intendant*; ang. *intendant*; fr. *intendant*; stb.: 'felügyelő, intendáns'. A franciából terjedt el [< fr. *surintendant*, (R.) *superintendant* 'főfelügyelő' < lat. (k.), (e.) *superintendens* 'ua.']. △ A magyarba leginkább a németből került, latinosított végződéssel; vö. →*adjutáns*, →*impozáns* stb. Inkább a 2. jelentésében ismert. ∼ Idetartozik: *szuperintendens* 'szuperintendens, egy fajta püspök a protestáns egyházban' (1578: Bornemisza: ÖrdKis. 143), ez a latinból származik (↑).

TESz.; EWUng. • Vö. *tendencia*

interes × **A:** 1569 *Intereffeth* (MNY. 56: 116); 1673 *interest* (NySz.); NYJ. *intērēs* (MTsz. *dērék* a.) **J:** 'kamat | Zinsen'

■ Vándorszó. | ≡ Ném. *Interesse* 'figyelembevétel, haszon, nyereség; bér, kamat'; ol. (fri.) *interès* 'érdek, igény, haszon; bér, kamat; uzsora', (párm.) *interés* 'ua.', (rom.) *interess* 'ua.'; sp. *interes* 'érdek, igény, haszon; bér, kamat'; le. *interes* 'haszon, nyereség; érdek, igény; előny'; or. *интеpec* 'ua.'; stb. vö. még lat. (k.), (h.) *interesse* 'bér, kamat; érdek, igény, haszon' [< lat. *interesse* 'közte, köztük, közé, valahol, valami mellett van']. △ A magyarba leginkább a latinból (mint jogi műszó) került, részben az olaszból, németből is. A szóvégi *s*-hez vö. →*ámbitus* stb.

TESz.; EWUng. • Vö. *eszencia*

interjú **A:** 1875 *interviewkra* (ArchÉrt. 1875/2.: 52); 1880 *interwievolo* [ɔ: *interviewolo*] [sz.] (NSz.); 1927 *interjú* (Horváth: HSz.) **J:** 'nyilatkozat a sajtó stb. részére | Interview' **Sz:** ~**vol** 1877 *interviewolva* [sz.] (Hon 1877. márc. 17.: [3]); 1880 (↑)

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *Interview*; ang., (am.) *interview*; fr. *interview*; stb.: 'interjú'. Az amerikai angolból terjedt el [< fr. *entrevue* 'találkozó, megbeszélés, megbeszélés']. (⊕) Az átadó nyelv tisztázatlan. A szó belseji v-s változat az angol kiejtésen nyugszik. Az *interjú* alak a szó belseji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. vizitáció

interkáfár † **A:** 1538 *interkafar* (Pesti: Nomenclatura L2); 1604 *Interkáfár* (Szenczi Molnár: Dict.) **J:** 'közvetítő kiskereskedő | Zwischenhändler'

■ Német (baj.-osztr.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *underkäufer*, (baj.-osztr.) *unterkäufer*, (h. baj.-osztr.) *vntter kauffer*, – ném. *Unterkauffer*: 'közvetítő (kis)kereskedő'; [< ném. *Unterkauf* 'kereskedelmi közvetítés; alkuszdíj']. Vö. még ném. (baj.-osztr.) *üntə*, *intə* 'alul levő, alsó', *κᶜFāv* 'vesz, vásárol'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. káfol

internacionálé → *internacionalis*

internacionalis **A:** 1837 *internationalis* (Rajzolatok 1837. jún. 11.: 372); 1841 *internationalis* (Nyr. 92: 226); 1871/ *internacionális*, *international* (NSz.) **J:** 'nemzetközi | international'

internacionálé **A:** 1871/ *internationállal*, *Internationale* (NSz.); 1872/ *internacionálé-féle* (NSz.); 1883/ *internacionálénak* (NSz.) **J:** 1. 1871/ 'a nemzetközi munkásmozgalmat irányító szervezet | internationale Organisation sozialistischer Parteien' (↑); 2. 1926 'a proletariátus nemzetközi forradalmi himnusza | Kampflied der internationalen sozialistischen Arbeiterbewegung' (Horovitz: IdSzMagy. 209)

internacionalista **A:** 1871 *internationalisták* (MUjs. 1871. márc. 12.: [1]); 1872/ *internationalisták* (NSz.); 1886 *internacionalista* (NSz.); 1926 *Internacionalisták* (Horovitz: IdSzMagy.) **J:** <FN> 1872/ 'az internacionalizmus híve, harcosa | Internationalist' (↑) | <MN> 1886 'az internacionalizmussal kapcsolatos, rá vonatkozó | dem Internationalismus entsprechend, ihn betreffend' (↑)

internacionalizmus **A:** 1872/ *internationalismus* (NSz.); 1886 *internacionalizmus* (NSz.) **J:** 'nemzetköziség | Internationalismus'

■ Nemzetközi szók. | (≡) Ném. *international*; ang. *international*; fr. *international*; stb.: 'nemzetközi'; – az angolból terjedt el [tudatos szóalkotással az ang. *inter-* 'között, közt' + ang. *national* 'nemzeti' szavakból, amelyek a lat. *inter* 'között, közt', ill. lat. *natio* 'születés, származás, eredet, faj, nemzet' szavakra mennek vissza] | ném. *Internationale*; ang. *the International*; fr. *Internationale*; stb.: 'internacionálé (szervezet, dal)' | ném. *Internationalist*; ang. *internationalist*; fr. *internationaliste*; stb.: 'az internacionalizmus híve' | ném. *Internationalismus*; ang. *internationalism*; fr. *internationalism*; stb.: 'nemzetköziség, internacionalizmus'. Az *internacionálé*-hoz vö. ném. *Internationale Arbeiterassoziation* 'a szocialista pártok államközi szövetsége', amely az ang. *the International Working Men's Association* 'ua.' kifejezésre megy vissza. (⊕) A magyarba leginkább a németből érkezett,

részben latinosított végződéssel. Az *internacionalé* végződéséhez vö. *nacionalé* 'személyi' adatok összessége' 1882.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *náció*

internacionalista → *internacionális*

internacionalizmus → *internacionális*

internál **A:** 1852 *internálva* [sz.] (NSz.) **J:** 'rendőri felügyelet alatt álló táborba helyez el | internieren'

■ Nemzetközi szó. | (≡) Ném. *internieren*; ang. *intern*; fr. *interner*; stb.: 'internál, fogva tart'. A franciából terjedt el [< fr. *interne* 'belső, benti' < lat. *internus* 'ua.']. (⊕) A magyarba leginkább a francia, esetleg a német nyelvből került.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *internátus*, *intim*, *vetrece*

internátus **Δ A:** 1859 *Internátus* (ProtestEIL. 1859. júl. 12.: 750) **J:** 'bentlakásos tanulóotthon | Internat'

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Internat* 'diákotthon, bentlakás, diákszálló, kollégium' [< ném. *intern* 'belső, benti, bent található' vagy fr. *internat* 'bentlakásos iskola'; mindkettő a lat. *internus* 'belső, benti, bent található' szóra megy vissza]. (≈) Megfelelői: szbhv. *internat*; cseh *internát*; stb.: 'bentlakásos iskola, kollégium'. (⊕) A szóvégi *us* latinosítás eredménye.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *internál*

interpelláció → *interpellál*

interpellál **A:** 1583 *interpel(l)alny* [sz.] (EWUng.); 1835 *Interpellál* (Kunoss: Gyal.) **J:** **1.** 1583 'zavar, megzavar | stören' (↑); **2.** 1835 'felhív, felszólít | auffordern' (↑); **3.** 1845 'interpellációt nyújt be a kormányhoz | eine Interpellation an die Regierung richten' (NSz.)

interpelláció **A:** 1831 *Interpellatiókat* (HazKülfTud. 1831. dec. 7.: 365); 1848/ *interpellatiókra* (NSz.); 1857 *interpellációt* (NSz.); 1871 *interpellációért* (NSz.) **J:** **1.** 1848/ 'a kormányhoz intézett kérdés | Interpellation' (↑); **2.** 1854/ 'közbeszólás | Zwischenruf' (Jókai: JubÖM. 6: 140)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *interpellare* 'közbeszól, ellenvetést tesz; kéressel, kérdéssel ostromol' [vö. lat. *pellere* 'ver, üt, csap; elűz, kiűz, száműz'] | lat. *interpellatio* 'közbeszólás; ellenvetés; idézés'. (≈) Megfelelői: ném. *interpellieren*, *Interpellation*; fr. *interpeller*, *interpellation*; stb.: 'interpellál' (a franciában 'megszólít, felszólít' is), 'interpelláció' (a franciában 'megszólítás, felszólítás' is). A parlamentarizmus szakszavaként a franciából terjedt el. (⊕) Az *interpellál* a 3. jelentésében, az *interpelláció* az 1. jelentésében ismert.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *pulzus*

intéz **A:** 1474 meg *entezett* [sz.] (BirkK. 6); 1508 *Intezek; intiztetonk* [sz.] (DöbrK. 292, 99); 1755 *éntézi* (NSz.); 1759 *intézni* [sz.] (NSz.); 1833 *intézés* [sz.] (Fogarasi: Műsz. *Intimatum* a.) **J:** 1. 1474 'említ; megnevez | erwähnen; benennen' (↑); 2. 1500 'vminek tart, becsül | halten für etw, schätzen' (OkI Sz.); 3. [ma főleg *el~*] 1508 'véghezvisz | erledigen' # (DöbrK. 292); 4. 1527 'küld, juttat, irányít | an jmdn richten' # (Heyden: Puerilium 49); 5. 1602 '(el)dönt, (el)határoz | bestimmen' (MNY. 69: 107); 6. 1645 'céloz | zielen' (NySz.); 7. 1708 'vmit végez, rendszeresen foglalkozik vele | verrichten, verwalten' # (Pápai Páriz: Dict.) **Sz:** ~**et** 1649 *Intézet* 'cél, szándék | Ziel, Vorhaben' (Szily: NyÚSz.); 1793 'intézmény | Institut' (Szily: NyÚSz.) | ~**ő** 1794 *Intéző* <MN-I IGENÉV> (NSz.); 1806 'végrendelkező, örökhagyó | Erblasser' (NSz.); 1852 'intézkedő, rendelkező személy | (Guts)verwalter' (Ballagi M.: SI dSz.) | ~**mény** 1794 *intézményem* 'intézkedés | Anordnung, Verfügung' (MKurir 1794. máj. 16.: 597); 1843 'társadalmi v. állami szervezet' (MTSZ.) | ~**kedik** 1829/ *intézkedései* [sz.] (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | (⊕) Az alapszó az →*int*² 'kedv, ízlés; irány' lehetett. A végződés -z igeképző; vö. *fejez* (→*fej*²), *kedvez* (→*kedv*) stb. Az *intéz* alak az eredeti *intez* változatból *ē* > *é* hangzónyúlással keletkezhetett, esetleg az →*idéz*, *tetéz* (→*tető*) stb. analógiája alapján. A 2., ill. 3. jelentés lehetett az eredeti; az 1. jelentés az →*int*¹ hatására keletkezhetett.

📖 EtSz. -*ént* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *int*²

intim **A:** 1835 *intim* (Kunoss: Gyal.) **J:** 'meghitt, bizalmas | intim'

intimitás **A:** 1847 *intimitását* (PestiH. 1847. máj. 2.: [1]) **J:** 'meghittség, bizalmasság | Intimität'

■ Nemzetközi szó. | (⊖) Ném. *intim*; fr. *intime*; ol. *intimo*; stb.: 'meghitt, bizalmas', a franciában és az olaszban 'legbenső' is; – vö. még lat. *intimus* 'legbelső, legbensőbb' [< lat. *interior* 'bensőbb, bizalmasabb'] | ném. *Intimität*; ang. *intimty*; fr. *intimité*; ol. *intimità*; stb.: 'intimitás, meghittség, bizalmasság'. (⊕) A magyarba mindkettő leginkább a németből került. Az *intimitás* végződése latinositás eredménye. (⊖) Idetartozik: *intimus* 'valakinek a) közeli barát(ja); legbensőbb, meghitt, bizalmas' (1713: MNY. 79: 126), amely közvetlen átvétel a latinból (↑).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *internál*

intimitás → *intim*

intrika → *intrikál*

intrikál **A:** 1657–1658 *intricálódnak* [sz.] (MNY. 66: 233); 1865 *int-rigálni* [sz.] (Babos: KözhSzt. *intriga* a.); 1878 *intrikálni* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1657–1658 'összekuszál, bonyolít | verwickeln' (↑); 2. 1865 'ármánykodik | intrigieren' (↑)

intrika **A:** 1714 *intrica* (MNY. 79: 126); 1795 *Intrikának* (NSz.); 1796 *intrigák* (NSz.); 1799 *intrige* (D. Éltés: FrSz.) **J:** 'cselszövés | Intrige'

intrikus **A:** 1841 *intricus* (Athenaeum 1841. febr. 14.: 303); 1845 *intricus* (NSz.); 1853/ *intrikus* (NSz.) **J:** 1. 1845 'cselszövő szerepeket játszó színész | Intri-gantendarsteller (Schauspieler)' (↑); 2. 1865 'áskálódó, ármánykodó személy | Intrigant' (NSz.)

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagja, az **intrikál** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *intricare* 'összekuszál, bonyolít, összekever, összezavar' [vö. lat. *tricae* [többsz. szám] 'tréfa, móka, szórakozás, ármány, intrika']. (≈) Megfelelői: ném. *intrigieren*; fr. *intriguer*; stb.: 'áskálódik, ármánykodik'.

■ Az **intrika** francia jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Vö. fr. *intrigue* 'cselszövés, ármány, intrika; bonyodalom, meseszövés; szerelmi ügy, viszony'; – vö. még ném. *Intrige* 'fondorlat, ármány, cselszövés'. A franciában a fr. *intriguer* (↑) szóból, de a keletkezését az ol. *intrigo* 'fondorlat, ármány, cselszövés' szó is elősegíthette. (≈) Megfelelői: ang. *intrigue* 'cselszövés, intrika, csel; szerelmi ügy, viszony'; or. *uimpuza* 'cselszövés, intrika, bonyodalom, komplikáció'. (⊕) Az *intrika* k-ja az *intrikál* hatását mutatja.

■ Az **intrikus** analógiás alakulat. | (⊕) A magyarban a *fizika* : →*fizikus*, *komika* : →*komikus* stb. analógiájára keletkezett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *tortúra*

intrikus → *intrikál*

invalidus Δ **A:** 1783 *Invalidus* ház (NSz.); 1842 *invalid* (NSz.) **J:** <FN> 'rokkant, elerőtlenedett ember | Invalide' | <MN> 'rokkant, elerőtlenedett | invalid(e)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) A lat. *invalidus* 'erőtlen, beteg' átvétele [vö. lat. *valere* 'ereje van, jól van, egészséges']. (≈) Megfelelői: ném. *invalide*, *invalid*, *Invalide*; ang. *invalid*; fr. *invalide*; stb.: 'rokkant; hadirokkant' (az angolban, franciában 'érvénytelen' is). (⊕) A szóvégi s-hez vö. →*ámbitus* stb. Az *invalid* változat német hatást mutat. (⊖) Idetartozik: *invalidáltat* 'érvénytelennek nyilvánít, érvénytelenít' (1761: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *valuta*

invítál **A:** 1657–1658 *invítálja* vala (MNY. 67: 65) **J:** 1. 1657–1658 'felszólít | auffordern' (↑); 2. 1730 'meghív | einladen' (MNY. 79: 126)

■ Latin jövevényszó. | (≡) A lat. *invitare* '(udvariasan) felkér; meghív' [ismeretlen eredetű] átvétele. (≈) Megfelelői: ném. *invitieren*; fr. *inviter*; stb.: 'meghív'. (⊕) A 2. jelentése az általánosan ismert. (⊖) Idetartozik: *invitáció* 'meghívás, meghívó, felszólítás' (1727: MNY. 67: 65).

📖 TESz.; EWUng.

inzultál → *inzultus*

inzultus **A:** 1704 *insultustúl* (RákFLev. 1: 118); 1880 *inzultust* (NSz.); 1885 *insultusainak* (NSz.) **J:** 1. 1704 '(meg)sértés; bántalmazás | Beleidigung; Mißhandlung' (↑); 2. 1721 'roham (betegségé) | Anfall (einer Krankheit)' (MNY. 79: 126)

inzultál **A:** 1763 *insultáló* [sz.] (NSz.); 1870 *insultáljuk* (NSz.); 1880 *inzultáló* [sz.] (NSz.) **J:** 1. 1763 'gúnyolódik | spotten, höhnen' (↑); 2. 1865 'bántalmaz, sérteget | mißhandeln, beleidigen' (Babos: KözhSzt. *insultálni* a.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. (k.), (h.) *insultus* 'támadás, roham, ostrom', (orv.) 'roham' | lat. *insultare* 'felugrik, ráugrik; megtámad, rátámad; kicsúfol, kigúnyol' [vö. lat. *insilire*

'valamibe beleugrik vagy valamire felugrik, ráugrik; valakinek vagy valaminek nekiindul, nekiugrik'; stb., lat. *salire* 'ugrik']. (⊗) Megfelelői: ném. *Insult, insultieren*; fr. *insulte, insulter*; stb.: 'inzultus, bántalmazás, roham', 'inzultál, bántalmaz'. (⊕) A z-s ejtésmód német hatást mutat.

📖 TESz. *inzultál* a.; EWUng. • Vö. *szaltó*

inzsellér Δ **A:** 1661 *ingenierseghez* [sz.] (Horváth M.: NEI. *inzsenyér* a.); 1705 *incsenírunket* [?] (RákFLev. 1: 401); 1705 *insinier* (RákFLev. 1: 395); 1705 *incsinérünk* [?] (RákFLev. 9: 170); 1706 *ingenieuret, ingeniur* (Horváth M.: NEI. *inzsenyér* a.); 1706 *inzsenér, inzsenir* [✓] (Horváth M.: NEI. *inzsenyér* a.); 1706 *ingsinéért* (RákFLev. 1: 464); 1708 *Indzsenyér* [✓] (Horváth M.: NEI. *inzsenyér* a.); 1708 *inzenírem* (RákFLev. 2: 219); 1708 *Ingy'zénér* (Pápai Páriz: Dict.); 1709 *incseréllel* [?] (Horváth M.: NEI. *inzsenyér* a.); 1749 *ind'zennér* (D. Éltés: FrSz.); 1783 *Inszellérséget* [ϣ: *Inszellérséget*] [sz.] (NSz.); 1787 *Intzellér* (MNY. 65: 334); 1801 *inzsönör* (D. Éltés: FrSz.); NYJ. *hincsellér* (MTsz.) **J:** 'technikailag képzett szakember; mérnök | technisch gebildeter Fachmann; Ingenieur'

■ Német jövevényszó. | (⊖) Ném. (kor. úfn.) *ingegnier, ingenier* 'hadmérnök', – ném. *Ingenieur* 'mérnök' [< ol. *ingegnere* 'mérnök'; a lat. (k.) *ingenium* 'hadi eszköz, szerkezet, gép' szóra megy vissza]. (⊗) Megfelelői: ang. *engineer*; fr. *ingénieur*; stb.: 'mérnök'. (⊕) Az *inzsellér* típusú változatok valószínűleg a →*zsellér* hangalakja alapján keletkeztek. A szó eleji *h*-hoz vö. →*inda*, →*int*¹ stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *generális*¹

íny **A:** 1405 k. *en* (SchlSzej. 350.); 1456 k. *inek* (SermDom. 2: 19); 1470 *enyjemhez* (SermDom. 2: 173); 1508 *íнемnek* (DöbrK. 65) **J:** **1.** 1405 k. 'szájpadlás | Gaumen' (↑); **2.** 1405 k. 'torok | Rachen' (SchlSzej. 351.); **3.** 1527 ? 'ízlés | Geschmack' (ÉrdyK. 50), 1699 'ua.' (NySz.); **4.** 1538 'foghús | Zahnfleisch' # (Pesti: Nomenclatura E4)

■ Örökség a finnugor korból. | (⊖) ? zürj. (Sz.) *an, piń-an* 'foghús' (*piń* 'fog'); ? votj. (Sz.), (K.) *ay* 'ua.; szájpadlás, íny'; finn *ien, ikenen* [birtokos eset] 'foghús' [fgr. **ike*(-*ńz* vagy -*n3*) 'szájpadlás, íny; foghús']. A permi szó szó eleji magánhangzóját feltehetőleg a zürj. (P.) *an* 'pofacsont, állkapocs' és votj. (Sz.) *ay* 'állcsont' befolyásolta. A -*ńz* vagy -*n3* képző már a finnugor korban a tőhöz kapcsolódhatott. A finnugor szó belseji **k* spirantizálódott megfelelője (**γ*) a magyarban hangzóközi helyzetben kiesett; a magánhangzó nyúlásához vö. →*nyúl*.

📖 AkÉrt. 27: 74; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *ínyenc*

ínyenc **A:** 1844 *ínyenczekből* (NSz.); 1865 *ínyencz, ingyencz* (CzF.) **J:** 'válogatottan finom ételeket kedvelő személy | Feinschmecker'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | (⊕) Az →*íny*-ből -*nc* képzővel, amely a →*kolonc*, →*orbánc* stb. alapján lett kikövetkeztetve; vö. *kedvenc* (→*kedv*), *kegyenc*(→*kegyelem*) stb. A ném. *Gastronom* 'ínyenc' magyarosítására alkották meg. (⊗) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 TESz. *íny* a.; EWUng. • Vö. *íny*

ip × **A:** 1138/ ? *Ipfa* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 204); 1208/ ? *Ypu* [HN.] (VárReg. 330.); 1380 k. *ypit* (KönSzej. 17.); 1395 k. *ȳp* (BesztSzej. 18.) **J:** 'após | Schwiegervater'

ipa × **A**: 1380 k. *ypa* (KönSzj. 17.); 1519 *yppa* (JordK. 49) **J**: 'após | Schwiegervater'

■ A szócsalád alapja, az **ip** örökség a finnugor korból. | (≡) A megfelelőihez és az eredetéhez vö. →*apa*. (⊕) A szó eleji *i* egy fgr. **a*-ból egy ősm. **j* fokozaton keresztül fejlődött ki. A toldalék nélküli *ip* már korán elavult. A birtokos személyjellel ellátott *ipam*, *ipad* stb. alakok (1508 *Ipamwal*: (OklSz.), 1533 *Ipad*: (Murm. 2236.)) viszont a mai napig a nyelvjárásokban élnek.

■ Az **ipa** származékszó. | (⊕) Az *ip* szóból keletkezett vagy kicsinyítő képzővel vagy E/3. személyű birtokos személyjellel; vö. →*anya*, →*apa* stb. (⊕) Az →*apa* szóból szóhasadásként való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 MNy. 62: 309; TESz. *ipa* a.; MSzFE. *ipa* a.; NévtÉ. 5: 12; FUM. 11: 45; EWUng. • Vö. *apa*

ipa → *ip*

ipall × **A**: 1621 *Ipallani* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1673 *iparlás* [sz.] (NySz.); 1791 *Ipállom* (NSz.); 1813 *ipalni* [sz.] (NSz.) **J**: 1. 1621 'titkol; palástol | verheimlichen; bemänteln' (↑); 2. 1936 'enged, készségeskedik | nachgeben, willfährig sein' (CsángSz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótő ismeretlen eredetű. A szóvég *-l* ~ *-ll* igeképzőnek tűnik. 2. Tudatos szóalkotás. | (≡) A lat. (k.) *palliare* 'eltitkol, titokban tart; leplez, palástol' alapján. Ebben az esetben azzal lehet számolni, hogy a szót Szenczi Molnár Albert 1554–1634 magyar filológus alkotta meg. (⊕) 2. jelentésében csak a moldvai nyelvjárásban él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *csimpolya*

ipar → *iparkodik*

iparkodik [3] **A**: 1611 *Iparkodom* [▽] (Szenczi Molnár: Dict.); 1620–1718 *ipárkodjék* (SoprSz. 36: 320); 1794 *iparkodjék* (NSz.); 1813 *iparkszom* (NSz.); 1832 *iparkosznak* (NSz.) **J**: 1. 1611 'törekszik, igyekszik | streben; sich bemühen' # (↑); 2. 1669 'siet | eilen' # (NySz.); 3. 1750–1771 'keze munkájával szorgoskodik; serényen dolgozik | eifrig sein; eifrig schaffen' (NySz.)

ipar **A**: 1823 *iparral* (Szily: NyÚSz.) **J**: <FN> 1. 1823 'iparkodás | Bestreben' (↑); 2. 1828 'gazdasági termelési ág a nyersanyagok kitermelésére, feldolgozására | Industrie, Gewerbe' # (NSz.); 3. 1843 'bármely gazdasági ág | ein Fach der gewerblichen Wirtschaft' (MNy. 44: 57); 4. 1917 e. 'önálló iparostevékenység folytatására kapott engedély | Gewerbeschein' (ÉrtSz.) | <MN> 1881 'iparkodó | eifrig' (Nyr. 10: 285) **Sz**: ~**os** 1834 *iparos* 'ipari termelésre vonatkozó, azzal összefüggő | mit der Industrie zusammenhängend' (Jelenkor 1834. márc. 29.: 208); 1835 'iparkodó, dolgozó | beflissen, tätig' (NSz.); 1841 '(kis)ipari tevékenységet végző személy | Gewerbetreibende(r)' (Századunk 1841. szept. 23.: 594) | ~**i** 1837 *ipari* (NSz.) | ~**osít** 1902 *iparosítani* [sz.] (MNemzet 1902. nov. 23.: 17)

■ A szócsalád alapja, az **iparkodik** relatív fiktív töből keletkezett származékszó. | (⊕) A relatív tö úgy tűnik, *-r* gyakorító képzővel keletkezett és az *iperedik* 'fel nő, megerősödik' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 37) tövével, valamint a (N.) *iperkedik* 'felágaskodik' (MTsz.) szavakkal lehet összefüggésben. Az abszolút tö ismeretlen eredetű. A végződés *-kedik* visszaható képző; vö. *emelkedik* (→*emel*), *leselkedik* (→*les*) stb. A 2., 3. jelentések az eredeti 1. jelentésből jelentésszűküléssel alakultak ki.

■ Az **ipar** főnév elvonással keletkezett. | (△) Az *iparkodik*-ből jött létre a nyelvújítás idején. A 2. jelentés nemzetközi példák hatására alakult ki; vö. ném. *Industrie*; ang. *industry*; fr. *industrie*: 'ipar, iparág, ágazat'. Ezek a lat. *industria* 'szorgalom, törekvés' szóra mennek vissza. (⊖) Korábbi megnevezések a 2. jelentéshez: *indusztria* 'ipar, iparág, ágazat' (1793: NSz.), amely a latinból ered. Kísérleti alakok e fogalom megnevezésére: *szorgalmatoskodás* (1784: NSz.), *szorgalom* (1818: NSz.). Az *ipar* melléknévi jelentése valószínűleg a főnévi 1. jelentés alapján alakult ki.

📖 MNy. 44: 57; Nyr. 75: 348, 76: 463; TESz.; Kylstra-Eml. 18; EWUng. • Vö. *mirelit*, *textil*

ipiapacs × **A**: 1905 *ipics-apacs* (MNy. 1: 140); 1915–1960 *ipiapacsost* [sz.] (ÚMTsz.) **J**: <FN> 1905 'a bújócskának egy fajtája | Art Versteckspiel' (↑) | <isz> 1915–1960 'a játék felkiáltó szava' | <Ruf bei diesem Spiel>' (↑)

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (△) Az *apacs*-ből; a keletkezés módjához vö. →*diribdarab*, →*icipici* stb. Az *apacs* 'egy fajta bújócska' (1896: ÚMTsz.), 'hunyo <a gyermekjátékban>' (1912: MNy. 8: 374) elvonás a (*le*)*apacsol* 'letorkol, megszegyenít' (1901: ÚMTsz.), 'a bújócskában az adott célpontra (pl. kőre, padra, fára stb.) kézzel háromszor ráüt' (1912: MNy. 8: 374) szóból. Ez a ném. (au.) *ápatschen* 'üt(öget), paskol, lever, leüt' szóból ered; vö. még ném. *abpatschen* 'ua.'

📖 EtSz. *apacsol* a.; TESz.; EWUng. • Vö. *pacsi*

ipse **A**: 1649 *ipsét* (NéprNytud. 1: 73); 1876 *ipszének* (NSz.) **J**: 'a szóban forgó (kevésre becsült) férfi | Quidam'

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *ipse* '(ő)maga, ő, saját maga' [tisztázatlan eredetű]. – A szó belseji *s*-es ejtismódhoz vö. →*instrukció* stb.; az *sz*-es változathoz vö. →*abszolút* stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ez*¹

ipszilon **A**: 1610 *Ypsilon* (CorpGr. 119); 1825 *ipszilon* (NSz.) **J**: <FN> 1610 'az *y* betű elnevezése | Buchstabe *y*' (↑) | <MN> 1760 'y alakú | y-förmig' (MNy. 70: 351) **Sz**: ~**ista** 1809/ 'a fonetikus helyesírás követője a 19. században | Anhänger der phonetischen Schreibweise (im 19. Jh.)' (NSz.)

■ Latin jövevénytyszó. | (≡) Lat. *ypsilon* 'az *y* betű megnevezése' [< gör. ὕψιλόν 'a görög ábécé 20. betűjének megnevezése', tkp. 'egyszerű u'] | (≡) Megfelelői: ném. *Ypsilon*; ol. *ipsilon*; cseh *ypsilon*; stb.: 'ipszilon <a latin ábécé *y* betűjének elnevezése>'. (△) A korábbi változatok szó belseji *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*árestál* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*abszolút* stb. (△) A németből való közvetlen származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 10: 384; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

ír¹ **A**: 1372 u./¹ meg *ȳrtakuala* (JókK. 66); 1533 *eruk* (Murm. 2348.); 1575 Meg *írta* (NySz.) **J**: **1.** 1372 u./ 'fest | malen' (↑); **2.** 1372 u./ '{beszédet} látható alakban rögzít, feljegyez | schreiben' # (JókK. 111) **Sz**: ~**ás** 1372 u./ *ȳraft* (JókK. 141) | ~**ó** 1392 *Irofalv* [HN.] <MN-I IGENÉV> (Csánki: TörtFöldr. 2: 758); 1500 k. *ȳroh* 'írnok | Schreiber' (MNy. 50: 201); 1779/ '(szép)író | Schriftsteller' (NSz.) | **irat** 1416 u./² *irat* 'felirat | Aufschrift' (MünchK. 83rb); 1901 'okirat, okmány | Dokument' (NSz.) | **iratos** 1418 *Belsevyratos* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 733); 1533 *Iratus* 'hímzett | bestickt' (Murm. 2013.) | **irkál** 1585 *Irkalok* (Cal. 957) | **iromány**

1784 *Iromány* (Szily: NyÚSz.) | ~**nok** 1794 *Irnok* (Szily: NyÚSz.) | **iroda** 1841 hírlap-*irodát* (PestiH. 1841. dec. 4.: 817)

■ Vitatott eredetű. | 1. Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | (≡) Vö. csuv. *šjr-* 'ír; fest'; – Kāšy. *yaz-* 'ír'; oszm. *yaz-* 'ua.'; stb. Megfelelői a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekben is megtalálhatók. (⊕) A magyarba átkerült alak **jr-* 'fest; ír' lehetett. A származtatásnak hangtani nehézségei vannak; a szó elejéhez azonban vö. →*író*. E szerint az etimológia szerint a magyarság egy fajta festésmóddal mint írással ismerkedhetett meg. 2. Származékszó. | (⊕) Az →*irt* alapszavával azonos; megfelelőihez vö. →*arat*. Ez a származtatás mindenek előtt jelentéstani szempontból problémás; ez alapján a magyarok írásművészete egy fajta török eredetű rovásírás megismerésével kezdődött, amellyel még a honfoglalás előtt megismerkedhettek; ehhez vö. az →*irdal* 'bemetszésekkel, rovátkákkal ellát' jelentését is. (⊖) (⊗) Az *iromány*, *irnok*, *iroda* nyelvújítási származékszavak. (⊖) Idetartozik: *irón* 'ceruza' (1837: NSz.), ez tudatos szóalkotással keletkezett szóösszevonás az *író ón* 'ua.' tkp. 'íráshoz használt ón' (1786: NSz.) szóból; a keletkezéséhez olyan szavak járulhattak hozzá mint például a *jármű* (→*jár-*), *láthatár* (→*lát-*) stb. (⊕) Ugor magyarázata hangtani és kultúrtörténeti okokból kevésbé valószínű.

📖 MNy. 3: 223; TESz., *irón* a. is; MNy. 68: 152; Clauson: TED. 984; Ligeti: TörK. 262; UEW. 850; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT. • Vö. *arat*, *-beli*, *cirill-*, *folyóirat*, *földleírás*, *gemkapocs*, *irka*, *irkál-firkál*, *irodalom*, *irt*, *kép-*, *röp-*, *szak-*, *szent-*, *szép*⁻³, *táv-*, *utó-*, *váltó*

ír² × A: 1321 ? *Ires* [sz.] [HN.] (ZichyOkm. 1: 204); 1395 k. *erír* (BesztSzj. 393.); 1513 *íres* [sz.] (NagyszK. 249); 1550 *iratt* (LevT. 1: 1); 1791 *irjet* (NySz.); 1816 *Irjas* [sz.] (Kassai: Bef. Zákla a.) **J:** 1. [szóösszetétel tagjaként, gyakran E/3. személyű birtokos személyjellel] 1321 ? 'különféle gyógyító hatású növények gyökere | Wurzel von versch. Heilkräutern' (↑), 1395 k. 'ua.' (↑); 2. 1395 k. ? '(gyógyító, ritkábban rontó hatású) kenőcs v. folyadék (külsőleg használt orvosságként) | Salbe od. Flüssigkeit von heilender, seltener von behexender Wirkung (als äußerlich gebrauchte Arznei)' (BesztSzj. 1099.), 1550 'ua.' (↑); 3. 1590 'sebkötés, flastrom; beteg testrészre helyezett gyógyító szer | Wundverband, -pflaster; auf den kranken Körperteil gelegtes Heilmittel' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 176); 4. 1810 k. 'szalonnás, keletlen réteg a kenyérben | Schliefe (im Backwerk)' (MNy. 61: 105)

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) Az 1. jelentés lehetett az eredeti, mivel a különféle, főleg kenőccszerű gyógyszerek gyógynövényekből készültek. A 2–4. jelentések metaforák. (⊖) Idetartoznak: (R.) *iraló* 'kuruzsló' (1852/: NSz.); (N.) *íral* 'gyógyít' (ÚMTsz.); stb. (⊕) Az →*ér*⁴ igéből szóhasadással való származása kevésbé valószínű; ugor származtatása téves. (⇒) A magyarból: rom. (N.) *ir* 'sebkenőcs, hajkenőcs'.

📖 TESz.; Vir. 1973: 170; Steinitz: DEWO. 806; EWUng. • Vö. *csabaire*, *irmag*, *kantair*

ír³ A: 1742/ ? *Irust* (NSz.); 1821 *Irusok'* (NSz.); 1834 *Ir*-Ország (Kassai: Gyökerésző 3: 43); 1843 *írföldi* (Ballagi M.: MNMZsebsz. *Irländer* a.) **J:** <FN> 1742/ ? 'ír ember | Ire' # (↑), 1821 'ua.' (↑) | <MN> 1834 'az írekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó | irisch' # (NSz.)

■ Német jövevényszó. | (≡) Ném. *Ire* 'ír <személy>' [< ang. *Irish* 'ua.' < ír (R.) *eriu* 'ua.']. Vö. még ném. *Irland* [HN.]. (⊗) Megfelelői: svéd *irer*; fr. *Irlandais*; stb.: 'ua.'. (⊕) Az *ír* alaktanához vö. →*brit*. Az *us* végződés latinositás eredménye az →*anglus*, →*dánus* (→*dán*) analógiájára.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.

iram → *iramik*

iramik Δ **A**: 1536 *iramek* el [▽] (Pesti: Fab. 28 v.); 1665 *iomó* [sz.] (MonÍrók. 8: 287); 1839/ *irramóért* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1536 'fut | rennen' (↑); **2.** 1893 'korcsolyázik | Schlittschuh laufen' (MTsz.)

iramlik [1] **A**: 1611 *Iramlani* [▽] (Szenczi Molnár: Dict.); 1748 *irámlik* [▽] (NySz.); 1792 *Iromlik* (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1804 *iramli* (NSz.); 1845 *iramulhat* [sz.] (NSz.) **J**: 'fut | rennen'

iramodik [3] **A**: 1644 *beiramodott* (MHH. 34: 205); 1808 *iramodik* [▽] (NSz.); 1865 *iramoszik* (CzF.) **J**: 'fut | rennen'

iram **A**: 1786 *iromban* (Baróti Szabó: VersK. 1: 175); 1798 *Iramszarvast* (NSz.); 1798 *irám* (NSz.) **J**: <FN> **1.** 1786 'lendület | Schwung' (↑); **2.** 1798 'rénszarvas | Rentier' (↑); **3.** 1820 'gyors futás | schnelles Laufen' (NSz.); **4.** 1860 'sebesség | Geschwindigkeit' # (NSz.) | <MN> 1808 ? 'gyorsan futó | rennend <als Adj.>' (Sándor I.: Toldalék), 1818 'ua.' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **iramik** származékszó. | (△) Az alapszó a (R.) *ir*-uele 'rohan, szalad, fut' (1300–1318: MNy. 35: 247) lehetett. Ez feltehetőleg egy eredeti igenévszó igei értékű tagja lehetett, 'irány; egy irányba (el)mozdul; fut, szalad, rohan' jelentéssel. Ennek az igenévszónak az eredetéhez vö. →*iránt*. A végződés *-m* kezdő-mozzanatos képző.

■ Az **iramlik** és **iramodik** származékszavak. | (△) Az *iramik*-ből keletkeztek *-l*, ill. *-d* mozzanatos képzővel; vö. →*csúszik*, →*fél*^l stb.

■ Az **iram** elvonás. | (△) Az igékből lett elvonva a nyelvújítás idején. Az 1., ill. 3. jelentések lehettek az eredetiek; A 2. jelentés az →*iramszarvas* jelentése alapján keletkezett.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (△) Finnugor magyarázata téves.

📖 MNy. 35: 247; TESz. *iramlik* a.; MSzFE. *iramodik* a.; Benkő: FiktI. 160; EWUng. • Vö. *illik*², *iramszarvas*, *iránt*, *irány*, *iringál*

iramlik → *iramik*

iramodik → *iramik*

iramszarvas Δ **A**: 1798 *Iramszarvast* (NSz.) **J**: 'rénszarvas | Rentier'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett összetett szó. | (△) Az *iram* (→*iramik*) + →*szarvas* szavakból; (jelzői) alárendelés. A megnevezés a rénszarvas gyors futására, vágtajára vonatkozik. Ehhez bizonyosan hozzájárult a ném. *Rentier* 'rénszarvas' is, mivel a ném. *rennen* 'nagyon gyorsan fut, szalad' szóval összetartozónak érezhették.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *iramik*, *szarvas*

iránt **A**: 1372 u./ egy *arant* (JókK. 86); 1588 egy *irant* (Frankovics: Haszn. 100a); 1627 *iránt* (NySz.); 1742 *erántá* (NSz.); 1755 *éránt* (NSz.); 1780 *erányt* (NSz.); 1863 *Erént* (Kriza [szerk.] Vadr. 497) **J**: <NÉVUTÓ> **1.** 1372 u./ 'vmilyen módon | auf irgendeine Weise' (↑); **2.** 1519 'vminek az irányában; felé | in Richtung von; gegen, nach' (JordK. 164); **3.** 1528 'vmire nézve; vmire vonatkozólag | hinsichtlich od. bezüglich einer Sache' (SzékK. 122); **4.** 1618 'vkivel szemben | gegenüber <auch abstr.>' # (NySz.) | <HSZ> [birtokos személyjelekkel] 1750 'vkivel szemben, vkinek a javára | jmdm gegenüber' # (NSz.)

■ Megszilárdult ragos alakulat. | ⊕ Az alapszó egy eredeti igenévszó névszói értékű tagja volt 'irány; egy irányba (el)mozdul, tovább halad, előrehalad, fut, rohan stb.' jelentéssel. A szó igei értékű tagja a (R.) *ir* 'fut, szalad, rohan' (vö. →*iramik*; vö. még →*irány*). ⊖ Ez az alapszó örökség az ugor korból; vö. vog. (T.) *or* 'oldal, tájék, irány; ok, ügy, dolog, mód', (Szo.) *ur* 'hegyhát, földhát; vminek a pereme, szegélye, oldala, széle; mód'; osztj. (V.) *ur* 'szegély, éles perem', (O.) *wur* 'mód, ok' [valószínűleg ugor **ur3* 'vminek a pereme, szegélye, oldal, szél, irány']. ⊕ Az alapszó névszói jellegét esetleg a (N.) *ir* 'irány' (ÚMTsz.), ill. a N. (N.) *irá* 'gyerünk!, rajta!' [hsz] (az *ir*-ből (↑) -á latívuszraggal) igazolhatta, amennyiben az *ir* nem az *iránt*-ból keletkezett elvonással. Az *iránt* végződése -nt helyhatározó rag; vö. →*mint*, →*imént* stb. Eredetileg a helymeghatározás megjelölésére szolgáló névutó volt.

📖 TESz.; MSzFE.; MNy. 66: 189; EWUng. • Vö. *arányoz*, *egy-*, *iramik*, *irány*

irány A: 1584 egy *iránuk* [sz.] (NySz.); 1645 *irányzás* [sz.] (NySz.); 1743 *erányába* (NSz.); 1755 *erányozhattya* [sz.] (NSz.) J: 1. 1584 'arány, mérték | Proportion, Verhältniss' (↑); 2. 1645 'cél | Ziel' (↑); 3. 1667 'vélemény | Meinung' (NySz.); 4. 1745 'mozgás útvonala | Richtung' # (Ethn. 96: 35); 5. 1827 'kapcsolat | Verbindung; Beziehung' (NSz.); 6. 1831 'irányzat | Tendenz' (NSz.) Sz: ~ú [csak szószerkezetben] 1584 'vmilyen fokú, rangú, jellegű | -rangig, -stufig, -gestellt' (↑) | ~oz 1645 *irányzás* [sz.] 'céloz | zielen' (NySz.); 1791 'irányít | richten' (NSz.) | ~ít 1667 'vél, gondol | meinen' (↑); 1881 'igazít, vezet | richten' (Ballagi M.: MNMSz. *Richten* a.) | ~zat 1781 *erányzatbann* 'arány | Proportion' (NSz.); 1793 'irány | Richtung (auch abstr.)' (NSz.) | ~ul 1832 *irányul* (Jelenkor 1832. febr. 25.: 124)

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó az →*iramik* vagy az →*iránt* alapszava lehetett. A végződés deverbális vagy denominális -ány (~-ény) névszóképző, vö. *foszlány* (→*foszlik*), →*kötény* stb., ill. esetleg →*kemény*, →*sovány* stb. A szó, ill. ennek származékszavai tulajdonképpen az →*arányoz* szócsaládjának, szóhasadás által párhuzamosan keletkezett megfelelői. A 2., 4. jelentések lehettek az eredetiek. Az 1. jelentés valószínűleg másodlagos és feltehetőleg az *arányú* (→*arányoz*) hatására alakult ki.

📖 TESz. *arányoz* a.; EWUng. • Vö. *arányoz*, *iramik*, *iránt*

írásbeli → -beli

irdal × A: 1600 k. *irdald* meg (Radvánszky: Szak. 10); 1880 *irdolni* [sz.] (Nyr. 9: 377) J: 1. 1600 k. '⟨halat, szalonnabőrt stb.⟩ bevagdos | mit Einschnitten versehen (Fisch, Speckschwarte usw.)' (↑); 2. 1880 '⟨kukoricát⟩ morzsol | (Mais) abkörnen' (↑)

■ Származékszó. | ⊕ Az →*irt* 'elpusztít, megsemmisít', ill. 'kukoricát morzsol' igéből keletkezett -l gyakorító képzővel. A szó belseji *t > d* hangváltozás a *furdal* (→*fúr*), *vagdal* (→*vág*) analógiájára jöhetett létre. Az 1. jelentés azzal magyarázható, hogy egy erdő kivágásakor a fákat előzőleg (bemetszésekkel) megjelölték. A 2. jelentés metafora.

📖 Nyr. 75: 311; Balassa I.: Kukorica 311; TESz.; NyK. 73: 458; EWUng. • Vö. *irt*

irdatlan A: 1861 *irdatlan* (NSz.) J: 1. 1861 'idomtalanul nagy; otromba | enorm; ungeschlacht' # (↑); 2. [határozói étrekben] 1861 'idomtalanul | ungeheuer, sehr' (NSz.)

■ Származékszó, az alapszó azonban bizonytalan. | ⊕ Az alapszó az →*irt* lehetett; a végződés -atlan melléknévképző; vö. *járatlan* (→*jár*), *szokatlan* (→*szokik*) stb. Eredetileg egy nagy kiterjedésű, elvadult, gazos, gondozatlan erdőre vonatkozhatott. Az elvont jelentése csak

később alakult ki. A szó belseji $t > d$ hangváltozást esetleg az $\rightarrow irdal$ analógiája segíthette elő.

Ⓐ Az *irdomtalán* ($\rightarrow idomos$) szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *irt*

irelkedik $\rightarrow irigy$

irgalom $\rightarrow jorgat$

irha **A:** 1395 k. *irh* [$? \text{ɔ} : irh$] (BesztSzj. 662.); 1405 k. *irh* (SchlSzj. 1228.); 1453 *Irhagyartho* [SZN.] (Oklsz.) **J:** **1.** 1395 k. ? 'timsóval, később zsiradékkal cserzett, fehér v. sárga színű, bársonyos felületű, puha bőrfajta | alaungares Leder, (später) Sämischleder' (↑), 1405 k. 'ua.' (↑); **2.** 1763 'lovaglónadrág | Reithose' (NSz.); **3.** 1787 'a prémes állat bőre | Fell eines Pelztieres' (NSz.); **4.** 1828 'a fejlettebb gerinctelenek és a gerincesek bőrének kötőszöveti rétegi | Lederhaut (Biol.)' (NSz.); **5.** 1846 'egy fajta szörmés báránybőr | Art Lammfell; daraus verfertigter Pelzmantel' (NSz.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ≡ Ném. (kfn.) *irch*, *ërch*, (baj.-osztr.), (h. kor. úfn.) *irch*: 'timsós cserzésű fehér bőrfajta, főleg zerge, szarvas vagy őz bőréből' [< lat. *hircus* 'kecskebak']. ≡ Megfelelői (részben magyar közvetítéssel): szbhv. (R.) *irha* 'cserzett, kikészített juhbőr'; cseh *jircha* 'timsós cserzésű puha bőrfajta'; rom. (E.) *ierhă* 'irhás, zsíros cserzésű bőr, irhabőr'; stb. Ⓐ A szövegi *a* tisztázatlan; vagy egy ejtéskönnyítő járulékhang vagy E/3. személyű birtokos személyjel lehetett. Ⓢ A 4. jelentés anatómiai műszóként keletkezett.

📖 MNy. 53: 153, 60: 310; TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

irigy **A:** 1138/ ? *Irugdī* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 134); 1211 ? *Irig* [sz.] (Oklsz.); 1380 k. *Irítfchygus* [gy-s] [sz.] (KönSzj. 63.); 1416² *irégfegbèn* [sz.] (MünchK. 34rb); 1495 e. *iredli* [sz.] (GuaryK. 36); 1560 k. *Iryghkódóm* [sz.] (GyöngySzt. 583.); 1595 *Eregylenni* [sz.] (Ver. 51.); 1604 *Irégy* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Irígy* (Pápai Páriz: Dict.); 1761 *irrégyiségre* [sz.] (NSz.); 1766 *érégységet* [sz.] (NSz.); 1772/ *irigységet* [sz.] (NSz.); 1816 *Ürügy* (Gyarmathi: Voc. 101); NYJ. *iriddzs* (Imre: FelsSz.); *ërigy* (ÚMTsz.) **J:** 'mások jobb helyzetén, sikerén bosszankodó (ember) | neidisch' # **Sz:** ~**ség** 1380 k. [sz.] (↑) | ~**séges** 1380 k. 'mások jobb helyzetén, sikerén bosszankodó (ember) | neidisch' (↑) | ~**el** 1495 e. (↑) | ~**kedik** 1495 e. *irégkōdni* [sz.] (GuaryK. 46)

irelkedik † **A:** 1416 u.¹ *irelkeidic* (BécsiK. 239) **J:** 'irigykedik | beneiden' **Sz:** ~**et** 1413 u.³ *irelketre* 'irigység | Neid' (AporK. 80)

irel † **A:** 1536 meg *irelle* (Pesti: Fab. 51a) **J:** 'irigyel | neiden'

■ Fiktív töből keletkezett származékszók. | Ⓐ A tö, amely esetleg névszói természetű lehetett, ismeretlen eredetű. A végződéses -gy kicsinyítő képző, -lkeid, ill. -l igeképző; vö. $\rightarrow jobbagy$, *bővelkedik* ($\rightarrow bő$), $\rightarrow kétel$ stb. Ⓐ Az $\rightarrow érik$ --ből származékszóként való értelmezése leginkább jelentéstani okokból téves.

📖 TESz.; EWUng.

iringa $\rightarrow iringál$

iringál × **A:** 1834 *Iringál* (Kassai: Gyökerésző 3: 45); 1875 *irongálni* [sz.] (Nyr. 4: 43); NYJ. *hilingál* (ÚMTsz.) **J:** 'csúszkál a jégen; korcsolyázik | schlittern; Schlittschuh laufen'

iringa × **A:** 1840 *ironga* (NSz.); 1865 *iringa* (CzF.); NYJ. *ilinka, illanka* (MTsz.) **J:** 1. 1840 'csúszka a jégen | Schlitterbahn' (↑); 2. 1898 'egy fajta primitív korcsolya | Art primitiver Schlittschuh' (NSz.); 3. 1909 'kéziszán | Handschlitten' (NéprÉrt. 10: 117)

irinkázik × **A:** 1875 *ilonkázni* [sz.] (Nyr. 4: 172); 1876 *ilinkázni* [sz.] (Nyr. 5: 182); 1886 *Illankázni* [sz.] (Nyr. 15: 143); 1910 *irinkázni* [sz.] (Nyr. 39: 185); 1917 *irinkázik* [v] (Nyr. 46: 132) **J:** 'jégen csúszkál | schlittern'

irint × **A:** 1904 *irantani, Irontani* [sz.] (Nyr. 33: 178); 1906 *irintani* (NSz.) **J:** 'jégen csúszkál | schlittern'

■ A szócsalád igéi származékszavak. | (△) Az alapszó a (R.) *ir* (→*iramik*); a végződések különböző gyakorító képzők, ill. mozzanatos képző. A szó belseji *m* ugyancsak mozzanatos képző; vö. *rohangál* (→*rohan*), →*csalinkázik*, *legyint* (→*legyez*) stb. A jelentések jelentésbővüléssel keletkeztek az alapszó 'rohan, fut, szalad' jelentése alapján.

■ Az **iringa** elvonás. | (△) Az *iringál*-ból keletkezett. A szó belseji *r ~ l* hangváltozáshoz vö. →*haránték*, →*illik*² stb.

■ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊙) Mindegyik játszi szóalkotás.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *iramik*

irinkázik → *iringál*

irint → *iringál*

írisz **A:** 1664 *Iris* (Wagner: Phras. 1: 58); 1867 *iriszben* (NSz.); 1875 *íriszek* (NSz.) **J:** 1. 1664 'nőszírom | Schwertlilie' (↑); 2. 1865 'szivárvány | Regenbogen' (Babos: KözhSzt.); 3. 1865 'a szem szivárványhártyája | Regenbogenhaut' (Babos: KözhSzt.)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *iris* 'szivárvány; szivárványhártya; nőszírom, írisz, kardliliom; egy fajta kvarc', (h.) 'szivárvány; nőszírom, írisz, kardliliom' [< gör. *ἴρις* 'szivárvány; szivárványhártya; nőszírom, írisz, kardliliom; szivárványos kvarc, íriszkő']. (≈) Megfelelői: ném. *Iris* 'nőszírom, írisz, kardliliom; szivárványhártya'; fr. *iris* 'nőszírom, írisz, kardliliom; szivárvány; szivárványhártya; szivárványszín; egy fajta kvarc' stb. (△) Az első változatok szóvégi *s*-sel való kiejtéséhez vö. →*április* stb.; az *sz*-es alakhoz vö. →*cirkusz* stb. (⊙) A 3. jelentésében orvosi műszó. (⊂) A nőszírom egyéb megnevezései: *kékliliom* (1588: NySz.); *szivárványos liliom* (1664: Wagner: Phras. 1: 58); vö. még →*nőszírom* stb.

📖 TESz.; EWUng.

irka Δ **A:** 1806/ *irkáim* (NSz.) **J:** 1. 1806/ 'fogalmazvány, piszkozat | Kladde' (↑); 2. 1857 'iskolai füzet | Schreibheft' # (Ballagi M.: MNMSz.)

■ Tudatos szóalkotás eredménye. | (△) Elvonás az *irkál* 'ír, írogat' (→*ír*¹) szóból; vö. *csuszka* (→*csúszik*), *vizsga* (→*vizsgál*) stb. (⌘) Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ír*¹

irkafirka → *irkál-firkál*

irkál-firkál Δ **A:** 1665 *irkálhatnék, firkálhatnék* [?] [sz.] (Nyr. 71: 38); 1790 *irkálása-firkálása* [sz.] (NSz.) **J:** 'firkál | kritizeln'

irkafirka **A:** 1791/ *irkafirkál* [sz.] (NSz.); 1794 *irkafirka* (NSz.) **J:** <FN> 1791 'ákombákom | Gekritzel; Geschreibsel' # (NSz.) | <MN> 1794 'irkafirkáló | gerne od. viel kritizelnd' (↑) **Sz:** ~1 1791/ (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **irkál-firkál** összetett szó, ikerszó. | ⊕ A kialakulásmódja vitatott. Estleg az *irkál* (→*ír*¹) szóból keletkezett játszi szóalkotásmóddal; vö. →*cserebere*, →*csigabiga* stb. De az is lehetséges, hogy ez egy mellérendelő összetétel az *irkál* és a →*firkál* szavakból. Ez a magyarázat akkor fogadható el, ha a →*firkál* a latinból származik.

■ Az **irkafirka** elvonás. | ⊕ Az *irkál-firkál*-ból keletkezett; vö. *kelekóla* (→*kelekólál*), *ugabugra* (→*ugrabugrál*) stb.

📖 MNy. 57: 76; TESz. *irkafirkál* a.; EWUng. • Vö. *firkál*, *ír*¹

írmag **A:** 1781 *ír-magúl* (NSz.) **J:** 1. 1781 'utolsó v. egyetlen példány; utolsó ivadék, sarjadék | letztes od. einziges Exemplar; letzter Sproß' (↑); 2. 1838 'a legkedvesebb gyermek a családban | Lieblingskind in einer Familie' (Tsz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az →*ír*² 'gyökér' + →*mag* szavakból; mellérendelő összetétel; vö. →*finnugor*, *hírnév* (→*hír*-) stb. A szó eredetileg valamilyen növényi részre, gyökerre vagy magra vonatkozhatott; az adatolt jelentések ebből jöttek létre metaforikusan. Mára leginkább az *írmagja sem maradt* 'semmi(je) sem maradt belőle; gyökere, szára és magva is elpusztult, kipusztult' (1878/: NSz.) szólásban él.

📖 O. Nagy: MiFán 171; TESz.; Nyr. 96: 228, 105: 363; EWUng. • Vö. *ír*², *mag*

író **A:** 1395 k. *ýro* (BesztSzej. 1015.) **J:** 'köpüléskor visszamaradó tejszerű, savanykás folyadék | Buttermilch'

■ Valószínűleg jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ Megfelelője csak egy baskír szószerkezet második tagjában mutatható ki; vö. bask. *ayran* 'tejszerű, savanykás folyadék' [< török **yad*- 'ver, üt, csap; vajat köpül'; a további fejlődési formáihoz vö. még tat. (Uf.) *yaz*-; bask. *yað*-; oszm. (N.) *yay*-; stb.: 'vajat köpül']. A cser. (B.) *jəra* 'ver, üt, csap; vajat köpül' egy nem adatolt, valószínűleg kihalt csuv. *jra* 'ua.' szóból származik. ⊕ A magyarba átkerült alak **jraq*; a szóvéghez vö. →*apró*, →*borsó* stb. A szó eleje problémátikus.

📖 NyK. 37: 334; MNy. 56: 296; TESz. *író*¹ a.; Ligeti: TörK. 15, 526, 528; EWUng.; Róna-Tas-Berta: WOT.

irodalom [4] **A:** 1830 *irodalmunk* (Fejér: Henrik [3]); 1832 *irodalom* (Pais: RefNy. 242) **J:** 1. 1830 'írásművek összessége | Schrifttum' # (↑); 2. 1840 'szépirodalom | Literatur' # (NSz.); 3. 1847/ 'irodalmi élet | literarisches Leben' (NSz.); 4. 1900 'vmely kérdésre vonatkozó művek jegyzéke | Bibliographie' (Tolnai: MagySz. *Bibliographia* a.) **Sz:** **irodalmár** 1851–1852 *irodalmárok* (ÚjMagyMuz. 2/1: 756)

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az →*ír*¹ igéből *-dalom* névszóképzővel; vö. →*forradalom*, *nyugodalom* (→*nyugalom*) stb. Hasonló szemlélethez vö.

ném. *Schrifttum* 'irodalom' : *Schrift* 'tanulmány, értekezés, kifejtés, tárgyalás' : *schreiben* 'ír'; cseh *písemnictví* 'irodalom; szépirodalom' : *písmo* 'írás, irat' : *psáti* 'ír, írogat'. A magyar szó keletkezéséhez a német is hozzájárulhatott. Az *irodalom* a nyelvújítás korában kiszorította a korábban általánosan használt → *literatúra* szót.

📖 Szily: NyÚSz.; Tolnai: Nyelvújítás 209; TESz.; EWUng. • Vö. *ír*¹, *szép*²

íromba × **A**: 1737 *íromba* (MNY. 75: 379) **J**: **1.** 1737 'tarka | bunt' (↑); **2.** 1792 'pettyegetett, kendermagos <szárnyas>; sávozott szőrű <macska> | getüpfelt, gesprenkelt <Geflügel>; gestreift, getigert <Katze>' (Baróti Szabó: KisdedSz.); **3.** 1822 'otromba, durva | ungeschlacht, derb' (MNY. 19: 95)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szlk. *jarabý*, -á, -é 'tarka, színes <szárnyas, baromfi>' [indoeurópai eredetű; vö. óész. germ. *jarpr* 'barna', *jarpi* 'császármadár'; lat. *robus* 'bélfá, színfa'; stb.]. Vö. még cseh (N.) *jeřábý*, á, é, 'pettyes, pöttyös, pettyezett'. (⊕) A magyarba átkerült alak **jaręba* [nőnem]. A szó belseji *m*-hez vö. → *galamb*, → *gomba* stb.; az *íromba* kései adatoltsága azzal magyarázható, hogy mindig csak tájszóként volt használatában. A szó elejének keletkezéséhez vö. 1219/ *Iroflou* [SZN.] (VárReg. 41.) < szláv **Jaroslavъ* [SZN.]. A 3. jelentés a → *goromba* és az → *otromba* hatására alakult ki.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 224; TESz.; EWUng.

írónia **A**: 1613 *ironia* (Nyr. 95: 104); 1637/ *irónia* [?✍] (Farkas: GLEl.) **J**: 'dicséretet színlelő lekicsinylés, csipkelődés, gúnyolódás | Ironie'

ironizál **A**: 1825 *ironizálva* [sz.] (MKurir 1825. márc. 8.: 143); 1893 *irónizált* (NSz.) **J**: 'csipkelődés, gúny tárgyává tesz | ironisieren'

ironikus **A**: 1841 *ironicus* (Athenaeum 1841. jún. 22.: 1179); 1872 *ironikus* (NSz.); 1880–1881/ *irónikus* (NSz.) **J**: 'olyan <megnyilatkozás>, amelyben irónia van | ironisch'

■ A szócsalád legkorábbi tagja, az **irónia** latin jövevényszó. | (≡) Lat. *ironia* 'enyhe gúny, csúfolódás, irónia' [< gör. *εἰρωνεία* 'színlelés, tettetés <a beszédben>']. (≈) Megfelelői: ném. *Ironie*; fr. *ironie*; stb.: 'gúny, csúfolódás, irónia'.

■ Az **ironizál** és az **ironikus** nemzetközi szók. | (≡) Vö. ném. *ironisieren*; ang. (R.) *ironize*; fr. *ironiser*; stb.: 'ironizál' | ném. *ironisch*; ang. *ironic*; fr. *ironique*; stb.: 'ironikus, gúnyos'; – vö. még lat. *ironicus* 'gúnyos; ironikus, gunyoros' [< gör. *εἰρωνικός* 'ironikus, gunyoros']. (⊕) A magyarba elsősorban a németből, ill. a latinból kerültek át.

📖 TESz.; EWUng.

ironikus → *irónia*

ironizál → *irónia*

irredenta **A**: 1878 *irredenta* (Hon 1878. júl. 9.: [1]); 1882 k. *Irredenta* (MagyLex. 9: 447) **J**: <FN> 1882 k. 'területi igényeket a nemzetiségi összetartozás v. a történeti jog címén érvényesíteni törekvő polgári nacionalista mozgalom | Irredenta' (↑) | <MN> 1927 'ezzel a mozgalommal kapcsolatos, rá vonatkozó | irredentistisch' (NapkeletLex. 1: 596)

irredentizmus A: 1881 *irredentizmus* (Hon 1881. okt. 12.: [2]); 1904 *irredentismus* (Radó: IdSz.) **J:** 'irredenta mozgalom | Irredentismus'

■ A szócsalád időrendben korábbi tagja, az **irredenta** olasz jövevényszó, német közvetítéssel is. | (≡) Ol. *irredenta* 'az Osztrák–Magyar Monarchia olaszok által lakott része; mozgalom ezek leválasztására'; – vö. még ném. *Irredenta* 'egy fajta politikai mozgalom'. Az olaszban az *Italia irredenta* 'ennek a mozgalomnak a jelszava 1870 körül', tkp. 'a megszállt, fel nem szabadított Itália'. (≈) Megfelelői: cseh *iredenta*; le. *irredenta*: 'irredenta <személy>'.
■ Az **irredentizmus** nemzetközi szó. | (≡) Vö. ném. *Irredentismus*; ang. *irredentism*; fr. *irredentisme*; ol. *irredentismo*; stb.: 'irredentizmus'. Az olaszból terjedt el. (⇒) A magyarba főleg a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *prémium, talián*

irredentizmus → *irredenta*

irt A: 1271 *wrutua* [ɔ: *wrutuan*] [sz.] (Wenzel: ÁÚO. 8: 355), de vö. →*arat*; 1298 *vrtuan* [sz.] (Györffy: ÁMTF. 1: 116); 1298 *yrtuan* [sz.] (Oklsz.); 1416 u./¹ *irotuañokat* [sz.] (BécsiK. 195); 1416 u./¹ *ki irtom* (BécsiK. 253); 1428 *Orthuan* [sz.] (Oklsz.); 1821 *Rittok* (NSz.); NYJ. *irít* (MTsz.) **J:** 1. 1271 'növényt tömegesen kivág | ausroden' # (↑); 2. 1416 u./¹ 'elpusztít; megsemmisít | ausrotten, vernichten' # (BécsiK. 15); 3. 1519 'megszüntet | wegschaffen' (JordK. 396); 4. 1585 'eltávolít | entfernen, ausmerzen' (Cal. 6); 5. 1879 'kukoricát morzsol | (Mais) abkörnen' (Nyr. 8: 227) **Sz:** ~**vány** 1271 (↑) | ~**at** 1416 u./¹ *ki irtatba* 'kiirtás | Ausrottung' (BécsiK. 16) | ~**ás** 1454 *Irthas* (Oklsz.)

■ Vitatott eredetű. | 1. Örökség, uráli kori tő magyar képzéssel. | (≡) Az uráli megfelelőkhöz vö. →*arat*. 2. Ótörök jövevényszó, magyar képzéssel. | (≡) A török megfelelőihez vö. →*arat*.
📖 (⇒) A végződés (mindkét esetben): -*t* műveltető képző. A szó eredetileg két szótagos volt. A szó belseji magánhangzócsere egy fajta szóhasadást eredményezett az *irt* és az →*arat* között. Az eredeti jelentése 'levág, lenyes, kiirt' lehetett.

📖 FUF. 21: 97; TESz.; MSzFE.; NéprNytud. 13: 65; Benkő: FiktI. 43, 92; EWUng.; Róna-Tas–Berta: WOT. • Vö. *arat, ír¹, irdal, irdatlan, irtózik*

irtózik A: 1506 *irtozasrool* [sz.] (WinklK. 248); 1575 *Irtósom* [▽] (Heltai: Krón. 143b); 1772 *irtódzom* (NSz.); NYJ. *irtuztatú* [sz.] (ÚMTsz.) **J:** 'vmi iránt nagyfokú ellenérzéssel, utálattal viselkedik; fél | sich ekeln; es graut einem' # **Sz:** ~**at** 1683 *irtózat* (Szily: NyÚSz.) | ~**atos** 1694 *Irtózatós* (NySz.) | ~**tató** 1719 *irtóztató* (Mikes: TLev. 24)

■ Származékszó. | (⇒) Az alapszó valószínűleg az →*irt*; a végződés -*ózik* visszaható képző; vö. →*ejtőzik, nyújtózik* (→*nyújt*), *rejtőzik* (→*rejt*). A jelentésváltozáshoz az a szemlélet vehető alapul, hogy fájdalmas, gyötrő lelki élmény átélése során az ember mintegy pusztítja, marcangolja magát. A jelentésfejlődéshez vö. *tépelődik* (→*tép*); *törődik* (→*tör*) stb. A magyarázat nehézsége, hogy az alapszónak nincs elvont jelentése. (≈) Idetartozik: *irtó* 'iszonyúan, iszonyatosan, borzalmasan <határozói értékben>' (1888: NSz.); ez szórövidülés az *irtózatós*-ból, ill. *irtóztató*-ból.

📖 MNy. 64: 460; TESz., *irtó* a. is; EWUng. • Vö. *irt*

is A: 12. sz. vége/ *ef* (HB.); 1372 u./ *mezeýtjys* (JókK. 67); 1506 *ees* (WinklK. 161); 1526 *tes* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 257); 1838 *Izs* (Tsz.); NYJ. *és* (MTsz.) **J:** <PARTIKULA> 12 sz. vége/ ? '

⟨kijelentés, felszólítás, tiltás nyomósítására⟩ | wirklich ⟨zur Verstärkung⟩' (HB.), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 17) | ⟨KSZ⟩ 12. sz. vége/ 'szintén | auch, ebenso' # (↑)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg összetett szó. | ⊕ Az eredeti funkcióját tekintve nyomatékosító (vö. 1372 u./ *S*-mongyat mýt akarz 'mondd csak, mit szeretnél': (JókK. 16)) elé másodlagosan egy további *i* ~ *ē* (→*ez*¹) elem kapcsolódott. Ez a képződmény a hangsúlyos mondattagok után állva az eredetibb kiemelő-nyomatékosító funkció mellett egy speciális kapcsoló szerepet kapott, tudniillik a hozzátoldás kifejezését. Az általános összekapcsoló funkcióhoz vö. →*és*. Hasonló fejlődéshez vö. or. *u*; litv. *ir̃*; stb.: 'és', 'is'. ⊕ Az →*íz*³ szóval való összefüggése aligha valószínű.

📖 MNy. 17: 163; EtSz. *és* a.; TESz.; UEW. 79; EWUng. • Vö. *és*, *ez*¹, *isa*, *ismét*, *még*-, *nincs*, *se*, *sem*, *sincs*, *sőt*, *ugyan*-, *vagyis*

isa † **A**: 12. sz. vége/ *yfa* (HB.) **J**: 'íme; bizony | siehe da; wirklich'

■ Vitatott eredetű. | 1. Belső keletkezésű, feltehetőleg összetétel. | ⊕ Talán az *is* 'és' (az →*és* vagy →*is* változata) + *a* (→*az*₁ vagy →*á*) szintaktikailag bizonytalan összetétele. Az előtagnak az →*és*-sel vagy →*is*-sel való azonosítása azért ütközik nehézségekbe, mert a HB.-ben mindkét szó csak az *ef* alakban fordul elő. 2. Örökség az ugor korból. | ⊖ Vog. (AL.) *ekšay¹tl* 'minden(t) ugyanúgy'; osztj. (Trj.) *aj-šāyt* 'hasonló módon', (Szin.) *isa* (*weškat*) 'teljesen (ártatlan)' [ugor **űjə-šayə* 'egészen, teljesen; bizony' (**űkə* ~ **űjə* 'egy <számnév>' + **šāyə* 'mentén, vminek megfelelően <névutó>')]. A névutós szerkezet grammatikalizálódása már az ugor korban végbement. ⊕ A szó morfológiai szerkezete már a korai ősmagyarban elhomályosulhatott. A szóvégen a **γ* kiesésével, majd magánhangzónyúlással számolhatunk, így az olvasat bizonyára [isá] lehetett. ⊖ ⊕ A szó csak a Halotti beszédben fordul elő, pontos jelentését ezért is nehéz megállapítani. ⊕ Az *e* (→*ez*¹) mutató névmásból, a *s* (→*és*) kötőszóból és az *a* (→*az*¹) mutató névmásból keletkezett összetételként való magyarázata téves.

📖 MNy. 51: 176; TESz.; Benkő: ÁrpSzöv. 290; EWUng.; MNy. 112: 269; Nyr. 140: 303 • Vö. *á*, *az*¹, *egy*, *és*, *is*

isiász **A**: 1816 *Ischias* [ES. NEM M.] (MonHung. 2: 264); 1836 *Ischiasban* (Társalkodó 1836. jan. 9.: 10); 1893 *ischias* (NSz.); 1895 *Iszkiász* (PallasLex.); 1923 *isiász* (Fülöp: TermtudMűsz.) **J**: 'az ülőideg zsábája | Ischias'

■ Latin jövevényszó, német közvetítéssel is. | ⊖ Lat., (orv.) *ischias* 'ülőidegzsába, isiász'; – vö. még ném. *Ischias* 'ua.'. A latinba a gör. *ἰσχιάς* (*vóσος*) 'a csípőt illető <betegség>' [< gör. *ἰσχίον* 'csípőízület, csípő'] szóból került. ⊖ Megfelelői: szbhv. *išijas*; cseh *ischias*; stb.: 'isiász'. ⊕ A szó belseji *szk*-s változatok a latinból erednek, a szó belseji *s*-et tartalmazók a németből. ⊖ Ugyanerre az etimonra megy vissza: *ischas* 'isiásztól szenvedő ember' (1578: MNy. 79: 126), amely az *isiász* szóval szótörténetileg közvetlenül nem függ össze.

📖 TESz.; Újírás 1982/2: 116; EWUng.

iskola **A**: 1495 e. *ofcolaiaba* (GuaryK. 61); 1507 *Efkolat* (NyÍrK. 6: 187); 1517 *scolat* (DomK. 211); 1544 *iskolabol* (OkI Sz.); 1605 *schólájábais* [? ✎] (Pázmány: ÖM. 1: 409); 1898 *eskula*, *uskola* (Rell: LatSz. 40); NYJ. *ěskola* (MTsz.) **J**: 1. 1495 e. 'neveléssel, oktatással foglalkozó intézmény; tanítás, oktatás | 'Schule als Erziehungs-, Bildungsanstalt; Unterricht' # (↑); 2. 1519 k. 'iskolaház, iskolaépület | Schulgebäude' # (DebrK. 143); 3. 1783 'csemetekert | Pflanzenschule' (NSz.); 4. 1812 'művészeti, tudományos irányzat | künstlerische, wissenschaftliche Richtung' (NSz.); 5. 1854 'tanultság, iskolázottság | Schulbildung' (NSz.) **Sz**:

~s 1542 *Oskolas* [SZN.] (MNY. 13: 254); 1750 'diák, tanuló | Schüler' (NSz.) | ~z 1626–1627 *oskolázására* [sz.] (NySz.) R: ~ját [az iskoláját!] 1909 *Azt az iskoláját!* 'egyhe szitkozódásként' | (zum Ausdruck milden Fluches)' (BorsszemJ. 1909. szept. 5.: 12)

■ Latin jövevényszó. | ⊕ Lat. *schola, scola* 'szabadidő, pihenő, nyugalom; beszélgetés, előadás, oktatás, tanítás az oktatás helye; szekta' [< gör. *σχολή* 'ua.']. ⊕ Megfelelői: ném. *Schule*; fr. *école*; stb.: 'iskola'. – A változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek. ⊕ A szó eleji *i*-s irodalmi nyelvi alakhoz vö. →*istálló*, →*istáp* stb. A szó belseji *s*-hez vö. →*árestál* stb. Az *az iskoláját* megszilárdult ragos alakulat az *istenfáját* (→*isten-*) szépítő kifejezés további enyhített alakja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fő⁻¹, piarista, séma, sulí, zug-*

islóg Δ A: 1488 *Slogh* (Oklsz.); 1526 *Islogh* (Oklsz.); 1544 *eslogot* (Oklsz.); 1871 *islag* (NSz.) J: 1. 1488 ? 'apró fémlemezek ruházat díszítéseként, hímzésként | Flitter (als Zierde an Kleidungsstücken)' (↑), 1508 'ua.' (Oklsz.); 2. 1604 'lemezzé kalapált fém, pléh; veret (bútor, könyv, lószerszám stb. díszítésére) | Metallplatte; Beschlag' (Szendzi Molnár: Dict. *Bractea* a.)

■ Német (feln.) jövevényszó. | ⊕ Ném. (baj.-osztr.) *schlög, schläg*, (szász Sz.) *šlög*, (szász E.) *šlōx*: 'csapás, ütés, vágás', – ném. *Schlag* 'rövid, heves mozdulat, csapás, ütés' [< ném. *schlagen* 'bever, beüt']. Vö. még ném. *Beschlag* 'fémdarab, veret, vasalás (megerősítő, díszítő stb. céllal)', *Schlaggold* 'aranyfűst, aranylemez'. ⊕ A szót a hazai, német lakosságú városok arany-, ezüst és rézművesei közvetítették. A magánhangzós szó elejéhez vö. →*iskola*, →*istálló* stb.

📖 MNY. 55: 408; TESz.; EWUng. • Vö. *sláger*

ismer A: 13. sz. eleje/ *efmeriuc* (KT.); 1416 u.¹ *efmèrièd; efmèrned* [sz.] (BécsiK. 21, 4); 1474 *efmerj* (BirkK. 2a); 1500 k. meg *ysmertetyk* [sz.] (AporK. 95); 1526 *ismeretlen* [sz.] (SzékK. 76); 1585 *Isméretlen* [sz.] (Cal. 521); 1761 *isméri* (NSz.); 1793 *ěsmér* (NSz.); NYJ. *üsméri* (ÚMTsz.) J: 1. 13. sz. eleje/ 'tudja, hogy kicsoda, micsoda, milyen stb. | kennen' # (↑); 2. 13. sz. eleje/ 'meg van róla győződve | überzeugt sein' (KTSz.); 3. [főleg meg~] 1372 u./ 'tapasztalatokat szerez vkiről, vmiről | kennenlernen' # (JókK. 7); 4. 1416 u.² 'vele hál, közösül vele | den Beischlaf vollziehen' (MünchK. 8va); 5. 1416 u.² 'észrevesz | bemerken, wahrnehmen' (MünchK. 56vb); 6. [ma csak el~] 1767 'igazságként, tényként elfogad vmit | anerkennen' # (NSz.) Sz: ~et 1372 u./ *efmeretjrewl* 'értesültség, vminek a tudása | Kenntnis' (JókK. 18) | ~t- 1416 u.² *efmèrtedèt* [birtokos személyjelekkel] 'vkinek, vminek az ismerése | Kennen' (MünchK. 81va) | ~etes 1372 u./ *efmeretes* (JókK. 66) | ~etlen 1372 u./ *efmeretlen* (JókK. 114) | ~etlenség 1372 u./ *efmeretlenfegeert* (JókK. 39) | ~etlenül 1372 u./ *efmeretlenewltetyk* [sz.] 'semmibe vétetik | für Nichts gehalten werde' (JókK. 114) | ~ős 1413 *Esmerews* [SZN.] (Oklsz.) | ~kedik 1506 *efmerkóndendyk* (WinklK. 290) | ~tet 1508 *esmerteted* (DöbrK. 143)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvégi *-r* gyakorító képző lehetett; a szó belseji *m* kezdő jelentésű képzőnek látszik. Talán a szó eleji *i*-s alakok az eredetiek. A jelentések egy feltételezett 'megtud, értesül, kitapasztal, megismer' alapjelentésre vezethető vissza. ⊕ A (R.) *ösme* ~ *isme* 'ismeret, tan (főleg összetételi utótagként)' (1806: NSz.) a (R.) *ösmér* ~ *ismér* változatokból elvonással keletkezett a nyelvújítás idején; vö. *eszme* (→*eszmél*), *ite* (→*ítél*) stb.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 84; EWUng. • Vö. *ismérv, lelkiismeret, ön⁻²*

ismérv A: 1841 *ismérvei* (Religio 1841/26.: 411); 1844 *ismerv* (NSz.); 1844 *ismerve* [□] (NSz.) **J:** 'kritérium; ismertető jegy | Kriterium; Kennzeichen'

■ Tudatos szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ Az *ismér*-ből, amely az →*ismer* változata. Egyes *v*-töví főnevek szóvégi *v*-jét tévesen képzőként értelmezték, és képzőként használták; vö. →*élv*. Az alaktani és jelentéstani felépítésére az →*érv* (melynek hasonló a jelentése) is hatással lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *ismérv*

ismét A: 1372 u./ *ezmeg* (JókK. 15); 1372 u./ *efmeg* (JókK. 47); 1416 u./¹ *éfmég* (BécsiK. 2); 1456 k. *Efmek*, *Ifmegh* (SermDom. 1: 453, 2: 764); 1514 *esmetlen* (LobkK. 13); 1515 *Ifmet* (RMNy. 2/2: 13); 1516 *esmeth* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 204); 1533 *ismw̃g* (NySz.); 1646 *Ismént* (MonTME. 1: 130); 1682 *isménd* (NySz.); 1705 *ismíg* (RákFLev. 4: 476); 1795 *ésmét* (NSz.); 1800 *ösmét* (NSz.); 1840 *eseg* (MNY. 12: 43); 1863 *esment*, *Esmön'*, *esmé'*, *esméng*, *esment* (Krizsa [szerk.] Vadr. 396, 468, 498); NYJ. *ēsēg* (ÚMTsz.); *esmenteg*, *üsmét* (MTsz.) **J:** <HSZ> **1.** 1372 u./ 'megint, újra | wieder' # (↑); **2.** 1372 u./ 'továbbá; még | ferner; noch' (JókK. 89); **3.** 1416 u./² 'szintén; hasonlóképpen | auch; gleichfalls' (MünchK. 10ra) | <KSZ> 1474 'viszont; pedig | hingegen; doch' (BirkK. 1) **Sz:** ~**el** 1795 *ismételik* (NSz.)

■ Összetett szó. | ⊕ Az *ēs* (→*is*) + →*meg*² (vagy esetleg →*még*) szeretlen összetétele. Összetett mondatokban keletkezett a mondathatár eltolódásával. A szóvégi *g* > *k* > *t* hangváltozás az összetétel elhalványulásának következtében ment végbe. A *-len* határozóagnak nyomatékosító funkciója van; vö. *ideiglen* (→*idő*). A kötőszó egymást követő, ellentétes mondatokban keletkezhetett.

📖 MNY. 17: 167; TESz.; EWUng. • Vö. *is*, *meg*², *még*, *sőt*

ispán Δ A: 1269 *yspanlesuy* [HN.] (Oklsz.); 1282/ *Spantoa* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 537); 1282 k. *Spani* [lat. *-i* végződés] (Oklsz.); 1330 *Ollasyspontelege* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 125); 1379 *Espanlaka* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 5: 703); 1511/ *Ispányé* (TörtTár 1903: 416); 1538 *h̃ỹspanne* (Pesti: Nomenclatura G1); NYJ. *ēspány* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1269 '(királyi) főtisztviselő, aki egy (királyi) vármegye élén állott, a várhoz tartozó csapatoknak a parancsnoka stb. | hoher (königlicher) Beamter, der einem (königlichen) Komitat, den zur Burg gehörigen Truppen usw. vorstand' (↑); **2.** 1511/ 'gazdasági intéző | Gutsverwalter' (↑) **Sz:** ~**ság** 1314 *yspansag* (Oklsz.)

■ Jövevényszó, valószínűleg egy szláv nyelvből. | ⊕ Óe. szl. *županъ* 'egy tartomány előjárója, tartományfőnök'; szbhv. *župan* 'megyefőnök, ispán'; szlk. *župan* 'ua.'; or. *жупан* 'egy tartomány előjárója, tartományfőnök'; stb. [tisztázatlan eredetű]. ⊕ Az átvétel folyamata hangtani szempontból nem teljesen tisztázott. A rangjelölések, címek, titulusok értékcsökkenéséhez (2. jelentés) vö. →*asszony*; e jelentés keletkezése a királyi udvari előjárók gazdasági tevékenységével, feladatkörével is magyarázható. ⊕⇒ A magyarból (részben talán visszakölcsönzésként): szbhv. (R.) *išpan* 'megyefőnök, ispán; jószágigazgató'; szlk. (R.) *špán* 'megyefőnök, ispán'; ném. *Gespan* 'magyar közigazgatási tisztviselő'; rom. (N.), (R.) *șpan* 'alispán'; stb.

📖 MNY. 49: 196; Kniezsa: SzlJsz. 224; I.OK. 7: 248; TESz.; UrAltJb. 47: 207; EWUng. • Vö. *nádor*, *vice-*

ispiláng A: 1792 *Kis pillants* (Nyr. 27: 244); 1846 *Ipsilány* (NSz.); 1854 *ypiláng* (NSz.); 1882 *Ipszilom* (NépkGy. 3: 254); NYJ. *ēspēllānc* (ÚMTsz.); *ēspilang*, *isperang* (Nyr. 36: 291) **J:**

’(gyermekdal ismétlődő szava) | (sich wiederholendes Wort eines Kinderliedes)’

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) *A kis pillancs* változat népetimológiával keletkezett. (⊕) Németből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; EWUng.

ispót † **A:** 1562 *Ifpottal* (MNY. 66: 233); 1585 *isfot* (Cal. 1056); 1865 *ispót* (CzF.) **J:** ’egy fajta sebészeti eszköz | wundärztliches Gerät’

■ Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) Ném. (kés. kfn.) *spate*, (kor. úfn.) *spat*: ’vágókés, metszőkés; keverőkanál, fakanál’ [indoeurópai eredetű; vö. gör. *σπάθη* ’a takács széles, lapos faeszköze; keveréshez használt spatula; stb.’; ang. (óang.) *spada* ’ásó’; stb.]. (⊕) A szó elejéhez vö. →*iskola*, →*istálló* stb. A szó belseji *ó* vélhetően a bajor-osztrákból származik; vö. →*drót*, →*gróf* stb. A szó belseji *f*-hez vö. →*ciprus*, →*dupla* stb.

📖 Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *spádé*

ispotály × **A:** 1372 u./ *hyfpitalba*, *Spitalaban* (JókK. 30: 102); 1498 *Ispotal* [SZN.] (OkISz.); 1526 *espitalnak*, *espitalyra* (Zolnai Gy.: Nyelveml. 256); 1527 *hyfpotallyaban*, *hyfpwtalyokat* (ÉrdyK. 642, 302); 1549 *efpotál’ocnac* (Dévai: TízPar. Gla); 1763 *ispita* (NySz.); 1794 *ispotállly* (NSz.); NYJ. *ěspita* (MTsz.) **J:** 1. 1372 u./ ’szegénysorú betegek, öregek, özvegyek menhelye; lelenház, árvaház | Versorgungshaus für arme Kranke, Alte, Witwen; Findelhaus, Waisenhaus’ (JókK. 102); 2. 1372 u./ ? ’(ingyenes) szálláshely utazók, főleg búcsújárók, zarándokok részére | Hospiz, bes. für Wallfahrer, Pilger’ (JókK. 30), 1533 ’ua.’ (Murm. 1775.); 3. 1577 ’kórház | Krankenhaus’ (KolGl.)

■ Vándorszó. | (⊖) Ném. *Hospital*, *Spital* ’kórház’, (R.) ’zarándokszállás; menház, aggok és szegények háza; stb.’; fr. *hôpital* ’kórház’, (R.) ’szegényház’; ol. *ospedale*, (R.) *ospitale*, *spedale* ’kórház’; szbhv. (R.) *špitāl’j* ’ua.’; le. *szpital* ’ua.’. Vö. még lat. (k.) *hospitale* ’vendégszoba (kolostorokban); menedékhely; szegények és betegek háza; stb.’ [< lat. *hospitalis*, *hospitale* [semleges nem] ’vendégszerető, vendéglátó’ < lat. *hospes* ’idegen, vendég’]. (⊕) A magyarba főleg a német nyelvből került; a magánhangzós szó elejéhez vö. →*iskola*, →*istálló* stb. A szó eleji *h*-s változatok a latinra mennek vissza. A 3. jelentéshez vö. *betegek ispotály* ’kórház’ (1533: Murm. 1776.). (⊕⇒) A magyarból: rom. (N.) *ișpital* ’ua.’.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hospitál*, *hotel*, *spiné*

istálló **A:** 1266/ *Stallo* [HN.] (Györffy: ÁMTF. 3: 204); 1291 *Stallo* (OkISz.); 1388 *Stalo* [HN.] (MNY. 1: 124); 1456 k. *istalloba* (SermDom. 1: 134); 1518 k. *ęstaallo* (SándK. 12); 1566 *istáló* [✍] (NySz.); 1742 *Istalljban* (NyIrK. 27: 126); NYJ. *ěstáló* (MTsz.) **J:** 1. 1266/ ? ’szálláshely, lakóhely, ahol emberek és állatok egy fedél alatt vannak; (nagyobb) háziállatok tartására való épület | Unterstand; Stall’ # (↑), 1291 ’ua.’ (↑); 2. 1523 ’csűr, pajta | Scheune; Schuppen’ (OkISz. *gabonásistálló* a.)

■ Olasz (É.) jövevényszó. | (⊖) Ol. (É.) *štála*, *štála*, *štalla*, *stáló* ’istálló’, (pis.) *stallo* ’szoba, lakhely’, (fri.), (pol.) *stalo* ’tartózkodási hely; szálláspénz, helypénz’, – ol. *stalla* ’istálló’ [germán eredetű; vö. óész. germ. *stallr* ’állvány, váz, oltár; istálló; jászol, etetővályú’; ang. (óang.) *steall* ’állás, hely, helyzet, istálló’; stb.]. (⊖) Megfelelői: ném. *Stall* ’állattartó hely’; fr. (lot.) *staul* ’lakás, tartózkodási hely; kunyhó, viskó, házikó, raktár(ház), csűr’; stb. Vö. még lat. *stabulum* ’hely(szín), tartózkodási hely, állomáshely; karám, kifutó’, (k.) ’ua.’; (marha)istálló; csűr, pajta, fészter; raktár, lerakat’. (⊕) A szó eleji *i*-s, ill. *e*-s változatok a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásával keletkeztek, vö. →*iskola*, →*ispotály*; a szóvégi *ó*-hoz vö.

→*kagyló*, →*szittyó* stb. (⊖) Bizonyosan ugyanerre az etimonra vezethető vissza az *Alistál* [HN.] (1113/: Fejérpataky: KKOkl. 61) és *Felistál* [HN.] (1113/: Fejérpataky: KKOkl. 61) második tagja is. (⇒) A magyarból: rom. (R.) *iștalău* 'istálló'.

📖 MNy. 64: 154; TESz.; EWUng. • Vö. *stallum*

istamét † **A:** 1395 k. *ſtanith* [o: *ſtamith*] (BesztSzj. 684.); 1405 k. *iſtanith* [o: *iſtamith*] (SchlSzj. 1248.); 1520 *Stameth* (Oklsz.); 1559 *ystametoth* (Oklsz.); 1580 *Estamit* (MNy. 62: 501); 1609 *estamét* (Mollay: NMÉR.) **J:** 'egy fajta len- v. gyapjuszövet | Art Stoff aus Wolle od. Leinen'

■ Vándorszó. | (≡) Ném. (R.) *stamet*, *stammet* 'egy fajta gyapjuszövet'; holl. *stamet* 'ua.'; fr. (kfr.) *estamet* '(csekélyebb értékű, gyenge minőségű) gyapjuszövet'; ol. *stametto*, (R.) *estametto*, (fri.) *ſtamét* 'egy fajta gyapjuszövet'; le. (R.) *stamet*, *ſztamet* 'ua.'; stb. Vö. még lat. (h.) *stamet*, *stamethum* 'ua.'. Forrása: lat. *stamen* 'egy fajta cérna, fonál, szál; lánc' stb. Az észak-olaszból terjedt el. (△) A szó eleji *i* és *e* vagy idegen nyelvből való átvétel vagy a magyarban keletkezett (vö. →*iskola*, →*istáp* stb.). (⇒△) A magyarba részben a németből, részben az olaszból, esetleg a francia nyelvből is kerülhetett.

📖 Mollay: NMÉR.; EWUng. • Vö. *státus*

istáp × **A:** 1356 *Hothuanusystapaszygeth* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *efftapot* (JókK. 77); 1405 k. *iſtap* (SchlSzj. 827.); 1530 k. *estab* (Oklsz. *istáp-gyertya* a.); 1849 *istapolják* [sz.] (NSz.); NYJ. *ĕſtap* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1356 ? 'bot, pálca; vessző | Stock, Stab; Rute' (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); 2. 1405 k. 'halászhálók dorongszerű tartozéka | stangenartiger Zubehörteil von Fischernetzen' (↑); 3. 1416 u./¹ 'jogar; bírói pálca | Zepter; Richterstab' (BécsiK. 65); 4. 1508 'segítség, támasz, vkinek a gyámola | Stütze, Beistand' (NádK. 594); 5. 1519 ? 'mankó | Krücke' (JordK. 56), 1560 k. 'ua.' (GyöngySzt. 1741.) **Sz:** ~**ol** 1817 *istápolni* [sz.] 'segít, támogat | beistehen' (TudGyűjt. 1817/10.: 116)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (kfn.) *ſtap* 'bot, vessző; jogar, püspöki pásztorbot; tartóelem, tartó, támaszték', – ném. *ſtab* 'bot, vessző, vékony pózna, rúd, oszlop, karó; tartóelem, tartó, támaszték <kifejezésekben>' [indoeurópai eredetű; vö. óind *ſtambha* 'szárfa, oszlop'; izl. (óizl.) *ſtafr* 'rúd; pálca, bot, vessző, tartóelem, tartó, támaszték'; stb.]. (≈) Megfelelői: szbhv. *ſtap* 'rúd; pálca, bot, vessző, sétapálca; tartóelem, tartó, támaszték'; szln. *ſčap* 'bot, dorong; bot'. (△) A magánhangzós szókezdethez vö. →*iskola*, →*istálló* stb. Az irodalmi nyelvben csak az *istápol* származékszó használatos. (⊖) Idetartozik: *ſteb* 'vaspálca' (1664: MNy. 80: 247), ez a ném. (kfn.) *ſteb* 'rúd, pálcika, bot' szóra megy vissza.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 843; TESz.; EWUng. • Vö. *ostoba*, *tomb*¹, *tompa*

isten **A:** 12. sz. vége/ *iſten* (HB.); 1544 *üſten* [? o: *yſten*] (MNy. 8: 36); 1550 *eſten* (RMNy. 2/2: 70); NYJ. *Ĕſten* (ÚMTsz.); *ſteen* (MTsz.) **J:** 'a világ ura, teremtője és fenntartója | Gott' # **Sz:** ~**ség** 13. sz. közepe/ *yſten ſeg* (KTSz.) | ~**es** 1360 *Iſtenus* [szn.] (Nyr. 5: 510) | ~**i** 1372 u./ *yſteny* (JókK. 13) | ~**iség** 1405 k. *iſtenifeg* 'az isten lényege, természete, isteni mibenléte | Gottheit' (SchlSzj. 10.) | ~**telen** 1426 *Iſtenthelen* [szn.] (Oklsz.) | ~**séges** 1470 *iſtenſoges* 'istenhez hasonló, istentől való | göttlich' (SermDom. 2: 375) | ~**ít** 1649 *Iſtenittetése* [sz.] (NSz.)

■ Valószínűleg iráni jövevényszó. | (≡) Vö. av. *iſta-* 'tisztelt, imádott' [ez az av. *yaz-* 'tisztel, imád' bef. mn-i igenevének szabályos hangtörténeti megfelelője; vö. még óind *iſtāni-* 'tiszteletreméltó']. (△) A magyarba egy középíráni **iſtān* [többes szám] 'a tisztelték' kerülhetett át. A többes számú alak egyes számúvá való átértékelődése talán az ősmagyarban zajlott le: a

többes számú alaknak 'nagyság, méltóság, fenség' jelentésárnyalatot tulajdoníthattak, és egyes számú 'isten' értelemben vehették át. (A) Az →ős (R.) is változatából keletkezett származékszóként való magyarázata aligha fogadható el. Jelentéstani szempontból védhető lenne, de ellene szól az a tény, hogy az *isten* ő-s és ü-s változataira nincsenek (biztos) adataink, továbbá a korábbi bonyolult alaktani magyarázat is kétséges.

☞ MNy. 29: 218, 45: 276; TESz.; Pais: Ösv. 282; Benkő: ÁrpSzöv. 170; Bárczi: HBEI. 106; EWUng.; MNy. 90: 40 • Vö. *isten-, nünüke*

isten-

I. ~káromló A: 1456 k. *iften karomlonak* (SermDom. 2: 117) **J:** 'istent átkozó, szidó | Gotteslästerer' | ~**kísértő A:** 1495 e. *iften kefertȝc* (GuaryK. 108) **J:** 'istent kihívó, próbára tevő személy | Gottesversucher' | ~**félő A:** 1519 *yften feelȝ* (JordK. 740) **J:** 'istent (buzgón) tisztelő, vallásos | Gottesverehrer' – De vö. 1541 *istent felȝnek* 'ua.' (KazK. 44) | ~**tagadó A:** 1771 *isten tagadóknak* (NySz.) **J:** 'isten létezését kétségbe vonó v. tagadó, ateista | Gottesleugner' | ILYENEK MÉG: ~**hívó** 'isten létezését elfogadó, valló személy | Gottgläubiger' (1838: Tzs.); ~**imádó** 'istent (buzgón) szerető személy | Gottesverehrer' (1844: Ballagi M.: MNMZsebsz.)

II. ~adta A: 1531 *yštē Atta* (ÉrsK. 296) **J:** 1. 1531 'isten adományának tekintett, istenáldotta | gottgeschaffen' (↑); 2. 1799/ 'szánsalomra méltó, szerencsétlen | arm(selig)' (NSz.) | ~**verte A:** 1789/ *Isten verte* (NSz.) **J:** 'istentől elhagyott, vigasztalan | gottverlassen'

III. ~nyila A: 1578 *Iften nyilānac* (Melius Juhász: Herb. 89) **J:** 1. 1578 'sulyom | Wassernuß, Stachelnuß (Trapa natans)' (↑); 2. 1635 'villám | Blitz' (NySz.) | ~**ítélet A:** 1613 *isten itilebe* (NySz.) **J:** 1. 1613 'isten büntetése; pusztító, fergetes időjárás, ítéletidő | Gottesurteil' (↑); 2. 1865 'a középkori igazságszolgáltatásban a perbeli bizonyításnak próbákon alapuló módja | Ordalien' (CzF.) – De vö. 1533 *Jstennek iteleeti* 'isten büntetése | Gottesurteil' (Murm. 2716.) | ~**csapás A:** 1847/ *istencsapástól* (NSz.) **J:** 'nagy szerencsétlenség | großes Unglück' – De vö. 1854/ *Isten csapása* 'ua.' (NSz.) | ~**verése A:** 1879 *istenverése* (MNv. 1879. nov. 16.: 782); 1883 *Isten verését* (NSz.) **J:** 'isten átka | Fluch Gottes'

IV. ~igazában A: 1636 *isten igazában* (NySz.) **J:** 1. 1636 'isten nevében | im Namen Gottes' (↑); 2. 1865 'nagyon | sehr' (CzF.) | ~**igazából A:** 1859 *istenigazából* (Hölgyfutár 1859. ápr. 9.: 358); 1925/ *istenigazából* (NSz.) **J:** 'nagyon | sehr'

V. ~hozzád A: 1748 *isten-hozzád* (NySz.) **J:** 'búcsú | Lebewohl' | ~**uccse A:** 1760 *Isten ucse* (NSz.) **J:** 'becsületére mondja, esküszik | bei meiner Ehre' | ILYENEK MÉG: ~**neki** 'az isten nevében; úgy legyen! | in Gottes Namen; so sei es' (1865: CzF.)

VI. ~fáját A: 1869 az *istenfáját!* (BorsszemJ. 1869. dec. 26.: 518); 1899 Az *Istenfáját* (NSz.) **J:** 'atyáég!, a szentségit! | Herrgott (sackermant)!'

■ Összetételi előtag, azonos az →*isten* szóval. | (A) Az 1. csoportban az utótag folyamatos melléknévi igenév; a tagok szintagmatikus viszonya többnyire jelöletlen, tárgyi összetétel. Vannak hasonló, főnévi utótagú összetételek is, pl. *istentagadás* 'istent megtagadó' (1636: NySz.); néha az adott jelentés jelzős szószerkezettel van kifejezve, pl. *isteni félelem* 'istentől való félelem' (1529 e.: VirgK. 6v). A 2. csoportban az utótag birtokos személyjellel ellátott befejezett melléknévi igenév; a tagok közt alanyi mellérendelő viszony áll fenn. A 3. csoportban a tagok birtokosi szószerkezeti viszonyban állnak; a második tag részben birtokos személyjelet tartalmaz, részben pedig jelöletlen. – A 4. csoportban az összetételek tulajdonképpen megszilárdult névszórágos alakok. Az 5. csoportban az *istenhozzád* elliptikus kifejezés, amely az alanyra vonatkozik, pl. *isten hozzád legyen irgalmas*. Az *istenuccse* szóösszevonás az *isten* (*engem*) *úgy segéljen* kifejezésből. Az *istenfáját* megszépítő szóalkotással keletkezett a durva *istenfaszát* tárgyas alakból.

📖 TESz. *istennyila* a., *istenuccse* a.; EWUng. • Vö. *ad, csap¹, fa, fasz, fél¹, hozzá, igaz, isten, itél, káromol, kísért, nyíl, tagad, ver*

istráng × **A**: 1493 *Istrangoth* (Oklsz.); 1495 *istrangh, strang* (Neumann: Registrum 1381., 1638.); 1510 k. *hysterangoth* (Oklsz.); 1518 *estrangh* (Oklsz.); 1552 *iftrágal* (Heltai: Dial. M6b); 1629 *ostorang* (EWUng.); 1794 *estarang* (NSz.); NYJ. *ëstráng, estáng, istránót* (ÚMTsz.); *istirang, strág* (MTsz.); *streáng* (NytudÉrt. 66: 103) **J**: **1.** 1493 ? 'a hámot, ill. a szügyelőt a hámfával (kisafával) összekötő kötél (v. szíj) | Zugstrang' (↑), 1497 'ua.' (Oklsz.); **2.** 1494–1495 ? 'kötél | Seil, Strang' (↑), 1552 'ua.' (↑)

■ Német (feln.) jövevényszó. | (≡) Ném. (T.) *strang* 'kötél', (baj.-oszt.) *sträng* 'ua.; hámistráng', (E.) *štrōnk* 'egyik végén hurkos kötél darab, hámistráng', – ném. *Strang* 'kötél; köteg; hámistráng' [indoeurópai eredetű; vö. gör. *σπαραγγάλη*; izl. (óizl.) *strengr*; stb.: 'kötél, köteg']. (≈) Megfelelői: szbhv. (N.) *štrānga*; szlk. *štranok*: 'kötél'. (⊕) A változatok leginkább a magánhangzó hasonulásával és elhasonulásával keletkeztek. A magánhangzós szó elejéhez vö. →*iskola*, →*istálló* stb. A *histerang* *h*-ja csupán egy írásbeli sajátosság lehetett.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *capistráng, presztízsz, sztrájk*

iszák¹ × **A**: 1405 k. *izák* (SchlSzt. 2122.); NYJ. *iszákba* (ÚMTsz.) **J**: 'átalvető; tarisznya | Quersack; Schnappsack, Ranzen'

■ Vándorszó. | (≡) Gör. (biz.) *βισάκκι* 'kettős tarisznya, tarisznya'; újjör. (N.) *βισάκκι* [többes szám], *δισάκκι* [többes szám] 'ua.'; fr. *besace* 'ua.'; szbhv. *bisage* [többes szám] 'ua.'; cseh (R.) *visák* 'nyereg táskája'; stb. Forrása: lat. (kés.) *bisaccium* 'kettős zsák'. (⇒⊕) A magyarba bizánci görögből vagy egy nyugati szláv nyelvből került. (⊕) A szó eleji *v* kieséséhez vö. →*imád*, →*visel* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 844; TESz.; EWUng. • Vö. *billió, iszák², zsák*

iszák² Δ **A**: 1560 k. *izsak* (GyöngySzt. 3043.) **J**: 'részes ember | Trunkenbold, Säufer' **Sz**: ~**os** 1786 *iszákos* (NSz.)

■ Egy összetétel utótagjának önállósodásával keletkezett. | (⊕) A *boriszák* (↑) (→*bor* + →*iszák¹*) szóból keletkezett, eredetileg 'bor(os)tömlő' jelentésben, amely azonban metaforikusan 'iszákos, részes ember' jelentésűvé vált. Hasonló jelentésváltozású összetételekhez vö. *borzsák* 'ua.', tkp. 'bortömlő, borzsák' (1655: NySz.); *boroshordó* 'iszákos, részes ember' (1820: NSz.) stb. Vö. még ném. *Weinschlauch* 'egy fajta tartály; iszákos, részes ember'. A jelentésváltozáshoz az →*szik* is hozzájárulhatott. A szó ma leginkább az *iszákos* származékában él, ugyanazzal az -s melléknévképzővel, de némileg más jelentésben: *boriszákos* 'a nők körül legyeskedik, somfordál' (1592: NySz.).

📖 Kniezsa: SzlJsz. 844; TESz.; EWUng. • Vö. *bor, iszák¹*

iszalag **A**: 1500 k. *y zalagh* (Gl.); 1579 k. *Izonyagoth* (MNY. 56: 116); 1621 *jufzalag* (Szenczi Molnár: Dict.); 18. sz. eleje *Juh Szalag* (MNY. 56: 401); 1763 *Juszalág* (NSz.); 1820 *Jusallag* [Ϸ: *Juszallag*] (NSz.); 1825 *Iszalak* (NSz.); 1966 *kuszalag* (Csapody–Priszter: MNövSz.); NYJ. *nyuszalag, vizsálág* (ÚMTsz.); *szalag* (Nyr. 40: 283) **J**: **1.** 1500 k. 'rekettye; madárberkenye | Ginster; Vogelbeere' (↑); **2.** 1621 'bangita | Schneeball (Bot)' (↑); **3.** 1763 'fűzfa | Weidenbaum' (↑); **4.** 1798 'jerikói lonc | wohlriechendes Geißblatt' (NSz.); **5.** 1800

'csucsor, ebszőlő | (bittersüßer) Nachtschatten' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); **6.** 1807 'erdőkben közönséges, felkapaszkodó, szívós szárú cserje | Waldrebe (Clematis)' (MagyFűvészk. 321)

■ Jövevényszó egy szláv, valószínűleg déli szláv nyelvből. | ☐ A szláv adatokhoz és az eredetéhez vö. →*szulák*. – A mássalhangzótorlódás feloldásához vö. →*iskola*, →*isztár* stb. Sok változat népetimológiásan keletkezett, amelyet a →*juh*, →*szalag* stb. befolyásolt. A jelentések, amelyek közül némelyik (pl. a csak egyszer adatolt 1. jelentés) bizonyosan egyfajta terminológiai bizonytalanságot tükröz, a 'szulák (futónövény) <botanika>' jelentésre mennek vissza. ☉ A szó ma leginkább a növényteni szakszókincsben és a nyelvjárásokban él.

📖 Kniezsa: SzJsz. 226; TESz.; EWUng. • Vö. *szulák*

iszamik † **A:** 1456 k. *Izamnak* (SermDom. 2: 523), de vö. →*iszonyodik*; 1493 k. hatra *yzamom* [▽] (FestK. 401) **J:** 'csúszik, siklik | (aus)gleiten, glitschen'

iszamó × **A:** 1493 k. *ýzamookon* (FestK. 369) **J:** 'csúszós hely | glitschiger Ort'

iszamlik × **A:** 1541 el *iszamlanak* [?] [✍] (NySz.); 1838 *Izamlík* [▽] (Tzs.) **J:** 'csúszik, siklik | (aus)gleiten, glitschen'

iszamkodik × **A:** 1548 el ... *iszamkodom* [▽] (NySz.); 1792 *Ifzánkodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1890–1906 *isánkodik* (MTsz.) **J:** 'csúszik, siklik | (aus)gleiten, glitschen'

iszamodik × **A:** 1585 *iszamodom* (Cal. 299) **J:** 'csúszik, siklik | (aus)gleiten, glitschen'

■ A szócsalád alapja, az **iszamik** onomatopoetikus eredetű. | ☐ A csúszás, siklás, surranás hangjának utánzására. A szótő azonos az *isz* (→*iskódik*) szóéval. A szóvég mozzanatos képző.

■ Az **iszamlik**, **iszamkodik** és **iszamodik** származékszók. | ☐ Az *iszamik*-ből keletkeztek gyakorító-visszaható képzőkkel. Az *iszamó* az *iszamik* -ó képzős főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. – A (R.) *iszam* 'elő(re)esés <pl. az (anya)méhé>' (1833: Szily: NyÚSz.) alakot a nyelvújítás idején vonták el az *iszamodik*-ből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *iskódik*, *iszonyodik*

iszamkodik → *iszamik*

iszamlik → *iszamik*

iszamó → *iszamik*

iszamodik → *iszamik*

iszap **A:** 1395 k. *yfop* (BesztSzj. 239.); 1527 *yzapp* (ÉrnyK. 485); 1575 *ifzfopba* (Heltai: Krón. 55b) **J:** **1.** 1395 k. 'kavics | Kiesel' (↑); **2.** 1527 'a homok felaprózódásából létrejött nedves, pépes, tapadós elegy | Schlamm, Schlick' # (↑) **Sz:** ~**os** 1395 k. *yfopus* (BesztSzj. 240.)

■ Szláv jövevényszó. | ☐ Cseh *jesep* 'homok- v. kavicszátany <folyókanyarban v. -torkolatban>'; le. (R.) *isep* 'homoksziget, zátany; folyópart', (N.) 'hóbucka; homokhordalék; bozótos folyópart; stb.'; vö. még szb. (e.) *исърънь* 'homokos'; or. (e.) *исъпънии*, *исопънии* 'sekély, alacsony' [< szláv **isърънь* 'folyami hordalék' < szláv **iz* [igekötő] + **съръ-* 'szór']].

iszik [2/2] **A:** 1055 *iturea* [sz.] (TA.); 1138/ ? *Iutu* [sz.] [szN.] (MNY. 32: 205); 1372 u./ *ynnotok* [sz.]; *yuan* [sz.]; *yum* meg (JókK. 140, 27, 153); 1416 u.¹ *igac* m̄g, *iznac*, *yiutoc* (BécsiK. 34, 4, 143); 1541/ *v̄tt* (HoffgreffÉn. Cc3b); NYJ. *ihutt* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1055 'ember, állat' folyadékot fogyaszt, kortyolással gyomrába juttat | trinken' # (↑); 2. [*be~ik*] 1517 'szagot' magába vesz, beszív | (Geruch) in sich ziehen' (DomK. 4); 3. 1564 ? 'lyukacsos szerkezetű anyag' nedvet, folyadékot magába szív | einsaugen' # (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 259), 1673 'ua.' (NySz.); 4. 1822/ 'kellemes hatású dolgot, élményt' mohón (ki)élvez | gierig genießen' (NSz.); 5. 1855–1856/ 'rendszeresen sok szeszes italt fogyaszt, részegeskedik | trunksüchtig sein' # (NSz.); 6. 1898 'bigejátékban a bige, iskolajátékban a cserépdarab' vonalat érint, vonalra esik | die Linie berühren, auf die Linie fallen (in manchen Spielen)' (Dobos: DiákSz.) **Sz:** **it** 1055 'ivásnak, itatásnak a helye | Tränke' (↑); 1520 'ivás; ital | Trinken; Getränk' (PozsK. 17) | **itó** 1198 *Ytoud* [sz.] [HN.] 'ivásnak, itatásnak a helye | Tränke' (Györffy: ÁMTF. 1: 720) | **ital** 1237 *Itol* [szN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *italat* 'ivás | Trinken' (BécsiK. 6); 1474 'folyadék | Getränk' (BirkK. 2) | **ivó** 1416 u.¹ *iuot* 'folyadékot fogyasztó személy; iszákos, részeges ember | Trinker' (BécsiK. 271); 1832 'kocsma, csapszék | Kneipe' (NSz.) | **itat** 1416 u.² *megitatnia* [sz.] (MünchK. 72ra) | **ivás** 1422 ? *Jwas* [szN.] (Oklsz.); 1516 *iuasa* (GömK. 182) | **itos** 1438 *Ithws* [szN.] 'ivó, inni szerető (személy) | Trunkenbold' (Oklsz.) | **ittas** 1456 k. *megh ittasulandnak* [sz.] (SermDom. 1: 225) | **megittasul** 1456 k. *megh ittasulandnak* (SermDom. 1: 225) | **itlan** 1519 k. *itlan* 'szomjan, ivás nélkül | vor Durst; ohne Trinken (seiend)' (DebrK. 185) | **iddogál** 1585 *Iddogalom* (Cal. 828) – de 1481 e. *jdigel* (MNY. 85: 7) | **ivogat, iszogat** 1611 *Ivogatni* (Szenczi Molnár: Dict.); 1787 *iszogatnak* (NSz.) | **italos** 1658 'folyékony | flüssig' (NySz.); 1727 'spicces, pityókás, boros, kaptos, részeg | angeheitert, betrunken' (MNY. 57: 491) | **ivódik** 1772 *Bele ivódik* (Kreszn.) | **itatós** 1780 *itatós* papirost <MN> 'nedvszívó | Löscher' (Nyr. 44: 125); 1919 'szűrőpapír | Fließpapier' (NSz.) | **itóka** 1785/ *itókát* (NSz.)

■ Örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (T.) *äj-*, (Szo.) *aj-*; ? osztj. (O.) *jeś-*; zürj. (S.), (P.), (KP.) *ju-*; votj. (Sz.) *ju-*; cser. (KH.) *jüä-*; finn *juo-*; lp. (norv.) *jukkâ-*: 'iszik' [fgr. **juye-* vagy **juke-*: 'ua.']. (⊕) A szó eleji m. *ju* > *i* hangváltozáshoz vö. *ihar* (→*juhar*), *ihász* (→*juhász*) stb. A töváltozatok szövégi *v* és *u* hangja a finnugor szó belseji mássalhangzóra megy vissza, a *j* és *h* mint tövégi hangzók másodlagos hiátustöltők. Az *isz(ik)* *sz*-je eredetileg gyakorító képző volt; vö. →*eszik*, →*lesz* stb. A jelentések általában metaforikusan keletkeztek az 1. jelentés alapján. A 6. jelentéshez vö. fr. (ófr.) *boire* 'iszik; a vonalra esik <(dobó)kocka>'. Az *itó* származékszó csak helynevekben őrződött meg.

■ Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; Rácz-Eml. 124; EWUng. • Vö. *borissza*

iszkódik × **A:** 1803 *Eliszkódni* [sz.] (NSz.); 1893 *iszkud-ik* [▽] (MTsz.) **J:** 'kotródik, takarodik | sich davonmachen'

iszkol **A:** 1840 *iszkol* (MTsz.) **J:** [főleg *el~*] 'kotródik, takarodik | sich davonmachen'

■ Származékszó egy fiktív töből. | (⊕) A szótó az →*iszamik*-ével azonos, éppúgy mint az *isz* 'sipirc!, félre! <kutyaüző szó>' (1795: DebrGr. 141) nyelvjárási szóével. A szöveg gyakorító-visszaható képző. – Az *isz* indulatszó a nyelvjárásokban a →*ki*¹ szóval együtt is előfordul: *iszki* 'sipirc!, félre! <kutyaüző szó>' (1838: Tsz.). A bizalmas nyelvhasználatban is élő *iszkiri* 'el innen!, ki innen! <a gyors távozás, gyors menekülés kifejezésére>' (1852/: NSz.) indulatszó ebből az összetételből keletkezett jatszói szóalkotással.

■ TESz. *iszkol* a., *iszkiri* a. is; EWUng. • Vö. *iszamik*

iskol → *iskódik*

iskumpia Δ **A:** 1583 u. *Szkompíáját* [✍] (Nyr. 11: 29); 1642 *Iskonpiath* (TESz.); 1684 *szkumpiát* (MNy. 61: 487); 1708 *Ifzkompia* (Pápai Páriz: Dict. 271); 1803 *fzékompia* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Fárberbaum* a.); 1807 *Szkupia* (MagyFűvészk. 211); 1893 *iskumpia* (MTsz.) **J:** 'cserszömörce | Perückenstrauch (*Cotinus coggygria*)'

■ Román jövevényszó. | ⊕ Rom. *scumpie*, [végartikulussal] *scumpia* 'egy fajta cserszömörce' [szláv eredetű; vö. le. (R.) *skapia*, *skompia*; ukr. *скумня*; stb.: 'ua.']. Forrása: arab *summāq* 'ua.'. ⊗ Megfelelői: ném. *Sumach*; ol. *sommacco*; stb.: 'ua.'. ⊕ A szóvégi *a*-hoz vö. → *cigája*. A szó eleji mássalhangzótorlódás feloldásához vö. → *iskola*, → *istráng* stb. – A románból való származtatása szóföldrajzi okokból alátámasztott.

📖 MNy. 58: 364; TESz.; EWUng.

iszlám **A:** 1615 *islam* (Kakuk: ÉIOsm. 199); 1642 *Iszlán* (Kakuk: ÉIOsm. 199); 1666 *Iszlam* [szn.] (MonTME. 9: 477); 1832 *Izlami* [sz.] (NSz.); 1858/ *ízlámmal* (NSz.) **J:** [jelzői értékben is] 'a mohamedán vallás | Islam'

■ Oszmán-török jövevényszó. | ⊕ Oszm. *islam*, *islām* 'az iszlám, mohamedán vallás' [< újperzsa *islām* 'ua.' < arab *islām* 'odaadás, önátadás <Istennek>, hűség <Istenhez>']. ⊗ Megfelelői: ném. *Islam*; ang. *Islam*; fr. *Islam*; szbhv. *islam*; stb.: 'az iszlám, mohamedán vallás'.

📖 TESz.; Kakuk: ÉIOsm. 199; EWUng. • Vö. *böszörmény*

iszony → *iszonyodik*

iszonyat → *iszonyodik*

iszonyatos → *iszonyodik*

iszonyít → *iszonyodik*

iszonykodik → *iszonyodik*

iszonyodik **A:** 1372 k./ meg *yzanywdak* [ɔ: yzanywdek] [▽] (JókK. 12); 1506 meegh *yzamodeek* (WinklK. 324); 1526 *ýzhonyódas* [sz.] (SzékK. 10); 1750 *Ifzonyadom* (Wagner: Phras. *Inhorreſco* a.); 1750 *ifzfzonyodás* [sz.] (Wagner: Phras. *Metus* a.) **J:** 'borzad, irtózik vmitől | es schaudert mich, dich usw.' #

iszonyú [5] **A:** 1372 u./ *yzanyolz* [sz.]; *yzanyv* (JókK. 126, 125); 1510 *yzzanyofagoknak* [sz.] (PéldK. 48); 1527 *yzonyw* (ÉrdyK. 548); 1531 *yhzonv* (TelK. 94); 1535 *Izomo* (NySz.); 1565 *vszoniú* (NySz.); 1750 *ifzonyán* (Wagner: Phras. *Horidè* a.) **J:** 'borzasztó, borzalmas,

rettenetes, förtelmes | schauderhaft, gräßlich' # **Sz:** ~I 1372 u./ 'undorodik; fél, retteg vmitől | grausen; fürchten' (↑)

iszonykodik Δ **A:** 1578 *iszonkottam* [d-t]; *iszonykodnal* bele (Bornemisza: ÖrdKís. 144, 178); 1776 *iszszonykodik* [v] (NSz.) **J:** 'borzad, irtózik vmitől | es schaudert mich, dich usw.'

iszonyít Δ **A:** 1584 meg *iszonyit* (NySz.); 1585 *eszonyto* [sz.] (Cal. 489); 1760 *iszszonyit* (NSz.) **J:** '(meg)ijed, (meg)rémül | erschrecken {trans.}, entsetzen'

iszonyatos **A:** 1590 *Iszanyatosság* [sz.] (NySz.); 1590 *Iszszonyatos* (NySz.); 1592 *iszonyatos* (NySz.); 1808 *iszonatos* (NSz.) **J:** 'borzasztó, borzalmas, rettenetes | grauenhaft, gräßlich' #

iszonyat **A:** 1753 *iszonyattyában* [t-j] (NSz.); 1784 *ifzfzonyat* (Baróti Szabó: KisdedSz. 39) **J:** 'borzadás, irtózás | Schauder, Gräuel' #

iszonytató **A:** 1792 *iszontató* (NSz.); 1792 *ifzonytató* (Baróti Szabó: KisdedSz. Irtózás a.) **J:** 'borzasztó, borzalmas, rettenetes | grauenhaft, gräßlich'

iszony **A:** 1793 *ifzonyságoktól* [sz.] (NSz.); 1795 *ifzon* (DebrGr. 270); 1833 *iszammal* (NSz.) **J:** 'irtózás, irtózat, utálat, borzadás, rémület | Greuel, Entsetzen' #

■ A szócsalád időrendben legkorábbi tagjai származékszók. | ⊕ Az →*iszamik* igéből, konkrét > elvont jelentésváltozással. A szóvég -*odik*, -*kodik* gyakorító-visszaható képző, -*ít* műveltető képző, -*ú* (folyamatos) melléknévi igenévképző.

■ Az **iszonyatos** és **iszonytató** származékszók. | ⊕ Az *iszonyatos*, *iszonytató* származékszók a *kárhozatos* (→*kárhozik*), *irtóztató* (→*irtózik*) stb. analógiájára keletkeztek.

■ Az **iszonyat** és **iszony** elvonás. | ⊕ Korábbi tagokból való elvonások.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A konkrét > elvont jelentésváltozás *m* > *n* > *ny* hangváltozással járt együtt; ennek következtében az →*iszamik* és *iszonyodik* szócsaládja közt szóhasadás ment végbe. – A pszichikai folyamat, eredeti konkrét jelentésű szóval való megjelöléséhez vö. még →*indít*, →*rémül*, →*reszket* stb. Hasonló szemlélethez vö. ném. *schrecken* 'félelmet kelt, megrémít' : ném. (ófn.) *scricken* 'felugrik'. ⊖ Idetartozik: *iszonyandó* 'irtóztató, iszonyatos, elrettentő' (1531: ThewrK. 80), amelyben az -*ndó* (beálló) melléknévi igenévképző.

📖 NNyv. 1: 202, 3: 41; TESz.; MNy. 69: 82; EWUng. • Vö. *iszamik*

iszonytató → *iszonyodik*

iszonyú → *iszonyodik*

isztár † **A:** 1522 *Izthar* (OkISz.); 1551 ? *zthar* (OkISz.) **J:** 'egy fajta régi gabonamérték | Art altes Getreidemaß'

■ Szerbhorvát vagy szlovén jövevényszó. | ⊕ Szbhv. (N.), (R.) *stâr* 'kb. 100 kg <gabonamérték>'; szln. (R.) *stâr* 'egy fajta gabonamérték, véka (2 mérő)' [< lat. (k.) *starium* 'egy fajta gabonamérték' < lat. *sextarius* 'ua.', tkp. 'hatod(rész)']. ⊕ Hasonló *i* előtétanghoz vö. →*iskola*, →*istálló* stb. A *zthar* változat déli szláv adat is lehetett.

📖 OkISz.; Kniezsa: SzlJsz. 227; TESz.; EWUng. • Vö. *sajtár*¹

ítél **A:** 1372 u./ *ytelnek* (JókK. 154); 1416 u./¹ *Itellèn* [l-j] (BécsiK. 24); 1482 *ýtýlt* level [sz.] (MNy. 9: 444); 1551 *étilet* [sz.] (NySz.); 1575 *vtéltessed* [sz.] (NySz.); 1595 *Etelni* [sz.] (Ver.

52.); NYJ. *itill* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1372 u./ 'vmilyen büntetést szab ki vkire | verurteilen' # (JókK. 154); **2.** 1372 u./ 'ítélkezik; dönt vmilyen ügyben | richten, ein Urteil fällen' (JókK. 90); **3.** 1416 u./² 'vmilyen véleményt formál róla; tart, vél | urteilen; erachten, für etw halten' # (MünchK. 63ra) **Sz:** ~**et** 1372 u./ *ytelet* (JókK. 123) | ~**és** 1416 u./¹ *itélésenéc* (BécsiK. 49) | ~**kezik** 1842 *ítélkezési* [sz.] (HazKülfTud. 1842. júl. 6.: 214); 1887 *ítélkezik* (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ☐ Az alapszó az *it* lehetett, az →*üt* régi változata. A szóvég *-él* gyakorító képző; vö. *metél* (→*met*), *vetél* (→*vet*). A szó keletkezése a(z) *ítélkező* bírói pálcá használatával állhat összefüggésben; az eredeti jelentése 'pálcával megüt, ütleget' lehetett. Ilyenfajta jelentéstani viszonyhoz vö. →*sújt* 'fenyít, büntet', pl. az alábbi, különböző szószerkezetekben: *fegyházzal, bírsággal, halállal sújt* 'börtönbüntetésre, pénzbüntetésre, halálra ítélt' stb. – A (R.) *ite* 'bíró, bírá; ítélet, bírósági ítélet' (1808: NSz.) az *ítél*-ből lett elvonva. Az *ítés* 'bíráló, kritikus' (1846: NSz.) származékszó az *ite* alakból *-sz* névszóképzővel keletkezett. ☒ Az *ite* és *ítés* nyelvújítási alkotások.

📖 MNy. 54: 351; TESz.; EWUng. • Vö. *bal-*, *elő*⁻², *isten-*, *üt*

itt A: 1372 u./ *ytegyel, ytt* (JókK. 74, 30); 1493 k. *Eth* (FestK. 1); 1553 *ejth* (RMNy. 2/2: 103); 1748 *emütt* (NSz.); 1817 *ittég* (NSz.); NYJ. *éd, idd* (MTsz.) **J: 1.** 1372 k./ 'ezen a helyen | hier' # (↑); **2.** 1807 'ekkor | zu dieser Zeit' (NySz.)

itten × **A:** 1416 u./² *ittèn* (MünchK. 20vb); 1495 e. *etten* (GuaryK. 133); 1742/ *Ittennek* (NSz.); 1778 *Ittenék* (NSz.); 1787 *ittend* (MNy. 15: 146); 1848/ *iten* (NSz.); 1886/ *itteneg* (NSz.); NYJ. *ëttend* (ÚMTsz.); *ittënnék* (MTsz.) **J: 1.** 1416 u./² 'ezen a helyen, itt | hier' (↑); **2.** 1790 'ekkor | zu dieser Zeit' (NSz.) **Sz:** ~**i** 1808 *Itteni* (Sándor I.: Toldalék)

■ Megszilárdult ragos alakulatok. | ☐ A kiindulási alak az *itt*; az *i* ~ *ë* alakból keletkezett, amely az →*e*¹ (→*ez*¹) eredeti változata, *-t* lokatívuszraggal. A *t* > *tt* hangzónyúlás hangzóközi helyzetben következett be; vö. →*ott*. – Az *itten* az *itt*-ből keletkezett *-n* lokatívuszraggal. – A *g*, *k*, *d* hangú változatok különböző nyomatékosító elemmel keletkeztek →*inkább*, →*innét* stb.

📖 Nyr. 55: 32; Bárczi: Htört. 142; TESz.; NyK. 78: 289; EWUng. • Vö. *em-*, *ez*¹, *itthon*, *ugyan-*

itten → *itt*

itthon A: 1499–16. sz. e. *itthon* (MNy. 49: 207); 1792 *itthonyos* [sz.] (NSz.); 1848 *itthol* (NSz.); NYJ. *ëthon, ithonn, itt-hul* (Nyatl.) **J:** 'vkinek ezen a helyen levő lakásában, házában stb. | hier zu Hause' #

■ Összetett szó. | ☐ Az →*itt* + →*honn* 'otthon' tagokból, mellérendelő összetétellel keletkezett. Hasonló szószerkezethez vö. →*otthon*. Az utótagok változatai a →*hol* hatására utalnak. – Hasonló szemlélethez vö. ném. *daheim* 'ua.'

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *honn*, *itt*

ív A: 1653 *ív* [?] (Keresztesi: Mat. 62) **J: 1.** 1653 'félkör v. többé-kevésbé szabályos görbe vonal | Bogen (im allg und in der Geometrie)' # (↑); **2.** 1790 'boltozat, boltozat hajlata | Bogen (Bauwesen)' (NSz.); **3.** 1807 'ívpapír, papírv | ein Blatt rechteckig beschnittenen Papier' # (NSz.); **4.** 1810 'nyomtatott ív | Druckbogen' (NSz.); **5.** 1840 'úrlap; kérdőív; lista | Formular; Fragebogen; Liste' (NSz.) **Sz:** ~**el** 1828 *Ívelt* hossz [sz.] (NSz.)

■ Szóhasadás eredménye. | (⊕) Az →*ij*-ből keletkezett. A 'lőfegyver' > 'forma, íveltség, ívelés, görbület' jelentésváltozást feltehetőleg a lat. *arcus*; ném. *Bogen*: 'ua.' is elősegítette. A szóhasadás csak akkor zárulhatott le, amikor az →*ij* végérvényesen vegyes hangrendűvé vált.

📖 Nyr. 63: 61; TESz.; EWUng. • Vö. *ij*

iva † **A**: 1257 *Iwam* [lat. *-m* végződéssel] (Nyr. 7: 318); 1264 *iwafa* (Nyr. 7: 318) **J**: 'közelebből meg nem határozható faja' | Art Baum (näher nicht zu bestimmen)

■ Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott. | **1.** Szláv jövevényszó. | (⊖) Valamelyik szláv nyelvből; vö. szbhv. *iva*; szlk. *iva*; or. *uba*; stb.: 'fűz(fa)' [indoeurópai eredetű; vö. örm. *aigi* 'szőlőtőke'; gör. *oīn* 'berkenye(fa)'; izl. (óizl.) *yr* 'tisza(fa)'; stb.]. **2.** Német (feln.) jövevényszó. | (⊖) A felnémetből: ném. (kfn.) *īwe* 'egy fajta tülevelű fa', – ném. *Eibe* 'ua.' [indoeurópai eredetű (↑)].

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | (⊕) A szóvégi magyar *a*-hoz vö. →*cérna*, →*ciha* stb. – A magyar szó bizonytalan jelentése miatt az átadó nyelv nem határozható meg közelebből. (⊖) Idetartoznak: *ibafa* 'rekettye, kenderfűz' (1737: MNy. 75: 379); (N.) *vibafa* 'fűz(fa)' (MTsz.); mindkettő a szerbhorvátra (↑) megy vissza.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 655; TESz.; EWUng.

ivar **A**: 1837 *ivari* [sz.] (NSz.) **J**: **1.** 1837 '⟨biológiai⟩ nem' | Geschlecht' (↑); **2.** 1864/ 'ivarszerv' | Geschlechtsorgan' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotás. | (⊕) Az *ivadék* (→*ívik*¹) szóból szórövidüléssel és *-ar* végződéssel keletkezett, amelyet egyes főneveknek (→*agyar*, →*vihar* stb.) a tévesen, képzőként értelmezett végződéséből következtettek ki; vö. →*jogar*, →*szivar*. A lat. *sexus* 'nem, ivar' magyarosítására lett megalkotva, amelyet a →*nem*¹ és →*nem*² szavak homonímiája is motivált. (⊗) Nyelvújítási szóalkotás.

📖 Szily: NyÚSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *ívik*¹

ívik¹ **A**: 1538 *iwas* [sz.] (Oklsz.); 1645 *ivik* [▽] (CorpGr. 317); 1662 *juvnak* (NySz.); 1689 *vivástul* [sz.] (NySz.) **J**: '⟨hal⟩ ikrát rak, szaporodási tevékenységét végzi' | laichen' **Sz**: **ivadék** 1611 *ivadéket* (MNy. 61: 487)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (⊖) Finn *juokse-* 'fut; folyik; megalszik ⟨tej⟩; párázra kész, pározó ⟨állat⟩'; lp. (norv.) *juk'sâ-* 'elér; célba talál' vagy (K.) *joxse-* 'eltűnik, (el)távozik' [fgr. **jokse-* 'fut; (?) felgerjedt, párázra kész, párizik']. (⊕) A magyarázat nehézsége, hogy az eredeti 'fut' jelentés a magyarban nem adatolt. A 'fut, jár, közlekedik' : 'felgerjedt, párázra kész' jelentéskapcsolathoz vö. →*űz* : →*űzekedik*; vö. még vog. *χājī-*; csuv. *t'sūp-*; stb.: 'fut, szalad; felgerjedt, párázra kész'. A hangtanához vö. →*ij*; A magyar szó eleji *i*-hez vö. szintén *irgalom* (→*jorgat*), →*szik* stb. Egyes alakok szü eleji mássalhangzója szervetlen hang; vö. →*idegen*, →*uborka* stb.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; SSA. *juosta* a.; EWUng. • Vö. *egy-*, *ivar*

ívik² × **A**: 1792 *Ivedni* [sz.] (Baróti Szabó: Kisdedsz.); 1803 *èvik* [▽] (NSz.); 1820 *ívik* (NSz.) **J**: 'túlérlik, puhul, kásásodik' | überreifen'

■ Ismeretlen eredetű. | (⊕) A szó alaktani felépítése arra utal, hogy a szó sokkal régebbi mint azt az első adata mutatja. (⊕) Az →*ev* szóval való összefüggése kevésbé valószínű.

íz¹ <FN> **A:** 950 k. ? *ἔζελεχ* [sz.] [SZN.] (ÓMolv. 10); 1372 u./ *ezeſewltetett* [sz.]; *yzjuel* (JókK. 38), de vö. → *édes*; 1575 *ṽzére* (NySz.); 1586 *iszesittetik* [sz.] (NySz.) **J:** 1. 950 k. ? 'a nyelvben mint az ízlés szervében keltett érzet | Geschmack (Sinneswahrnehmung)' # (↑), 1372 u./ 'ua.' (↑); **2.** 1750 'szépérzék, ízlés | Geschmack (ästhetischer Wert)' (NSz.); **3.** 1784 'gyümölcsíz, lekvár | Marmelade, Mus' (Baróti Szabó: KisdedSz. 103); **4.** 1861 'szag | Geruch' (MNyszet. 6: 353) **Sz:** ~**el** 950 k. ? [sz.] [SZN.] (↑); 1456 k. *Izle* 'megkóstol, ízt érez, érzékel | schmecken, einen Geschmack spüren' (SermDom. 1: 225) | ~**es** 1372 u. [sz.] (↑) | ~**esül** 1372 u./ *yzeffellett* [sz.] 'ízessé válik, íze lesz, ízt kap | einen Geschmack bekommen' (JókK. 2) | ~**let** 1380 k. *ežleth* 'íz(lés)telen | schmacklos' (KönSzj. 21.); 1714/ 'durva, érdes, szemcsés | derb' (NSz.) | ~**etlenség** 1460 k. *eežethlenffégýel* (JászGl. 4.) | ~**etlenkedik** 1575 *Izetlenkedic* (NySz.) | ~**esít** 1586 [sz.] (↑) | ~**lel** 1598 meg *izleli* (NySz.) | ~**lik** 1793 [sz.] (NSz.) | ~**letes** 1793 (NSz.) | ~**léses** 1806 *ízlésesebben* [sz.] (HazKülfTud. 1806. nov. 15.: 331); 1841 *ízléses* (NSz.) | ~**léstelen** 1807 *Ízléstelen* (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | ~**elitő** 1832 *ízelítő* (NTársalkodó 1832. aug. 4.: 79); 1867 *ízelítőt* (NSz.)

íz <IGE> † **A:** 1416 u.³ *eznek* (AporK. 128); 1529 e. *Izesembe* [sz.] (VirgK. 2v) **J:** 'megszagol | etw. riechen'

■ Örökség az uráli korból. | (≡) Osztj. (V.) *ewal* 'szag, illat; íz'; zürj. (Sz.) *is* (*isk-*) 'bűz, bűdös(ség), szag, illat'; cser. (KH.), (U.) *üpš* 'szag, illat'; md. (M.) *opos* 'ua.; időjárás'; lp. (norv.) *hák'se-* '(meg)szagol <tárgyas>', (L.) *hapsa, haks'a* 'szag, illat; rénszarvastrágya nyáron'; – jur. *ņapt* 'szag, illat'; szelk. *āpte* 'ua.'; kam. *purbtu* 'ua.; illat, szag'; stb. [uráli **ips3* vagy **ipš3*: 'szag, illat; íz']. (Δ) Az *íz* igében egy eredeti igenévszó sejthető. A magyar szó belseji *z* kialakulása szokatlan. Az *ízlés*, *ízléses*, *ízléstelen* származékszavak elvont 2. jelentése valószínűleg az eredeti 1. jelentésből, a lat. *gustus* 'íz(lelő)érzék, ízlelőképesesség; íz' vagy a ném. *Geschmack* 'ua.' hatására keletkeztek. (Δ⇒) A magyarból: rom. *iz* 'íz'.

📖 Nyr. 35: 215; Paasonen: Beitr. 246; TESz.; NyK. 72: 159, 87: 443; UEW. 84; EWUng. • Vö. *bűz*, *édes*

íz² **A:** 1416 u.¹ *izi* (BécsiK. 141); 1863 *Ézzibe* (Kriza [szerk.] Vadr. 498) **J:** 1. 1416 u.¹ 'tag, ízület | Glied, Gelenk' (↑); **2.** 1519 'rokonsági fok | Glied (Verwandtschaftsgrad)' (JordK. 54); **3.** 1527 'rész, cikkely | Teil, Abschnitt' (ÉrdyK. 367); **4.** 1744 'fok, fokozat | Grad' (Oklsz.); **5.** 1807 'hüvelyk mint mértékegység | Zoll (Längenmaß)' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) **Sz:** ~**elt** 1828 *Ízelt* test (NSz.) | ~**ül** 1838 *Ízül* 'artikulál; egymásba illeszkedik | artikulieren; sich ineinander fügen (Teile)' (Tzs.) | ~**ület** 1835 csíp-*ízület* (Tudtár 5: 206); 1838 *Ízület* (Tzs.) | ~**ületi** 1853 *ízületi* (Batizfalvi: Utasítás 14); 1900 *ízületi* (NSz.) **R:** ~**be(n)** 1519 *yzbe* '-szor, -szer, -ször | -mal' (JordK. 59) | ~**ibe(n)** 1527 *yzeeben* 'rögtön, azonnal | sofort' (ÉrdyK. 421)

■ Örökség, az átható nyelvek azonban vitatottak. | 1. Örökség az ugor korból. | (≡) Osztj. (V.) *jōt* 'ízület', (DN.) *jēt*, (O.) *jīt* '(test)rész, (vég)tag, ízület' [ugor **jōt3* 'ua.']. 2. Örökség a finnugor korból. | (≡) Zürj. (Sz.), (P.) *jez* 'nép, ember(csoport)', (FV.) *jez* 'ízület'; votj. (Sz.), (K.) *joz* 'ua.; szárcsomó'; cser. (KH.), (M.) *ježen* 'ízület; növény gumója'; md. (E.) *ežne*, (M.) *jāžhā, āžhā* '(test)rész, (vég)tag, ízület'; finn *jäsen* 'ua.' [fgr. **jäse* vagy **jāsne*: '(test)rész, (vég)tag, ízület']. (Δ) (Δ) A jelentések főleg metonímiával és jelentésbővüléssel keletkeztek az eredeti 1. jelentés alapján; a 2. jelentéshez, ill. az *ízben* megszilárdult ragos alakhoz vö. cser. (B.) *jāžān* 'ízület; nem, ivar, család, nemzetség', ill. osztj. (R.) *i itna* 'egyszer'.

📖 Paasonen: Beitr. 230, 270; TESz.; MSzFE.; SSA. *jäsen* a.; EWUng. • Vö. *ízék*, *izmos*, *ízreporrá*

íz³ × A: 1577 k. *Iz* (OrvK. 119); NYJ. *isz* (MTsz.) **J:** 1. 1577 k. 'a szájüreg betegsége, fene, rákfene | Mundfäule; Krebsgeschwür' (↑); 2. 1851 '〈szitokszóként〉 | 〈als Schimpfw.〉' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | (≡) Vog. (KL.) *jiw-is* 'a fa árnyéka' (*jiw* 'fa'), (Szo.) *is* 'az ember árnyéka'; osztj. (J.) *iaēs* 'árnylány, árnylélek'; zürj. (Sz.), (P.) *aćjm* 'én magam'; votj. (Sz.) *aćim* 'ua.'; cser. (KH.) *aške, ške* 'saját, tulajdon'; md. (E.) *eś, aś*, (M.) *eś* 'ua.'; finn *itse* 'önnön maga, saját maga'; vepsze *išhīne* 'epilepszia'; lp. (norv.) *ieš, jieš* 'saját, tulajdon' [fgr. **ice* vagy **ise*: 'árnyék; árnylélek, árnylány']. (△) A jelentésfejlődés lehetséges útja a finn-permi nyelvekben a 'árny(ék)lélek' > 'önmaga, saját maga', a magyarban 'árny(ék)lélek' > '〈halál után〉 rémjelenés, ijesztő alak' > 'betegségokozó szellem' > 'betegség' lehetett. A szóvégi mássalhangzó a magyarban eredetileg *sz* volt, amelyből a *z* másodlagosan zöngésedett; a hangtanához vö. →*ázik*, →*hozzá* stb. (△) Összefüggése az →*és*, →*is* kevésbé valószínű.

📖 NyK. 39: 346; NytudÉrt. 40: 284; TESz.; UEW. 79; EWUng.

izé A: 1604 *Izè* (Szenczi Molnár: Dict.); 1708 *Izé* (Pápai Páriz: Dict.); NYJ. *ize* (ÚMTsz.); *izej* (MTsz.) **J:** 'a valami, a dolog, bigyó | Dings, Dingsda' # **Sz:** ~I 1762 *iszélem* (MNY. 65: 65–67)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; a szótó finnugor kori, magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. vog. (FL.) *ut* 'ügy, dolog; lény'; osztj. (V.) *ot* 'ügy, dolog'; finn *asia* 'dolog, holmi'; lp. (norv.) *ättä* 'ua.; izébizé' [fgr. **atz* 'ügy, dolog']. (△) Így a magyar szó eleji *i* egy korábbi *j* (< fgr. **a*) hangra visszavezethető lenne, amelynek persze a szóvégi *é*-nek – amelyik ebből egy képző lehetett – ellentmondani látszik. A fgr. **t* > m. *z* hangváltozáshoz vö. →*fazék*, →*ház* stb.

📖 NyK. 41: 110; Nyr. 81: 245; TESz.; MSzFE.; SSA. *asia* a.; EWUng.

izeg-mozog A: 1693 *izgott-mozgott* (SzT.); 1790 *izeg-mozog* (MNY. 74: 28) **J:** 'ficáncol, vergődik, nem marad nyugton | herumzappeln, nicht ruhig bleiben (können)'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszó. | (△) A →*mozog*-ból keletkezett; a kialakulásmódjához vö. →*ihog-vihog*, *irul-pirul* (→*pirít*) stb. (⊖) Idetartoznak: *izog* 'mozog, megmozdul, elmozdul' (1799: NSz.); *izeg* 'ua.' (1810: NSz.), mindkettő önállósodással keletkezett az *izeg-mozog*-ból.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mozog*

izék × A: 1531 *ȳzeeken* (ÉrsK. 211); 1716 *iziket* (MNY. 75: 379); 1784 *izék* (Baróti Szabó: KisdedSz. 84); 1796 *üszéngjét* (Nyr. 103: 227); 1799 *üszinget* (Nyr. 103: 227); 1808 *Izek* (Sándor I.: Toldalék); NYJ. *ézék, üzzék* (Nyatl. *kukoricakóró* a.); *iddzék* (ÚMTsz.); *ízik* (MTsz.) **J:** 'takarmánymaradék, takarmánytörmelék | Futterabfalle'

■ Származékszó. | (△) Az →*íz²* szóból keletkezett *-ék* névszóképzővel; vö. →*ágyék*, →*árnyék* stb. A szó belseji *n* egy szervesen toldalékhang lehetett.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *íz²*

izgága A: 1636 *izgágát* (OkI Sz.); 1838 *Izgába* (Tsz.) **J:** <FN> 1. 1636 'perpatvar, veszekedés, civódás | Zänkerei, Hader' (↑); 2. 1800 'akadékoskodó, veszekedő személy | Nörgler, Stänker' (Márton J.: MNSz.–NMSz.) | <MN> 1. 1791/ 'akadékoskodó; veszekedő | hitzköpfig; zanklustig' # (NSz.); 2. 1936/ 'nyugtalan, ideges | sehr unruhig, nervös' # (NSz.) **Sz:**

~**lkodik** 1645 *Izgálgodik* 'civódik, veszekedik | zanken' (NySz.) | ~**skodik** 1800 *izgágáskodni* [sz.] (NSz.)

■ Szláv jövevényszó. | (≡) Szln. *zgaga* 'gyomorégés; ünneprontó, elkedvetlenítő személy', (N.) *izgága* 'ua.', *izgago delati* 'dühít, bosszúságot okoz'; le. *zgaga* 'gyomorégés', (R.) 'bosszúság, harag; összeférhetetlen ember; stb.'; or. (N.) *uzáza* 'gyomorégés'; stb. [< szláv **jъzgaga* 'kiégés' < szláv **iz* ~ **ъz* [igekötő] + **gegti* 'ég']. (△) Az *izgába* változat elhasonulással keletkezett. A 'gyomorégés' jelentés feltehetőleg a magyarban is létezett. A magyar jelentések azzal hozhatók összefüggésbe, hogy a gyomorbajos embereket általában kedélyteleneknek és túlérzékenyeknek tartják. Ezek vagy a magyarban keletkeztek az *izgálgodik* 'úgy viselkedik, mint akinek ég a gyomra' > 'civakodik, veszekedik' származék jelentése alapján, vagy valamelyik szláv nyelvből származnak. Ugyanakkor az →*izgat* szócsaládjának analógiás hatásával is számolhatunk. – A (N.) *zaha* 'gyomorégés' (MTsz.) a szlk. *záha* 'ua.; hőség; belső nyugtalanság; stb.' későbbi külön átvétele.

📖 Nytud. 1: 302; MNy. 37: 342; Kniezsa: SzJlsz. 228; TESz.; EWUng. • Vö. *gánica*

izgalom → *izgat*

izgaszt → *izgat*

izgat **A:** 1372 u./ *yŷgatyak* [t-j] (JókK. 95) **J:** 'ingerel, uszít, hajt, sarkall | anreizen, hetzen, antreiben' # **Sz:** ~**ás** 1470 *izgatas* (SermDom. 2: 603) | ~**ott** 1838 *Izgatott* (Tzs.)

izgaszt † **A:** 1519 *yŷgaŷtŷtyak* vala [t-j] (JordK. 302) **J:** 'buzdít, serkent, feltüzel | aneifern'

izgékony △ **A:** 1828 *izgékony* (HazKülfTud. 1828. máj. 31.: [3]); 1831 *izgékony* (NSz.) **J:** 'nyugtalan; izgulékony | unruhig; erregbar, reizbar'

izgalom [4] **A:** 1835/ *izgalmakhoz* (NSz.); 1839 *izgalom* (NSz.) **J:** 'felindulás, nyugtalan, feszült állapot | Erregung, Aufregung' # **Sz:** **izgalmas** 1837 *izgalmas* (Jelenkor 1837. júl. 8.: 214); 1848/ *izgalmas* (NSz.)

izgul **A:** 1844 *izgultabb* vala [sz.] (NTársalkodó 1844. ápr. 19.: 128); 1857/ *izgultság* [sz.] (NSz.); 1865 *izgúl* (CzF.) **J:** 'nyugtalankodik, idegeskedik | in Aufregung sein, sich aufregen' #

■ A szócsalád kiinduló eleme, az **izgat** származékszó. | (△) Az alapszó az →*izzik* lehetett. A szóvég -*gat* gyakorító képző, amely itt műveltető képzői funkcióban áll; vö. *forgat* (→*fordít*), *mozgat* (→*mozog*) stb.

■ Az **izgaszt** származékszó. | (△) Az *izgaszt* analógiásan keletkezett képzőcserével, az *izgat* alapján; a szó felépítéséhez az *aggaszt* (→*aggik*¹), *függeszt* (→*függ*) stb. is hozzájárulhatott.

■ Az **izgékony**, **izgalom**, **izgul** tudatos szóalkotással keletkezett származékszók. | (⌘) A korábbi igék kikövetkeztetett tövéből -*ékony* melléknévképzővel, -*alom* névszóképzővel, -*ul* visszaható képzővel jöttek létre; ezek nyelvújítási szóalakok.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 25; EWUng. • Vö. *izzik*

izgékony → *izgat*

izgul → *izgat*

ízik × **A:** 1481 e. *jîg* [▽] (MNY. 85: 7); 1565 *izél* [sz.] (NySz.); 1621 *Izom, Izem* (Szenczi Molnár: Dict.); NYJ. *iddzik, izrik* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1481 e. 'tüsszent | niesen, prusten' (↑); 2. 1621 'csuklik | schlucksen' (↑); 3. 1621 'ásít | gähnen' (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg német (feln.) jövevényszó. | (≡) Vö. ném. (kor. úfn.) *eißen, nysen* 'undorodik vmitől, hány vmitől', *ißen* 'zokog' [onomatopoetikus eredetű]. (△) Az egyértelmű német származtatás ellen szól a szótő egyszótagúsága, amely esetleg arra utal, hogy a szó az ősmagyarból eredhetett.

📖 TESz.; Mollay: NMÉR.; EWUng.

izmaelita △ **A:** 1580 *Ismaeliták* [?] (Farkas: GLEl.); 1799 *Ismaelitáktól* (NSz.); 1862 *izmaelitához* (NSz.); 1895 *Iszmaelita* (PallasLex.) **J:** <FN> 1. 1580 'a középkori Magyarországon élt mohamedán vallású népcsoportok (volgai bolgárok, kalizok stb.) közé tartozó személy, böszörmény | Mitglied moslemischer Volksgruppen im mittelalterlichen Ungarn' (↑); 2. 1894 'kereskedő | Kaufmann' (NSz.) | <MN> 1895 'a középkori Magyarországon élt mohamedánokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | die ungarländischen Muslimen des Mittelalters betreffend, mit ihnen zusammenhängend' (↑)

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat., (e.) *Ismaelitae* [többes szám], *Ismaelites*, (h.) *Ismaelita, Hismaelita* 'izmaelita' [< gör. *Ισμαήλιτης* 'ua.; egy arab népcsoport tagja, ahhoz tartozó személy', tkp. 'Izmael (férfi) ivadéka, sarja']. A héber *Yišma'el* [SZN.]-re megy vissza, amelynek jelentése 'meghallgat az Isten'. (≈) Megfelelői: ném. *Ismaelit*; fr. *Ismaélite*; stb.: 'izmaelita személy'. A személynév népi elnevezésként való használata onnan ered, hogy a Biblia szerint Izmael Ábrahám és Hágár fia volt és az arabok az ő leszármazottai lehettek. (△) A magyarban a 10. sz. óta a magyarsággal kapcsolatban álló, iszlám vallású népeket, népcsoportokat nevezék így; egyéb megnevezések: →*böszörmény*, →*káliz*. A korábbi változatok *s* betűje esetleg *zs* hangnak felel meg; a *z*-s alakhoz vö. →*izraelita*. A főnévi 2. jelentés abból adódik, hogy az izmaeliták Magyarországon leginkább pénzügyekkel és kereskedelemmel foglalkoztak. (⊙) Ma csak történelmi szakszóként használatos.

📖 TESz.; MNY. 72: 26; EWUng. • Vö. *izraelita*

izmos **A:** 1645 *Izmos* (NySz.); 1767 *izmos* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Quādrātus* a.); 1791 *izmas* (NSz.); 1808 *Iszmos* (NSz.); 1831 *izomos* (NSz.) **J:** 1. 1645 'fejlett izomzatú, erős | muskelstark' # (↑); 2. 1784 'vaskos, vastag | korpulent' (Baróti Szabó: KisdedSz. 94) **Sz:** ~**odik** 1780 *izmosodik* (NSz.)

izom [4] **A:** 1816 *izom* (NSz.); 1827 *izmait* (NSz.) **J:** 'a mozgató szerve; rostos állományú, összehúzódni és elernyedni képes (szövet)köteg | Muskel' # **Sz:** ~**zat** 1839 *izomzatú* [sz.] (Századunk 1839. okt. 24.: 680); 1844 *izmozatot* (NSz.)

■ A szócsalád alapja, az **izmos** valószínűleg származékszó. | (△) Az alapszó az →*íz*² 'tag, ízület' lehetett. A szóvég *-s* melléknévképző lehetett. A szó belseji *m* ugyancsak képzőnek látszik, de a lényege és funkciója tisztázatlan. Az eredeti jelentése 'tagbaszakadt, erős tagokkal ellátott' lehetett.

■ Az **izom** elvonás. | (⊞) Az *izmos*-ból lett elvonva a nyelvíjtás idején.

📖 Szily: NyÚSz.; MNY. 21: 127; TESz.; EWUng. • Vö. *íz*²

izom → *izmos*

izotóp A: 1914 *izotop* (VegyészetiL. 1914. dec. 23.: 327); 1924 *izotop* elemek (RévaiLex. *Rádióaktivitás* a.); 1937 *Izotóp* elemek (PHLex.) **J:** 'vmely vegyi elemnek gyakorlatilag azonos kémiai tulajdonságú, de eltérő atomsúlyú változata | Isotop'

■ Nemzetközi szó. | (⊕) Ném. *Isotop*; ang. *isotope*; fr. *isotope*; stb.: 'izotóp'. Az angolból terjedt el, tudatos szóalkotás [a gör. *ἴσος* 'használó, egyforma' + *τόπος* 'hely' szavakból]. (⇒⊕) A magyarba leginkább a németből került át.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *utópia*

izraelita A: 1416 u./¹ *Ifrlitaknac* (BécsiK. 234); 1416 u./³ *israelitai* [sz.] (AporK. 84); 1717–1759/ *izraéliták* (NSz.); 1770 *Izraélita* (NSz.); 1790 *Izraeliták, Izraélita* (NSz.) **J:** <FN> 1416 u./¹ 'zsidó vallású személy | Jude' (↑) | <MN> 1858 'a zsidó vallásúakkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó | jüdisch' (NSz.)

■ Latin jövevényszó. | (⊕) Lat., (e.) *Israelitae* [többes szám], *Israelita, Israelites* 'izraelita, zsidó személy' [< gör. *Ἰσραηλῖτης* 'ua.', tkp. 'Izrael utóda, leszármazottja']. Forrása a héber *Yisrā'ēl* [szn.] 'az ótestamentumi Jákob ősatya másik neve', tkp. 'Istennel harcoló' (≈) Megfelelői: ném. *Israelit*; fr. *Israelite*; stb.: 'izraelita, zsidó személy'. (⊕) A korábbi változatok *s* betűje valószínűleg *zs* hangnak felel meg; a *z*-s alakhoz vö. →*izmaelita*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *izmaelita*

ízre-porrá × A: 1751 *ízre porrá* (NySz.); 1767 *ízre porra* (NSz.); 1791 *íré porrá* (NSz.); 1822 *izreporra* (NSz.) **J:** 'ezer darabra <(szét)tör>; apró darabokká zúz | in tausend Stücke <zerschlagen>; kurz und klein <schlagen>'

ízzé-porrá A: 1793 *ízzé porrá* (NSz.); 1859 *izzéporrá* (NSz.) **J:** 'ezer darabra <(szét)tör>; apró darabokká zúz | in tausend Stücke <zerschlagen> kurz und klein <schlagen>'

■ A szócsalád alapja, az **ízre-porrá** összetétel, ikerszó. | (⊕) Az *ízre* (az →*íz*² szóból keletkezett *-re* szublatívuszraggal) + *porra* ~ *porrá* (→*por* szóból jött létre *-ra* szublatívuszraggal vagy *-á* transzlatívuszraggal).

■ Az **ízzé-porrá** raghelyettesítés eredménye. | (⊕) Az *ízre-porrá*-ból alakult ki előtagi raghelyettesítéssel, mivel a szót egy mondat eredményhatározójaként értelmezték.

📖 Nyr. 54: 155; TESz.; EWUng. • Vö. *íz*², *por*

izzad A: 1560 k. megh *Iszzatt* [*d-t*] [sz.] (GyöngySzt. 675.); 1577 k. megh *ÿzzaggÿon* [*d-j*] (OrvK. 152); 1595 *izdo* (NySz.); 1690 *idzad* (NySz.); 1794 *izodok* (NSz.) **J:** 1. 1560 k. '(fel)forrósodik, hevül | heiß werden, sich erhitzen' (↑); 2. 1566 'verejtékezik | schwitzen' # (Heltai: Fab. 104) **Sz:** ~**t** 1560 k. (↑) | ~**ság** 1762 *izzadság* (NSz.) | ~**tság** 1772/ *izzadtságot* (NSz.) | ~**mány** 1854 *izzadmányokat* (NSz.)

izzaszt A: 1577 k. *ÿza33d* megh [*izaszt* □] (OrvK. 114); 1683 *Idzasztó* [sz.] (NySz.); 1751 k. *izzasztya* [*t-j*] (NSz.) **J:** 1. 1577 k. '(fel)forrósít, hevít | erhitzen, heiß machen' (↑); 2. 1604 'izzadásra készítet | in Schweiß bringen' # (Szenczi Molnár: Dict. *Vrígo* a.)

izzat Δ A: 1578 Meg *izzattya* [*t-j*] (NySz.) **J:** 'izzadság | in Schweiß bringen'

■ Származékszó. | (⊕) Az →*izzik* igéből keletkezett *-d* kezdő-gyakorító képzővel, ill. *-szt, -t* műveltető képzővel, vö. →*marad* : *maraszt*, →*virrad* : *virraszt* stb. Az *izdó* 'forrósít, izzít, felhevít' (↑) származékszó az [1]-es tőtípus hatására utal. A '(meg)izzad, verejtékezik', ill. 'megizzaszt, izzadásra készítet' jelentések metonimikusan keletkeztek egy eredeti 'felforrósodik,

felhevül; hevít, izzít' jelentésből. – A (R.) *izz* 'izzadság, veríték, verejték; hőség, forróság, izzás, parázs' (1808: Sándor I.: Toldalék) az igékből lett elvonva a nyelvújítás idején; ma csak összetételi előtagként él; vö. *izzlap* 'az izzadság felszívására a ruha hónalji részébe varrt, félhold alakú (kivehető) betét' (1952: NSz.).

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng. • Vö. *izzik*

izzaszt → *izzad*

izzat → *izzad*

ízzé-porrá → *ízre-porrá*

izzik **A:** 1582 *iszó* [sz.] (NySz.), de vö. → *izzad*; 1618 *izzó* [sz.] (NySz.); 1836 *Izzik* [▽] (Fogarasi: MNZsebsz.) **J:** 1. 1582 'nagyon meleg, forró állapotban van | heiß sein' (↑); 2. 1785 'lángolás nélkül ég | (er)glühen' # (NSz.); 3. 1813 'izzad | schwitzen' (NSz.) **Sz:** ~**ő** 1582 <FOLY MN-I IGENÉV> (↑); 1953 'izzólámpa, villanykörte | Glühlampe' (Ország: MAngSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | (△) A 3. jelentéshez vö. → *izzad*. (△) Finnugor magyarázata és ötörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 TESz.; StUASuppl. 1: 120; EWUng. • Vö. *izgat*, *izzad*

izsóp **A:** [1165 k.] ? *ysop* [szN.] (MonStrig. 1: 118); 1395 k. *yŷip* (BesztSzj. 345.); 1405 k. *yŷop* (SchlSzj. 848.); 1562 *hisóp* [? /] (NySz.); 1577 k. *Hiffop* (OrvK. 14); 1676 *izopot* (NySz.); 1798 *Izsóp* (NSz.); NYJ. *izsóf* (OrmSz.) **J:** 'az ajkasok családjába tartozó, sötétkék virágú, a nép gyógyászatban is felhasznált alacsony félcserje | Isop (Hyssopus officinalis)'

■ Latin jövevényszó. | (≡) Lat. *hyssopus*, (k.) *ysopus*: 'izsóp'; gör. ὕσσωπος 'ua.' [< héber *ēzōb* 'ua.']. (≈) Megfelelői: ném. *Isop*; fr. *hysope*; stb.: 'ua.'. (△) A latin *us* végződés hiányához vö. → *advent*. A szó eleji *h* kieséséhez vö. → *óra*, → *ostya* stb. A hangzóközi *zs*-hez vö. → *bazsalikom* stb. (⊙) Leginkább növényteni szakszóként használatos. (△) Az olaszból való származtatása kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; EWUng.